

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Viivi Luik
Milvi Seping
Helga Nõu
Jüri Ehlvest
Kauksi Ülle
Sven Kivisildnik
Villu Tamme
Raivo Seppo
Merca
Aino Pervik
Leo Saar
Lilli Promet
Jaanus Plaat
Ants Viires
Ilmari Manninen
Rein Ruutsoo
Toomas Haug
ARVUSTUSED
RINGVAADE

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

9

1994

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 1994

ISSN 0134 — 4536

KOERA SÜNNIPÄEV

Kuuldemäng

HÄÄLED:

MEHE HÄÄL (*selle toon jätab tihti mulje, nagu parodeeriks Mees iseoma sõnu*)NAISE HÄÄL (*puhas, kõlav, mõnevõrra võlts*)POJA HÄÄL (*muutlik, pilkav ja kurb samaaegselt*)TÜTRE HÄÄL (*kõlab kahel eri toonil. Telefoniga rääkides on see hääl kiledam ja teravam, toasolijatega rääkides pehmem ja lapselikum, vahetevahel eputav*)SÖDURI HÄÄL (*võrdlemisi kohmetu, pisut häbelik*)TELEVIISORI HÄÄL (*selge, külm, sootu*)

MEHE HÄÄL: Võta süda sügavkülmikust välja.

POJA HÄÄL: Mis s ü d a?

MEHE HÄÄL: Looma süda.

TÜTRE HÄÄL (*väga uudishimulikult*): Kas meil on l o o m a süda?

MEHE HÄÄL: Jah, meil o n.

TÜTRE HÄÄL (*kiledalt*): Ei, nüüd ma tahan Lauraga edasi rääkida. Jaa, Laura, j a a. Kas sa ei tea, kuidas läbi hammaste sülitatakse? Kas sa ei saa või? Kas sul ei ole siis niisugune hambavahe? Ei. Mis t a g u m i k? Ei, ma ei saa aru. No proovi ometi! Sülit! Ma ootan.MEHE HÄÄL (*veidi teatraalse isalikusega*): Kui süda on sügavkülmast välja võetud, siis otsi, palun, nugadesahulist see väike rauasaag, millega va-

naema alati sügavkülmast võetud liha lõikab. Sa tead küll. Jah, all vasakul. Just! See inetu saag. Sae süda tükki-deks. Kuni ta on veel jääs, on teda hea saagida. Kui ta juba sulama hakkab, siis on hilja.

POJA HÄÄL (*asjalikult*): Kas ma saen risti või pikuti?MEHE HÄÄL (*endise isaliku teatraalsusega, mis mõjub nii, nagu parodeeriks Mees teadlikult iseoma sõnu*): Loomulikult r i s t i. Kas sa siis veel sedagi ei tea, et liha lõigatakse alati r i s t i, olgu süda või mis tahes. Liha on liha.POJA HÄÄL (*küllaltki ebalevalt*): Kuule, ma ei viitsiks hästi sellega jännata. Kellele seda vaja on!MEHE HÄÄL (*ikka endisel toonil*): Mida s i n a üldse viitsid. Pärast saagimist tuleb see ära keeta. Ja pea meelles, et seda tuleb jahutada ka. Ega Mobi kuumalt ei söö.

POJA HÄÄL: Ah et see on siis Mobi süda?

MEHE HÄÄL: See on v a n a e m a süda. Vanaema tõi selle Mobile sünnipäevaks. Kui vanaema näeb, et koer on jäetud ilma südamega, siis t a h a v u b. Kui mu käsi oleks terve, ma saaksin ise. Ma ei paluks su abi. Aga näe, ma ei saa ise.

POJA HÄÄL (*magusalt*): Mobi-Mobi-Mobi... (*Vilistab.*)MEHE HÄÄL (*nunnutavalt, kuid siiski teatraalselt, nii et nunnutaminegi mõjub pilkena*): Vaata nüüd, Mobi, mis nad meiega teevad. Ei anna südant

EESTI

RAHVUSRAAMATUKOGU

ega midagi. Mis neil meist!

TÜTRE HÄÄL: Olge ometi t a - s e m! Ärge laske mul karjuda. Mul on niigi hääl ära. Laura, mis sa ütlesid? Misasja? Koera sünnipäev. Meil on Mobi sünnu. M i n a ei tea. Et kas sul seljas tedretähti on. M i n a ei tea! No sina i s e pead teadma, mis sul seljas on.

POJA HÄÄL: Süda on siin. Mis ma nüüd teen?

MEHE HÄÄL (*kuivalt*): Sae!

TÜTRE HÄÄL: Laura, kas sa kuuled ka või? Miks sa siis v a i t oled? Ära h i n g a mulle kõrva! Mis ma ikka sülitän, mina oskan niikuinii läbi hammaste sülitada. Sülitä s i n a!

MEHE HÄÄL: Vaata mis kell juba on! Peab hakkama jälle uudiseid vaatama. Tule nüüd siia poole selle südamega. Sae nii, et ma näen.

POJA HÄÄL (*põlastavalt*): Mis siin näha on!

MEHE HÄÄL: Et sa õieti teed. Nii nagu lihaga tehakse.

POJA HÄÄL: Kui nõiduslikud on külmad südamed, kahekilosel.

MEHE HÄÄL: Palun? Ma ei kuulnud.

POJA HÄÄL: Ma ütlesin — kui nõiduslikud on külmad südamed, kahekilosel.

TÜTRE HÄÄL: Ei, Laura, ei. Lilleline kleit on see viimane. Sellest õ u d - s e m a t ei ole. Ah, mine sa! Just! J u s t! Tagumikku pole mõtet m õ õ t a, see on n ä h a.

POJA HÄÄL (*magusalt*): Mobi, kuula, mis nad räägivad! Kuula, mis t ü - t a r l a p s e d räägivad.

TÜTRE HÄÄL: Ära sega. Sa ajad mu mõtted laiali. Midagi ma tahtsin veel tagumiku kohta öelda. Ma ei tea, misasja. Mis p i i m? Mitte nagu

p i i m, vaid nagu piim ja v e r i. Nii on ajakirjas öeldud. Nahk nagu piim ja veri või nagu pronks. Kumb sul on? S i n u arust mitte, m i n u arust! M i n u arust sul on pronks.

POJA HÄÄL: Nüüd ma saen. Palun rahu! (*Paus.*) Ma kutsusin külalise ka. Kui on sünnu, siis olgu külaline ka. (*Paus.*) Ärge parem küsige, kes see on. Ega ma ütles niikuinii. See on siis näha. Küll te näete!

MEHE HÄÄL (*parastavalt*): Noh, nüüd on käes! Enne olid õ i e d, nüüd tulevad v i l j a d. Seda võiski arvata! Lasti mustad ja kollased igale poole s i s s e, nüüd siis märatsevad. Ega muud oodata ei olnudki!

NAISE HÄÄL (*rõõmsalt, kõlavalt*): Oh, väljas on nii s e l g e! Kui juba kord väljas oled, siis ei taha kuidagi koju tagasi tulla.

MEHE HÄÄL (*külmalt, endisel enastparodeerival toonil*): Kuidas teised inimesed tahavad! Teised päris i g a t s e v a d koju tagasi. Vaata uudiseid, siis saad aru, mis kodu on. Seitse inimest surnud ja kolmkümmend haavatud. Elumajad puruks. Naised ja lapsed lageda taeva all. Kohutav koduigatsus. Häh! Proua tahab ä r a. Proua ei taha koju tagasi tulla!

TÜTRE HÄÄL: J ä l l e ei saa rääkida! J ä l l e ei kuule midagi! Laura, kuuled või? Silita kintse. Ma ütlesin — k i n t s e. Kui kintsud on siledad, siis oled igalt poolt sile.

MEHE HÄÄL (*ootamatu tõsidusega*): J ä l l e peavad nõu! Aga mis venelane ütleb? Meeldib see meile või ei, aga sellega p e a b arvestama, mis venelane ütleb.

TÜTRE HÄÄL (*lapselikult, eputavalt*): Vanaema tõi kooke ka. Ta ei öelnud, mis kohvikust. Suured trii-

bulised. Vanaema ütles, et Mobi peab täna kooki ka saama.

POJA HÄÄL: Näe, n e e d söövad juba tuhka ja puukoort.

TÜTRE HÄÄL: Ära aja udu! Kes see tuhka s ö ö b.

POJA HÄÄL: Eks need söö, kes s e a l on.

MEHE HÄÄL (*endisel parodeerival toonil*): Kui ameeriklane nüüd venelasega kokku lepib, siis läheb elu jälle edasi.

TÜTRE HÄÄL: Laura, d e e - m o n l i k. Lolita o n deemonlik. Nii on a j a k i r j a s öeldud.

POJA HÄÄL (*lõbusalt*): Vaadake aknast välja. Jälgige silmapiiri.

TÜTRE HÄÄL (*väga murelikult*): Mis seal on? Kas juba sajab? Ratta sadul saab märjaks.

POJA HÄÄL: Ei. Ei saja. Vastupidi. Ma ainult tuletasin teile igaks juhuks meelde, et jälgige silmapiiri. Lõpp algab silmapiiril. See läheneb silmapiirilt. Kui te näete silmapiiril tulemerd, siis pole enam nalja. Ah, see oleks ilus, kui seda oleks aega n a u t i d a.

TÜTRE HÄÄL: Laura, ma ütlesin ju sulle, et see oleneb kõige rohkem pealuu kujust. Ma ütlesin — p e a - l u u kujust. Kui sul ikka o n ilus pealuu, siis tuleb kuklajoon ka ilus, mine missuguse juuksuri juurde tahes.

NAISE HÄÄL (*unelevalt*): Ma läksin täna jälle sealt mahajäetud aiast mööda, tahtsin näha, mis seal nüüd on, aga suurt midagi ei näinud. Nõgeseid oli täis kasvanud, aga see valge roos ikka õitses veel. Ja alasti nukk oli nõgestes. Imelik, et ma seda varem ei ole näinud!

MEHE HÄÄL (*kuivalt*): Mina sinu asemel ei hulguks nendes a g u l i - t e s.

POJA HÄÄL (*äraolevalt*): Ega seda

kunagi ei tea, mis sa sealt l e i a d. Mõnikord leiad sa sealt vanu sinisest klaasist mängukuule või jalgrattakella või surnu koolivihiku, aga mõnikord tunned ainult l ö h n a.

TÜTRE HÄÄL (*pahuralt*): Mis l ö h n a?

POJA HÄÄL: Kuidas kunagi. Tolmu lõhna. Saladuste lõhna. Kes seda teab, mis lõhna.

MEHE HÄÄL: Ära l u u l e t a! Sae!

NAISE HÄÄL (*unelevalt*): Trammis oli üks ilus naine. Ma olen seda naist enne ka kuskil näinud. Ma ei tea, kus. Aga tal oli nii vilets jakk. Õlad olid päris k a r v a s e k s kulunud. Ma vaatasin selle naise jakki justkui ärastolija silmadega. Justkui teiselt kaldalt.

POJA HÄÄL (*üllatusega*): Aih, nüüd läks näppu!

MEHE HÄÄL: Noh, seda võiski arvata! Ega muud oodata ei olnudki!

NAISE HÄÄL (*hoolitsusega, mis sellele häälele ei sobi*): Kuidas sa ometi seda tegid! Kõik kohad juba verd täis! Sa määrid mu seeliku ära! Anna, ma vaatan, mis seal on.

MEHE HÄÄL: S e e oskab iga asjaga näppu lõigata. Anna talle kas või n u i kätte, ikka lõikab näppu. See on küll päris kunsttükk selle saega näppu lõigata.

NAISE HÄÄL (*muretult*): Oh, luuni ei olegi läinud! Lihtsalt lihahaav. Hoia taldriku kohal! Ära tilguta põrandale!

POJA HÄÄL: Mis siis! Mobi lakub ära. Mobi–Mobi–Mobi, tule siia, vaata, mis siin on! Saad värsket verd. Vaadake, kuidas elu e d e n e b, kuidas kõik a r e n e b! Mobi ei ole kunagi varem saanud sünnipäevaks värsket verd, aga nüüd ta saab, sest et on kahekümnenda sajandi lõpp. T e h n i k a s a j a n d i lõpp.

MEHE HÄÄL (*hoiatavalt*): Verega ei mängita! Veri ei ole mänguasi!

POJA HÄÄL: Aga lihaga võib küll mängida! Mobi, eks ju, lihaga võib küll mängida?

TÜTRE HÄÄL (*süütu imestusega*): Kust see veri tuli? Minu sokid puha verised!

POJA HÄÄL: See on su venna veri. Ära karda, see läheb pesus välja.

MEHE HÄÄL (*ootamatu julmusega*): Tuleb edasi saagida! Verejooks sulgeda ja edasi saagida! Palun edasi saagida!

NAISE HÄÄL (*natuke kaeblikult, isegi lapselikult*): Miks? Miks seda saetakse?

MEHE HÄÄL: Saetakse sellepärast, et saetakse. Et saagida on hea. Saagida on m u g a v a m kui lõigata.

POJA HÄÄL (*magusalt*): Saetakse sellepärast, et veri maitseb hea. Mobi, eks veri maitseb hea? Nüüd hakkamegi Mobile verd andma. Lepime kokku, mis päeval keegi annab.

MEHE HÄÄL: Tasem. T a s e m! Mis ta ütles? (*Kaeblikult.*) Nüüd ma ei kuulnud, mis Jeltsin ütles.

POJA HÄÄL: Jeltsin ütles just sedasama. Et Mobile peab värsket verd andma.

MEHE HÄÄL: Isegi Gorbi on jälle välja ilmunud. Ei tea, mis s e e tahab?

POJA HÄÄL: See tahab ka värsket verd. Kõik tahavad. Eks ju, Mobi, kõik tahavad värsket verd?

NAISE HÄÄL (*väljakutsuvalt*): Ei! Kõik küll ei taha. Mind jätab teie veri täiesti külmaks. Olgu teda olemas või ärgu olgu.

MEHE HÄÄL: Muidugi! Loomulikult! Iseenesestmõisteravalt! M e i e veri jätab t e d a külmaks!

TÜTRE HÄÄL (*reipalt, koolilapseli-*

kult): Oi, Laura, tead, kui t o r e mõte mulle tuli! Kui oleks vereplekimustriga kleidiriiet! Kui valge siidi peal oleks vanad vereplekid, küll see m e e l d i k s mulle. Ei, m i t t e vereplekid, vaid n a g u vereplekid. J u s t!

MEHE HÄÄL (*ikka endisel toonil*): Noh, kas näete nüüd! Diana ja Charles elavadki lahus! Alles olid pulmad. Kogu Euroopa röömustas. Rahvas tegi juba õhtul võileivad valmis. Jõi ja sõi ja j u u b e l d a s. Jah! Ja mis nüüd on!

POJA HÄÄL (*võidukalt*): Kes ütles, et ei ole luuni! Sügav lihahaav luuni!

MEHE HÄÄL (*kuivalt*): Selle rauasaga ei ole üldse võimalik luuni lõigata. Vaadake parem, kui korralikult Sylvia ja Gustav koos elavad. Kasvatavad lapsi. Aga Dianas ja Charlesis on rahvas väga pettunud.

POJA HÄÄL: Mina olen väga rahul proua Bushiga. Tema kleitidest võiks iga tubli abielunaine eeskuju võtta. Kui te ei usu, küsige Mobi käest. Vannaema ütles eile Mobile, et proua Bushi kleitidest võiks iga korralik abielunaine...

TÜTRE HÄÄL (*väga huvitatult*): Tõsi või? Oleksid tal vereplekkidega kleidid...

POJA HÄÄL: Miks sa arvad, et ei ole? Ja kuidas veel on! Päris punased.

MEHE HÄÄL (*võidurõõmsalt*): Olu-kord peab olema nii hull, et Rooma paavstil ka juba käed värisevad!

TÜTRE HÄÄL (*eputavalt*): Mina olen alati v a n a d e meeste vastu nõrkust tundnud. Ja Laura ka. See tuleb sellest, et meil on tedretähed seljas, ja pole tagumikku.

POJA HÄÄL: Aga mina olen alati n o o r t e meeste vastu nõrkust

tundnud. Erilist nõrkust tunnen ma sõdurite vastu.

MEHE HÄÄL: Naine, südamepesu-veega kasta lilli! Lilled on meil kahvatud nagu vaimud. Veri annab jumet.

POJA HÄÄL (*innukalt*): Kas te üldse vaatate ka või? Hitleri lõualuu on leitud Moskvast. Näe, näe, nüüd näitab! (*Väga pettunult.*) Ei olnudki! Muidu niisama miski kolakas oli.

TÜTRE HÄÄL: Laura, pea meeles, et deemonlik.

HÄÄL TELEVIISORIST (*selgelt, masinlikult, kalgilt*): Kiriku uks oli paokil ja sees laulis üks puhas hääl: *Alles von dem Himmel hat seine Zeit, alles Tun hat seine Stunde...* (Kõigil taeva all on oma aeg, kõigil tegudel on oma tund...) Hetkeks tundus, nagu me kuulaksime seda Sinuga koos. Siis vaatasin maha ja nägin, et valge ristikehin õitsebki juba...

MEHE HÄÄL (*väga erutunult*): Naine, pane kohe tagasi, pane esimese kanalile peale tagasi, miks sa p e a d kanalit vahetama! Võiksid parem kuulata, mis kuninganna ema ütles. Noh, ongi läbi! Lõppeski ära!

POJA HÄÄL: Kuninganna ema ütles, et tema usub ikkagi Europarlament. Küll nad väljapääsu leiavad. Küll nad tõprad leiavad, ütles kuninganna ema.

TÜTRE HÄÄL: Laura, ajakirjas öeldakse, et öömust tuleb ühendada draculapunasega ja valget pluusi ei maksa üldse osta, kui ta ei ole surisärgi moodi. Ei, kust m i n a tean, mis see surisärg on!

MEHE HÄÄL: Mul hakkab õlas jälle närima, kui ma selle debiilse jutu taustal pean uudiseid vaatama. Ma ei saa aru, mis see on, kas on tuba või tapamaja! Süda hakkab juba sulama ja vaiba peal on vererada.

TÜTRE HÄÄL: Aih, kargab kui konn!

MEHE HÄÄL: Mis? Mis kargab? Ärge ometi laske tal karata! Peab kinni hoidma! Südant peab kõvasti kinni hoidma, päris lihuniku moodi, siis ta ei karga kuhugi. Aidake ometi! Kas te ei kuulnud, mis öeldi!

POJA HÄÄL: Öeldi, et aih, kargab kui konn.

HÄÄL TELEVIISORIST: Ma ei tundnud midagi. Ja mida ma pidingi tundma. Valugi ei olnud. Kõik oli tavaline.

MEHE HÄÄL (*kerge paanikaga*): Pange o m e t i esimese peale tagasi. Ma ei taha seda n ä u g u m i s t kuulata! Seda t u n d e l i s t näugumist. Charles olevat Dianat ukse peal oodanud. See annab rahvale jälle lootust.

POJA HÄÄL (*parastavalt*): Aga mis Gorbi ütles! Küll ta juba t e a d i s, kui ta ähvardas.

NAISE HÄÄL (*ükskõikselt*): Kuidas ta ähvardas?

POJA HÄÄL: Väga lihtsalt. Ütles, et küll te veel näete! Ütles, et lõhkuge aga jah süsteem ära, siis tuleb vaim pudelist välja ja teeb teile nii, et te veel kahetsete.

TÜTRE HÄÄL: Kunas see vaim tuleb?

POJA HÄÄL: Juba tuligi. Ega nüüd pole teha enam midagi.

MEHE HÄÄL (*väga pilkavalt*): Kuidas sa räägid! Alati on midagi teha. Kui sa muud ei oska, niida muru või pane pesumasini käima.

TÜTRE HÄÄL: Isa, isa, vaata nüüd! Mis ta ütles?

MEHE HÄÄL: Ütles vene keeles, et kui kraana tross katki läheb, siis kukub rakett maha ja plahvatab. Siis käib maakera puruksminek kähku.

Nagu hammaste pesemine.

NAISE HÄÄL (*endise eemaloleva ükskõiksusega*): Mis kraanajuht arvab?

POJA HÄÄL: Kraanajuht arvab, et üks ta hirmus ole, aga et ega teha pole ka midagi.

MEHE HÄÄL (*võltsilt*): Niisugune see vene värk on! Aga neil on rikas keel. Tšehhovi ja Tolstoi keel. Ja väga kõrgelennulised ideed. Kui Lenin oleks elanud...

TÜTRE HÄÄL: Lenin e l a b k i. Kas te siis ei tea! K õ i k teavad. Kõik Dracula sõbrad teavad, et Lenin elab.

MEHE HÄÄL: Häh! Ole vait või mine räägi oma toas.

POJA HÄÄL: Mina kuulan tema juttu alati huviga. Laste suust kuuled tõde. Vaata, isa, kuidas minu kuum veri loomasüdant sulatab!

MEHE HÄÄL: Häh!

TÜTRE HÄÄL: Ma tahan kooki!

MEHE HÄÄL (*teatraalselt*): Ei tohi praegu kooki süüa! Ei tohi Mobile kooki anda! Kes siis südant sööb!

POJA HÄÄL: Kõik söövad.

NAISE HÄÄL (*elevusega*): Mina olen kuulnud, et piirid peab kõvemini kinni panema. Võõraid ei tohi sisse lasta.

MEHE HÄÄL: Aga luba küsida, kes H a r r y on. Harry on v õ õ r a s. Harry on sündinud Poolas. Või koguni Leedus!

TÜTRE HÄÄL: Tead, Laura, ütle talle, et kui ta tahab sellest valust lahti saada, siis näidaku ennast k u u l e. Õelgu täiskuu ajal, et kuu, kuu, võta mu valu südamest ära. Aga keegi ei tohi seda näha ega kuulda.

POJA HÄÄL: Kulla laps, kõik kuuluvad. Isegi Harry kuuleb, kuigi ta on Poolas või koguni Leedus sündinud.

NAISE HÄÄL: Miks te pilkate Har-

ryt? Mis ta teile teinud on?

MEHE HÄÄL (*täiesti muutunud toonil*): Seda sa pead ise teadma!

NAISE HÄÄL: Mina ei tea midagi. Ma näen esimest korda elus, et puulehed nõnda sätendavad. Nagu klaasist. POJA HÄÄL (*lobutavalt*): Pigem metallist.

MEHE HÄÄL: Seda sa pead ise teadma, kes see Harry sulle on.

NAISE HÄÄL (*kaeblikult*): Mina ei tea.

POJA HÄÄL (*veiderdavalt*): Kas minu veri ja m i n u sügav lihahaav luuni ei tähenda t e i l e siis mitte kui midagi?

MEHE HÄÄL: M e i l e tähendab ainult Harry midagi. Ütle, kas see Harry õppis Moskvas või ei õppinud. Ja millal ta Ida-Berliinis tööl oli? Mis töö see oli?

NAISE HÄÄL: Mina ei tea.

POJA HÄÄL: Kogu Euroopa on Moskvas õppinud.

TÜTRE HÄÄL: Laura, ma ütlesin ju sulle, et pane pliiats ninaga risti, siis saad teada, kus su kulmud on.

MEHE HÄÄL: Ära nüüd keeruta, ära mängi naiivitari, ütle nüüd meile ka, mis see Harry seal Berliinis tegi.

NAISE HÄÄL: Jah, seda, et nad nii sätendavad, ei ole ma kunagi varem näinud.

POJA HÄÄL: Minul näiteks sätendavad silmad. Talvel veel nii ei sätendatudki, aga nüüd suvel on midagi pöörast, kuidas sätendavad. Mida rohkem aeg edasi läheb, seda rohkem sätendama hakkavad. Aga eriti kõvasti mõjus see kiri, mis mul kuetaskus on.

TÜTRE HÄÄL: Oh, võib-olla oled sa nõiutud!

POJA HÄÄL: Jah, see sõdur on mul meeles küll. See sõdur tõmbab mind

külge. See on nii ahvatlevalt mürgine sõdur. Tapmise magusust täis imbutud nagu struudel.

NAISE HÄÄL (*unelevalt*): Öeldakse, et veres on soola. Siis peaks ju veri ka säatendama.

POJA HÄÄL: Arvad, et ei säatenda või! Säatendab nagu miski jäämägi või Sahaara kõrb.

TÜTRE HÄÄL (*lootusrikkalt*): See on küll väga nõiduse moods.

POJA HÄÄL: Nõidus see ongi. Mis siis verega muud saab üldse olla.

MEHE HÄÄL: Vasta siis ometi! Kes see Harry sulle on?

POJA HÄÄL (*isalikult*): L a s t e kuuldes ei sobi seda küsida. Veel vähem sobib vastata. P a l u n, kui sa vähegi võid, ära ütle talle, kes see Harry sulle on.

NAISE HÄÄL: Sel suvel katab kõike nagu must vari. Ei tea, miks?

TÜTRE HÄÄL: See tuleb sellest, et taevas on augud.

MEHE HÄÄL: Häh! Või augud!

POJA HÄÄL (*võidukalt*): Ai, nüüd lõikasin t e i s e näppu!

MEHE HÄÄL: Tore on! Taga targemaks!

TÜTRE HÄÄL: Mis sa t u n n e d?

POJA HÄÄL: Mis ma ikka tunnen! Midagi ei tunne.

NAISE HÄÄL: Võib-olla on see sõja vari?

MEHE HÄÄL: Kas sa nimetad seda väikest madinat sõjaks? Kui s e e on sõda, armuline proua, siis mis on sinu mäng tulega? Mis s e e on? Küsida vist ikka tohib?

TÜTRE HÄÄL: Laura, ütle talle, et täiskuule peab näitama ennast a l a s t i. Ei, kust mina tean, mis juhtub. Midagi ei juhtu. Kuu muutub m e h e k s. Või n a i s e k s. Kel-

leks tarvis.

POJA HÄÄL: Kuu muutub sõduriks. Sõdureid on alati tarvis. Näete, sealt ta tulebki! Isegi värava viitsis kinni panna. Kohe annab kella.

NAISE HÄÄL (*ärevalt, isegi hirmumult*): Kes? Ma ei saa aru. Kes meile tuleb?

POJA HÄÄL: Sa tead küll. Külaline. Mobi sünnipäevakülaline. Struudel, magus sõdur, kes tuleb otse surmavarju orust.

TÜTRE HÄÄL: Kas see on siis o l e m a s?

POJA HÄÄL: Misasi? Kas sõdur või surmavarju org?

MEHE HÄÄL: Sae! Ära kõõlu akna peal ja ära n ä u! Sae lõpuni! Üks näugumine käib kogu aeg. Kas minu süda ei valuta! Aga kas mina n ä u n! Ma tean, mis see Harry talle ütles.

Terav uksekell.

NAISE HÄÄL (*läbi koera haukumise*): Oh, Martin, see oled sina! Ja mina mõtlesin, et ei tea, kes see nüüd tuleb. Lase ma vaatan sind. Kui ma ei t e a k s, et sa meie aias mängisid, siis ma ei u s u k s seda.

SÕDURI HÄÄL (*kohmetult*): Aed on nii võõras. Kõik on võõras. Ega mina üksi võõras pole, teie olete ka võõrad.

POJA HÄÄL (*õrnalt*): Mida võõram, seda ilusam. Sa peaksid ütleva, Struudel, et kõik on nii i l u s. Võõraid asju ja võõraid inimesi kohe h i m u s t a k s.

SÕDURI HÄÄL: Himustaks jah. Aga kui juba käes on, siis pole muud kui lõmaks. Liblikatega oli ju vanasti seesama. Mäletad, lehvisid teised seal üleval nagu eiteamis, aga kui mõne siis kätte said, polnudki muud kui tolm ja karvad.

MEHE HÄÄL: Harry ütles talle, et ta kätel on v e t e s ü g a v u s t e lõhn. Nüüd ta siis ongi arust ära. Hõljub aga ringi ja arvab vist, et on näkk. (*Tülpinult.*) Kolmanda kanali pealt ei tule ka enam mitte midagi! Kõik on endine. Sakslane põletab türklasi.

HÄÄL TELEVIISORIST (*eriti kalgilt*): Armas sõber, sellest valust, mida sa tunned, sa teadki, et sa elad.

TÜTRE HÄÄL: Laura, ei, lehekülg 186 ei ole p o s t k o n t o r. Lehekülg 186 on õ n n e t u s j u h t u m i d. Kuuled või? Ütle inglise keeles: Mul on pidev valu rinnakorvis. Ütle: Mul on palavik, kopsupõletik, verejooks, leetrid, mumps, AIDS. Ütle: Kui kauaks pean ma haiglasse jääma? Ütle: Mis te arvate, millal ma paranen? Ütle: Kas on lootust?

POJA HÄÄL: Isegi minul on lootust, ja mul on ju ainult see lihahaav luuni. Ja seegi on ainult oletatav. Oleks mul pidev valu rinnakorvis, oleks mul leetrid, mumps ja AIDS ühekorraga, mõtelge, kui palju mul veel siis lootust oleks. Küsige Struudli käest, küsige magusa sõduri käest, kes saabus surmavarju orust. Küll tema teab, mis lootust on. Ta ütleb teile, et kõige rohkem lootust on vangidel ja surijatel. Eks, Struudel? Eks ju?

SÕDURI HÄÄL: Eks igäihest võib teha vangi või surija. Igäihe võib maha tappa. Igäihel on lootust.

NAISE HÄÄL: Martin, räägi nüüd, kus sa olid kõik need kuud.

POJA HÄÄL: Ma ju ütlesin teile, kust ta tuleb. Talle on iga kuu nagu teistele kümme aastat. Ärge küsige, kus ta oli. Seda ei sobi küsida. Seda isegi ei t o h i küsida. Sest vastus võib olla küüniline. Vastus võib olla lausa i n e t u.

SÕDURI HÄÄL (*pisut solvunult*): Mis seal inetut on! Eks ole kõvasti tööd tehtud. Närvid said ka puhkust.

MEHE HÄÄL (*põlglikult*): Kuulete — närvid said puhkust! Aga mis s i i n on! Nii kui näpust natuke verd tuleb, hakkab üks igavene n ä u g u m i n e pihta. Mängitakse t u n n e t e g a. Elatakse l ä b i. Kas mina ei aima halba! Kas mind ei aja surm taga! Aga kas mina n ä u n!

POJA HÄÄL: Ise lasid vaimu pudelist välja ja nüüd imestavad, et ei tea mis lahti on. Nüüd on üks häda ja teine häda — küll on kerjuseid liiga palju ja küll müüb vanamees teeklaasist konisid ja ei tea mis kõik veel. Ise viskate kõik prügimäele, mis on, ja pärast tahate, et prügimägi oleks veel hügieeniline ka.

MEHE HÄÄL: Ära targuta! Sae!

NAISE HÄÄL (*lapseliku kärsitusega*): Kui kaua seda ometi saetakse!

POJA HÄÄL: Nii kaua saetakse, kui saetud on. Eks see ole üks koletu suur süda ka.

NAISE HÄÄL (*äraolevalt, õrnalt*): Nii pimedaks on järsku läinud, et isegi kuud ja tähti ei näe. (*Imestusega.*) Mitte midagi ei näe!

POJA HÄÄL (*õrritavalt*): Mis kuud sa seal enam näed! Ma ütlesin ju, et kuu muutus sõduriks.

SÕDURI HÄÄL (*saladuslikult*): On jah järsku pimedaks läinud. Parem ongi, et tähti ei näe. Ega neid tähti ei maksa ka nii väga usaldada midagi. Kes neid teab, mis nad on!

TÜTRE HÄÄL (*kohkunult*): Kas nad on o h t l i k u d või? Mis nad t e e v a d?

SÕDURI HÄÄL (*süngelt*): Mis nad saatanad muud ikka teevad, kui tõm-

bavad aga taevas ringi!

MEHE HÄÄL (*ärritatult*): Ma olen juba mitu korda küsinud: kes see Harry sulle on. Vastust ma ei ole saanud. Ma ootan vastust.

POJA HÄÄL (*külmalt*): P a l u n, kas ei v õ i k s vastamata jätta. (*Mänglevalt*.) Muide, vastust teab vaid tuul.

TÜTRE HÄÄL: Meie Lauraga küsime vastust t ä h t e d e l t. Me käime iga reede raudteejaama lehekioskis lugemas, mis tähed tulevaks nädalaks l u b a v a d. (*Kaeblikult*.) See eit ei luba lugeda, ütleb, et kui lugeda tahate, ostke ära. Misjaoks me peaks ostma igasugu j a m p s i! Selle peale me k u s e m e! Me tahame ainult seda teada, mis tähed l u b a v a d.

POJA HÄÄL: Kuuled, Struudel, mis õ r n t ü t a r l a p s ütleb. Ta tahab teada, mis tähed lubavad. Kõige muu peale ta k u s e b.

SÕDURI HÄÄL: Tähed või midagi! Osa on lennukid ja osa raketid.

NAISE HÄÄL: Oh, sellepärast siis see taevas tundubki nii j u l m. Just täna ma vaatasin, et taevas on muutunud kuidagi väga j u l m a k s.

MEHE HÄÄL: Palun küsimusele vastata. Kannatus võib katkeda.

NAISE HÄÄL (*äraolevalt*): Isegi pilved ei aita enam. Ikka on julm.

TÜTRE HÄÄL: Laura, sa räägid täitsa s u v a l i s t juttu. Misasja ma käskisin? M i n a pole midagi käskinud! Ma ü t l e s i n ainult, et kui sa tahad ennast k u u l e näidata, siis võta ennast alasti ja pane need uued punased kingad jalga. Kas panid? Mine peegli ette ja kõpsuta jalgu. K õ p s u t a! Just! Ütle, kas hakkab jube? Ütle, kas hakkab? Ära puhise, r ä ä g i!

NAISE HÄÄL: Pane nüüd see saag ära. Ma ei või seda enam näha. Ja andke Mobile kooki. Mobi k ü s i b. POJA HÄÄL: Ega ta k o o k i ei küsi! Teadagi, mis Mobi küsib. Sai korra maigu suhu ja tahab veel.

NAISE HÄÄL: Peaasi, et see saagimine juba ükskord ära lõpeks. Tuleks juba lõpp!

MEHE HÄÄL: Lõpust on huvitav näuguda ja targutada küll, aga kui ta kätte tuleb, kas siis on magus. Tulge maa peale tagasi, ärge sonige, ega elu ei ole lastemäng. Pidage see meeles, ega ma teist korda enam ei hoiata.

SÕDURI HÄÄL: Mina ei targuta midagi. Minul on iga päev oma kindel taks, mitu inimest ma maha tapan. Pannen kalendrisse kirja, siis on hea vaadata ja võrrelda. Mõni päev on tulemus päris hea.

TÜTRE HÄÄL: Kus? Kuskoahas ta neid tapab? Ma ütlen Laurale ka, et ta teaks.

POJA HÄÄL (*mänglevalt*): Sõjas, kulla laps, ikka sõjas. Sa oled suur tüdruk, sa tead küll, mis sõda on. Struudel tuleb kõigest sõdadest. Esimeses maailmasõjas on teda nähtud, ja teises on nähtud, ja kui jumal annab, nähakse kolmandaski.

SÕDURI HÄÄL (*bäbelikult*): Mis nüüd mina! Eks teisi ole ka.

TÜTRE HÄÄL: Laura, ma s e l e t a s i n ju! Tegin päris p u u s t e t t e! Ära tule peegli eest ära. Kas o l e d alasti? Kas k õ p s u t a d jalgu? Pane käed kukla taha risti. Noh, ja nüüd vahi ennast nii kaua, kui ni hirm peale tuleb

MEHE HÄÄL: Ega sõda ei ole naljasi. Sõjas nähakse vaeva.

SÕDURI HÄÄL: Mis vaeva seal ikka on! Päris mõnus! Makstakse enam-

vähem. Süüa saab nii, et ei ole nurisemist. Libusid on ka. Ja ega need pole miskid vanad jäledad mõrrad. Kõik on ekstra kobedad kooliplikad. Eks nad o l e k s kooliplikad, kui oleks k o o l e. Neid peetakse puuris kinni, et nad ära ei jookseks. Tõnn ja pill on keelatud. See teeb silmad punaseks. Kes plika on tõnninud, sellel läheb haprasti.

NAISE HÄÄL: Ja mis e m a d ütlevad?

SÖDURI HÄÄL: Mis e m a d? Emad on ammu maha tapetud.

TÜTRE HÄÄL: Päh! Aga mis te i s a d e g a tegite?

SÖDURI HÄÄL: Kuidas kunagi. Mõnikord sai tsementi kõrisse topitud. Ajasid silmad pähe punni niikui kuked.

POJA HÄÄL (*õrnalt ja pilkavalt*): Aga v ä i k e s e d v e n n a d j a v ä i k e s e d õ e d? Mis te nendega tegite?

SÖDURI HÄÄL: Neid me kutsusime tibu-tibu-tibu. Andsime kommi. Iga-sugust sai tehtud. Need lehvivad ka nagu liblikad. Eemalt paistab, nagu oleks seal ei tea mis, inglililmad ja siidne ihu. Aga kui sa nad siis kätte saad, polegi jälle muud kui kondid ja karvad.

TÜTRE HÄÄL: Aga v a n a e m a d? Mis vanaemadega tehti?

SÖDURI HÄÄL: Vanaemad või midagi! Vanad varesed. Bentsu peale ja tuli otsa.

NAISE HÄÄL: Tänavu on lilledel ka nii metsikud näod peas. Vaadake neid võorasemasid seal rõdul! Kas neil on kunagi varem olnud nii metsikud näod?

TÜTRE HÄÄL: Siin on l i h a lõhn. Imelik, et see liha ka nii vastik võib olla!

POJA HÄÄL (*lobutavalt*): Küll sellega harjub ära. Alguses oli mulle ka vastik. Kõigile on alguses vastik. Aga pärast pole nagu vigagi. Eks ju, Struudel, pärast pole nagu vigagi? Pärast kohe t a h a k s lihaga mängida.

SÖDURI HÄÄL (*ebalevalt*): Mis ta'ga ikka mängida! Kääks, ja valmis. (*Usalduslikult.*) Noti ja noti teisi, tee nende tõbrastega sada imet ära, aga ikka ei mõju. Polekski justkui midagi teind. (*Kaeblikult.*) Tahaks ikka, et midagi tunda ka oleks! Oleks sedagi, et öösel ei saaks magada ja unes näeks kõiksugu jampsi. Aga täitsa harilik on. Midagi pole. Ainult kere suriseb.

POJA HÄÄL: Aga alles sa ju ütlesid, et päris mõnus. Ütlesid, et söögi üle ei ole nurisemist ja et libusid on ka. Kas sulle sellest siis ei aita? Mis sa veel tahad?

SÖDURI HÄÄL (*lapselikult*): Aga miks ma midagi ei t u n n e? Midagi peaks ju t u n d m a. Eks ole, peaks ju? Hirmu ka ei ole. Midagi ei ole. Mõnel on vähemalt hirmgi. Mõni vähemalt kuseb öösel alla. Miks minul midagi ei ole?

POJA HÄÄL (*õrnalt, lobutavalt*): Kellegi ei ole. Keegi ei tunne midagi.

MEHE HÄÄL (*põlglikult*): Nüüd ei tule jah enam uudiseid ka. Venelane lööb laulu ja Brüsselis räägivad kanamuna kujust. (*Mõnevõrra abitult.*) Ei tohi, Mobi! Fu! Kas te ei näe, mis koer teeb! Noh, seal nüüd on! Nüüd koer lakkuski verd, ja pole kellegi asi. Keegi ei näe.

TÜTRE HÄÄL (*rõõmsa üllatusega*): Näe, o n g i mokad verised! Mobil o n g i mokad verised!

POJA HÄÄL (*rangelt*): Peavadki olema! Kuidas siis muidu! Tal on ju s ü n n a.

TÜTRE HÄÄL (*rõõmsalt*): Muide,

ega mina ka midagi ei tunne! Mul ükskõik, mis ma teen. V a n a e m a ütles ka, et ei tea, mis imelik asi see on — igas ilma otsas sureb inimesi nagu kärbsid, aga t u n n e t e l e see üldse ei mõju. Vanaema on ka mures, et midagi ei t u n n e.

SÖDURI HÄÄL (*usalduslikult*): Mul on vahel kange himu omale kuul pähe põrutada. Kange hüvi. Prooviks, kas s i i s on midagi tunda. Mõnikord tuleb kohe kõva k i u s a t u s, aga siis jälle mõtlen, et võtaks ikka enne veel palga välja, vaataks, palju on.

NAISE HÄÄL: Kas te ei kuule, kuidas väljas kohiseb? Enne oli vaikne nagu hauas, ja nüüd on päris tormimühin.

TÜTRE HÄÄL: On jah. Justkui mõned linnud lendaks. Peab Laura käest küsima, kas seal ka niimoodi mühiseb.

POJA HÄÄL (*asjalikult*): Siin need südametügid nüüd on! Ja saag tahab pesta. Kes see tola akna lahti tegi? (*Veiderdavalt.*) Aknast tuleb tuvi ja toob nakkust.

TÜTRE HÄÄL: Laura, kas sa kuuled? Misasja? Ära aja udu! Õige lolliks läinud! T u u l võttis sul kahe näpuga kuklast kinni. T u u l toksib sulle vastu akent.

POJA HÄÄL: Selles ei või kunagi kindel olla, kes sul kuklast kinni võtab. Ja ega sedagi ei või teada, kes vastu akent toksib. Peaasi, et tihane ei toks! Põhjamaades on tihane kardetav lind. Põhjamaades toob tihane surmateate. NAISE HÄÄL (*paaniliselt*): Oh, mulle tuli meelde, et ma lubasin õmblejale helistada!

MEHE HÄÄL: Mis ajast Harry õ m b l e m a on hakanud?

TÜTRE HÄÄL (*erutatult*): Laura ei vasta! Telefon tuututab! Laura, miks sa toru ära panid! Lollakas!

POJA HÄÄL: Mis seal imestada! Laura punased kingad hakkasid kuule nüüd võrd meeldima. Kuu viis Laura ära. Ise sa teda kiusasid, ise sa ahvatlesid, ära nüüd nurise!

MEHE HÄÄL: Ma küsin, et mis ajast Harry õ m b l e m a on hakanud? Kas ta Berliinis ka juba õ m b l e s?

POJA HÄÄL: Kõik õmblevad. Isegi kuninganna ema ütleb, et t r a a - g e l d a v a d, tõprad, t r a a - g e l d a v a d, aga mis seal ükskord välja tuleb, seda küll ei tea.

NAISE HÄÄL (*lootusrikkalt, elevusega*): Kas nüüd on saagimine lõpetatud? Kas nüüd on lõpp? Kas nüüd võib tassi kohvi pakkuda?

SÖDURI HÄÄL (*süngelt*): Peab minema hakkama.

POJA HÄÄL: Kas sa pead enne kuke laulu kohale jõudma või?

SÖDURI HÄÄL (*süngelt*): Eks ole oledud ka juba! Peab minema hakkama!

NAISE HÄÄL: Kas aken on jälle lahti? Kusagilt tuleb pärnaõielõhna. See teeb mulle v a l u.

SÖDURI HÄÄL: Mina ei tunne midagi. Saatana pärnad! N e e d on veel alles! Need on ükskord varem ka õitsenud! (*Paus. Võidukalt.*) Imelik küll, et ma midagi ei tunne!

MEHE HÄÄL (*väga teatraalselt*): M i n a ei tunne midagi! M i n u tunnetega on m ä n g i t u d! Nüüd ma ei v õ i g i enam midagi tunda!

POJA HÄÄL (*lõbusalt*): M i n a tunnen küll! Ma tunnen pidevat valu rinnakorvis.

SÖDURI HÄÄL (*äraolevalt*): Saatana pärnad! Need on ükskord varem ka õitsenud. (*Nutuselt.*) Miks te p i d i - t e neist rääkima! Nüüd on kõik persses! (*Väljakutsuvalt.*) Aga ega ma ik-

kagi midagi ei tunne! Saatana p ä r n a d!

TÜTRE HÄÄL: Ma tahan kooki! (*Pa-huralt.*) Kes see näppis minu kooki! Kook on puha verine!

NAISE HÄÄL (*ükskõikseltselt*): Kui on verine, siis anna Mobile!

TÜTRE HÄÄL: Mobi sööb minu koogi ära! Mina ei saagi kooki! Mina tahan ka kooki! (*Paamiliselt, kileda telefonihäälega.*) Laura, Laura, kuuled või? Las ma tulen ööseks teile! Las ma kärutan sinna! Ma tahan ä r a! Ma tahan siit ära! Siin on kook verine!

NAISE HÄÄL (*kaeblikult*): Mina tahan ka ära! Siin on see s ü d a! Mina tahan ka ära!

POJA HÄÄL (*kurvalt*): Aga mis Gorbi ütles! Gorbi ütles, et kuhu te täisabad tikute — igal pool on kook verine ja igal pool on see süda.

MEHE HÄÄL (*kibedalt*): Ega kõik ei saagi ära minna. Keegi peab siia ka jääma. Kui kõik lähevad ära, kes siis lõpuni vastu peab? Kes? Ma küsin — kes?

POJA HÄÄL: Küll Europarlament peab! Ja kui see ei pea, siis peab Jeltsin. Ja kui Jeltsin ei pea, siis peab proua Bush. Ja kui enam keegi ei pea, siis tuleb surmavarju orust magus sõdur. Sõdur peab alati vastu.

TÜTRE HÄÄL: Sina teed muudkui n a l j a! Kas s i n a siis ei tahagi ära?

POJA HÄÄL (*pilkavalt*): Tahan küll, tibu, kangesti tahan! Aga oma siinvülbimisega pikendan ma äraoleku magusust.

NAISE HÄÄL: Ma ei leia kohvifiltrit. TÜTRE HÄÄL (*õhinal*): Näe, Mobi sööbki südant! (*Pettunult.*) Ei! Ei söögi. Ninaga lükkab. Mängida tahab!

POJA HÄÄL: Mobi tunneb asja! Mobi teab, mis südamega teha tuleb!

TÜTRE HÄÄL: Ja näe, mängibki!

Kas selle jaoks seda pidi saagima?

POJA HÄÄL: Mis sina siis arvad! Just selle jaoks! Et oleks m u g a v a m m ä n g i d a.

SÕDURI HÄÄL (*innukalt, reipalt*): Kuule, kas tahate — põrutan teile ühe?! Kas tahate! Mul on relv kaasas! Prooviks, mis tunne on! Et kas ikka ei tunne midagi!

NAISE HÄÄL (*kõlavalt*): Enne oli väljas kottprime ja tuul undas, nüüd on järsku nii valge ja vaikne, nagu küünal põleks. Isegi hirm hakkab!

MEHE HÄÄL (*isalikult*): Relv pole mänguasi!

POJA HÄÄL: Vahel kohe imesta, kui eluvõõras sa oled. Isegi Struudel ja Mobi teavad, et relv ja süda on üle prahi mänguasjad.

NAISE HÄÄL (*ootamatult kalgilt, isegi toorelt*): Noh! Võta relv! Kaua ma ootan! Ma tahan ära! Lase!

Automaadivalang. Pikk paus. Vaikus. SÕDURI HÄÄL (*süngelt*): Ma siis nüüd lähen. Nägemist. (*Äbvardavalt.*) Aga ega ma ei t u n n e küll midagi.

POJA HÄÄL (*väga õrnalt, sügava kurbusega*): Ah kui ü ü r i k e - s e d on kõik lilled, ja kuhu nad küll kõik k a o v a d...

TÜTRE HÄÄL (*masinlikult*): Mida? Mida? Mis sa ütlesid?

POJA HÄÄL (*rõõmsalt*): Ma ütlesin, et ah kui i g a v e s e d on kõik lilled, ja kuskohast nad küll kõik i l m u v a d.

Lõpp

Helsingi
Juuni–juuli 1993

OGALISED...

1

Kord vennad olid me käed,
kui sõlmusid
Balti ketis
ja üksteisel
surusid truudust.

Nüüd ühtede pihku
kuhjunud räämas mündid
— teistel sõrmis
templiga kerjaleht.

Ja k o k k u
nad enam
ei puutu.

2

Kas ikka
kannatasidki nii hirmsasti
sel vaeva ja orjuse ajal,
nagu nüüd räägid?

Mu mälu grupipildil
näen sind
naermas,
töötamas,
armastamas —
ikka parajalt päevast üle.

Nüüd lööd
oma „hiobiaastad“
kui väärisaktsiad laksatades letti —
on turumajandus,
makske kinni!

3

Ühed
viidi.
Neilt võeti.

Teised
läksid.
Ja jätsid.

Kolmandad?
Hoidsid maad paigal.

4

Ehk inimesed veel...
ettevõtlevad, ajavad äri
ja söövad väljamaa leiba.

Kuid koguni kurvaks
muutub mu lapsik meel
kui Rukkiräägul
Eestimaal
sootuks kaob
pesakoht.

5

Peegel resoluutselt teatab:
endine mis endine!

Seeski
vanad veendumused
vaimsusest ja õiglusest.

Koduski
kõik vanaviisi;
endised
tapeet mu seinas,
saapad,
särgid,
säng ja sirm.

Uus
on ainult üüriarve,
sundmenüü
ja pätihirm.

1994

1994

hukarvad tõusevad püsti. Käsivartel, seljal, kuklas, säärtel. Juuksed peas. Jaanus Pikk tunneb ja tajub korraga igat karva. Igaüks neist on seotud hirmu ja millegi muuga — kas lootusega?

Aga Dino? Ka teda peab olema tabanud tundmatuse taju, sest ta jääb äkitselt seisma, ajab karvad turri ja uriseb. Mis on, Dino? Koera urisemisest Jaanus märkabki, et on midagi iseäralist. Kas nüüd on kätte jõudnud tund, mida ta on oodanud kõik need aastad? Kartnud. Nüüd, keset kõige ilusamat suve ja õitsvat ristikkeina, kui ta ei osanud oodata ega olnud selleks valmis. Ta pöörab end aeglaselt ümber.

1944

Ooh, oi, issand küll. Ah, ah, aaa... aahh! Tekk liikus ja Jaanus ei saanud oigamise järgi aru, kas naine teisel pool ülesriputatud tekki nuttis või naeris, kas tal oli valus või tundis mingisugust naudingut. See saal, mis oleks võinud olla maailmaruum ja kus elas juba kolmandat kuud rohkem kui 120 inimest, mehi, naisi, lapsi, vanakesi, invaliide ja peast põrunuid segiläbi, mahutas kõike. Rõõmust surmasuust pääsemise üle kuni ahastuseni ja meeleteni. Nad ei tundnud üksteist, oleksid niisama hästi võinud olla igaüks oma tundmatult planeedilt, nüüd siia põgenikelaagrisse kokku aetud. Madal, soine metsaalune, märg sammal, okastraat. Siin see ongi, see paradüüs. Rootsi, Rootsi, Rootsi, kolmekordne elagu, hurraa, hurraa, hurraa, hurraa! Kuradi lollid rootslased. Taa-de-ritta-tuurita, elu käib ilma uurita. Tule mu rinnale, ripu kui konn, vaata kui hea sul kuradiil on!

Keegi oli hankinud hõlma alt puskarit ja müüs seda edasi teistele. Tähendab, vahetas muu kraami või teenete vastu, sest raha neil ei olnud. Põgenik paljas kui püksinööp, aga elu on lilla-prilla! — Ärge lärmake, korrapidaja tuleb! See ei kõlba ju kuskile. Nagu hunt imeb karu, nagu siga rukkis. See on see meie, eestlaste, vaimne üleolek. Nüüd tõuseme püsti ja laulame hümmni!

Jaanus pidi kõõgitoimkonnas kartuleid koorima ja koristamistoimkonnas põrandat pühkima; ta oli kuusteist täis. Ta leppis sellega. Ainuke asi, millega ta ei leppinud, oli pikk, laudadest kokkuklopsitud ühiskäimla, kus oli kümme aku reas ja kus tuli istuda üksteise kõrval nagu kanad õrrel. Ühe poisi nimi oli Valdeko. Tal ei olnud ema ega isa.

„Kas tead, poeg, kui õnnelikud me võime olla, et meil on kogu pere koos, et keegi meist ei ole Siberisse saadetud ega sõjas kadunud. Paljudel teistel on

perekonnaliikmeid maha jäänud või surma saanud. Ole nüüd tubli poiss ja õpi usinasti, siis läheb sul elus hästi.“

1994

Dino on tumedakarvaline idaeuroopa lambakoer, tark ja valvas, haistmis- ja kuulmismeeltega, mis ületavad nii mõnegi moodsa aja tehnilise seadeldise. Mõnikord võib arvata, et koeral on lisaks veel mingi eriline kuues meel, sest ta tunneb tihti oodatavat õhus juba enne, kui helilained või muud tõelised signaalid temani jõuavad. Jaanus võtab tihti koera endaga kaasa jalutuskäikudele metsa või järve äärde. Arst on soovitanud jalutada südame pärast. Looduses liikumine rahustab pealegi närve.

Ta kõnnib, koer rihma otsas, üle linnale kuuluva heinamaa. Punased ja valged ristikkeinad, karikakrad, hiirehersed, igasugu kõrrelised — see kõik on nagu palsam tema puretud hingele. Ta hingab sügavalt.

Ja siis korraga. Dino kangestub ja looma kurgust pääseb — mitte tavaline urin, vaid kummaline ürgne hääliitus, võib-olla pärit kaugete esivanemate kokkupuutest maailmaruumiga. Ja Jaanus hoomab äkki midagi ümberringi, ei saa alguses aru, mis see on, aga näeb siis: rohi ja ristikkein on maha vajutatud täpselt ja korrapäraselt sõõris, läbimõõduga 12—15 meetrit... UFO! Ärevus paneb südame kloppima ja ta uurib raskusest maa ligi litsunud kõrsi: kõik klappib. See on jälg UFO-st.

1945

Barakid, barakid. Osa põgenikke saadeti metsatööle ja mujale, aga ülejäänud paigutati ümber uutesse laagritesse. Viidi mujale. Siis jälle teisale. Kohtumised ja lahkumised. Jällenägemised. Ühes laagris läks tuntud kirjaniku proua karvupidi kokku veel tuntuma poliitikategelase prouaga. Teises laagris jäi keegi naine rasedaks, aga väitis, et ta tulevase lapse isa olevat tema Eestisse jäänud mees — ainult et loode kasvavat väga aeglaselt. Mõningatel olid närvid läbi, teised olid niisama imelikud, kolmandad kurameerisid ja neljandad õppisid rootsi keelt: „hund, koer, ei, mitte hünd, hõõõnd...“ Valdeko oskas veel rohkemgi sõnu: „sitt“ ja „till“, ehne rootsi keel!

Barakid seisid pikkades ridades ümber lageda väljaku, kuhu tuul tõi kuumadel suvepäevadel kirbet latriinilehka. ÜH, Ühendatud Haisud. Siin sai aga iga pere omaette „toa“ — milline erakordne luksus! Barakid jaotati nimelt papist vaheseinte abil lahtriteks. Vaheseinad ei olnud küll ehitatud üles laeni ja neist sai toolile ronides üle vaadata, aga mis sellest! Vaesel põgenikul ei olnudki midagi teise eest varjata. Valdeko Rattur majutati Pikkade pere kõrvale, teisele poole pappseina. — Vaat kui hea, et sul sõber siinsamas, arvas ema.

1994

Jaanus seisab liikumatult keset ristikeinarohelust. Tunneb äkilist peapööritust; ehkki nii kaua oodanud, ei ole ta täna siiski valmis... Dino tõmbab rihma otsas, ta tähelepanu on suunatud kuskile ettepoole. Jah, muidugi. Miski liigub, keegi tuleb... Jaanusel on aga raske näha, sest valgus on muutunud ebaloomulikult eredaks. Roheline helendus mõjub otse pimestavalt ja ta ei suuda sellesse vaadata. Ta ei näegi, rohkem aimab, et keegi tuleb, ja ta tõstab käed näo ette kaitseks.

1946

Juba aasta alguses hakkas tulema esimesi teadaandeid kummalistest taevafenomenidest. Rootsisis 1946. aasta jooksul üle tuhande. Nähti kas sabaga tulekera-
sid, intensiivset rohekat või lillat valgust, sigarikujulisi helendavaid taevakehi
või metallselt läikivaid kettaid. Mis need olid? Keravälk ja meteoriidid või suur-
võimude uued spioonilennukid? Viirastused ja silmapetted? Või lihtsalt vale ja
pettus, selleks et tähelepanu saavutada? Teadlased ei suutnud anda rahuldavaid
seletusi ja ajalehed avaldasid üksteise võidu pealtnägijate jutustusi ja fotosid.
Raportid tulid ka samaaegselt mitmete tunnistajate poolt — oli võimatu, et nad
kõik näeksid viirastusi või valetaksid.

Taluperemees, nelja lapse isa, jutustas:

— *Istusime kogu perega köögis laua taga, kui nägime äkki suurt tulekera
taevas. Lendas suure kiirusega ja väga madalalt. Jooksime välja õue ja vaatasi-
me, kuni see kadus silmapiirilt. Kuulsime kahinat või praginat umbes nii nagu
raadiost, kui saadet ei ole. Äi ütles, et „oleks see majja kukkunud, siis oleksime
nüüd kõik külma persega“.*

Postiametnik, 58 aastat vana, kinnitas järgnevat allkirjaga:

— *Hilja õhtul helistas naaber, et ma mingi ruttu välja, et mingi imelik
lendav asi olevat teel meie suunas. Võtsin kiikri, aga seda polekski vaja olnud,
sest see lennuk või asi tuli nii madalalt üle männilatvade, et kõik oli näha palja
sillega. Oli koonusekujuline, lameda põhjaga ja pealt kitsam, nagu subkrupea
ümara otsaga, ja ümberringi oli rida aknaid, kust kiirgas teravat kollast ja oranži
valgust. Just meie kohal see nagu peatus, aga pani siis korruga hiigla kiirusega
otse ülesse...*

„Mis sa arvad, kas on tõsi, et tulevad niimoodi teise planeedi pealt?“
küsis Jaanus.

„Tõsi, tõsi,“ vastas Valdeko, kes oli kaks aastat vanem. „Ma olen ise
näinud.“

1994

Jaanus ei näe, sest heleroheline valgus on liiga tugev. Selle asemel ta kuuleb. Terav kõrge heli undab kõrvades ja lained, mille võnkumist inimkõrv kinni ei püüa, pistavad peenikeste torgetena läbi pea. Selles ebakõlas kostavad kellegi sammud. Keegi tuleb üle heinamaa tema suunas, tuleb läbi kõrge ristikehina. On juba üsna lähedal.

„Kas oled... sina?“ tahaks ta küsida, sest ta ei kannata enam välja. Aga hääl ei kuula sõna, kähiseb ainult ja sõnad ei jõua huultest kaugemale.

1945

Aasta lõpuks likvideeriti viimsed põgenikelaagrid ja Rootsi riik andis iga-ühele õnnistusena kaasa kaks koredast puuvillariidest voodilina, millele trükitud suure musta kirjaga S. U. K. (*Statens Utlänningskommision*). Tähed ei läinud pesus iialgi välja, ka siis kui linad ise juba räbalaks olid kulunud. Sa pead austama oma heategijaid isegi unes, igavesti, aamen.

Uned ja unistused. Kodumaale ei olnud enam lootust tagasi saada, nii et tuli unistada millestki lähemast. Aga kelle unistused oleks saanud täituda Bergslageni musta maagi mustas tolmus? Kõik oli must. Isegi S. U. K-i linad läksid õues kuivades mustaks või igatahes halliks, enne kui ära kulusid. August Pikk oli juba varem saanud töö siia värvivabrikusse, naine ja poeg saadeti laagri aasta lõppedes järele. Algul võis Jaanus taskuraha teenida jooksupoisina, aga niipea kui ta sai 18 täis, pandi ta laohoidja abiliseks.

Valdekol oli rohkem õnne. Tal öeldi olevat nõrgad kopsud, mis küll Jaanuse meelest kuidagi välja ei paistnud, muudkui et teine pääses igavatest töödest. Kuna Valdekol oli rootsi keel varsti suus ja teda peeti andekaks, saadeti teda linna tööstuskooli õppima. Ainult koolivaheaegadel elas ta värvivabriku juurde kuuluvas tööliselamus, siis peamiselt seanahka vedades, kalastades või metsas ringi kolades. Algul juhuslikult, hiljem arvatavasti tagamõttega, et vanemateta noormees tublist ja töökast Pikkade perekonnast tuge saaks, saadeti ta kogu laagriaja jooksul ja ka selle lõppedes samadesse paikadesse kui nemad.

Mets võlus Jaanust kõige rohkem. Oli tegelikult ainuke, mis võlus. Oli metsik. Oli sügav ja salapärane karumets, millest teati rääkida igasugu lugusid, üks kohutavam kui teine. Pimedas muidugi oligi ohtlik seal ringi liikuda, sest lisaks looduslikele kaljulõhedele oli kogu ümbrus mitusada aastat vana kaevanduspiirkond, täis põhjaveega täidetud auke, sissevarisenud šahte ja käike. Suuremad neist olid küll traataiaga piiratud, et keegi neisse sisse ei kukuks ja ära ei upuks, aga teisi, väiksemaid ja ära märkimata, oli veel. Jaanus teadis mitut.

1947

24. juunil 1947 nägi ameerika eralendur Kenneth Arnold üheksat kettakujulist eset lendamas Mount Raineri mäetippude kohal Washingtoni osariigis. Ta kirjeldas nähtut sõnadega: „Need lendasid, nagu lendaks alustass kui visata nii, et see pörkab vee peal.“ „Lendavad alustassid“ saigi edaspidi nimetuseks nähtusele, mis tekitas ärevust, spekulatsiooni ja ka hirmu. Rootsi ametivõimud olid sunnitud seisukohta võtma:

— *Need siin on ainukesed alustassid, mida ma usun*, väitis Rootsi Kaitseväe Uurimiskeskuse FOA esindaja ajalehefotol, hoides käes portselanist alustassi.

„Aga, isa, mis sina arvad?“ küsis Jaanus.

„Mis mina tean arvata...“

1994

Kas on raskem kannatada teadmist või teadmatust? Jaanuse seisukoht on selge. Ta on kannatanud nelikümmend seitse aastat teadmise all ja ei suuda enam.

„Eks oled ju sina... Valdeko?“ pressib ta lõpuks välja.

Ta avab vaevaliselt silmad ja kissitab valguse poole. Roheline kiirgus nõrgeneb ja nüüd näeb ta tulijat.

„Valdeko?“

Tulija vaatab talle otse silma. On vanem mees, üle kuuekümmene, seitsmekümnele lähenev — see klapib. Pikka kasvu, kõhnavõitu, ka see sobib nooruspildiga. Aga mismoodi võiks Valdeko välja näha neljakümne seitsme aasta järel? Hall habe varjab lõua ja suu ja teeb äratundmise raskemaks. Aga ta kannab laiu vanamoelisi pükse ja — taevas hoidku — kootud pruuni eesti mustriga vesti, sedasama, mis tal oli seljas tookord...

1946

18. mai õhtul läks 28-aastane rootslane Gösta Carlsson Vegeholmist Lõuna-Rootsis koduümbrusesse jalutama:

— *Istusin tükk aega mäenõlvakul ja nautisin vaadet Ängelholmile, kus parajasti süttisid tuled. Koduteel nägin tulekuma metsas ja arvasin, et küllap on noored tuld teinud ja metsa põlema pannud. Läksin vaatama, mis lahti, ja jõudsin legendikule metsas. Ja siis ma tõesti enam ei teadnud, mida arvata! Kas ma nägin und või? Seal puude vahel seisis heledas valguses kettakujuline sõiduk. Keskel oli kõrgem aknaga kabiin ja peal umbes kuus meetrit kõrge mast. Masti küljest mingist kastist voolas alla valgust nagu vett purskkaevust ja maas pragises ja lendas sädemeid. Oli kuulda nõrka surinat ja lehkas osooni järele. Astusin ligemale, aga kui olin umbes kümme meetri kaugusel, peatas mind valgus*

lendurimundris läbipaistva kiivriga mees. Ta andis mulle märku, et jääksin seisma, aga ta ei öelnud ühtki sõna. Nägin mehi ja naisi, kokku kaksteist isikut, sõiduki juures askeldamas.

Carlsson oleks tahtnud juurde minna, aga „valvur“ ei lasknud lähemale. Kõhu peal rippus tal lõõtskaamera moodi aparaat.

— *Ta sihtis „lõõtskaameraga“ minu peale. Pärast seda tuli kabiinist välja üks ilus naine ja viskas mulle mõned esemed. Ma aga ei julgenud neid üles võtta, sest kõik tundus koledasti elektrit täis. Naine naeratas mulle ja tal olid hästi valged hambad. Kõikidel olid valged hambad ja päevitunud pruun nahk. Nad olid keskmist kasvu ja hea väljanägemisega, eriti naised...*

Edasi jutustas Gösta Carlsson, kuidas ta eemalt ka õhulaeva ärasõitu nägi:

— *See tõusis vihisedes õhku, all lõõmas punakas valgus. 400—500 meetri kõrgusel peatus sõiduk vähekese aega ja nagu õõtsus külgsuunas. Antenn tõmmati sisse ja valgus läks eredalt lillaks ja kohe peale seda kadus sõiduk otse üles uskumatu kiirusega...*

Aga seega polnud lugu veel lõppenud. Kaks päeva hiljem võtsid — Carlssoni enda jutustuse järgi — „alustassi—inimesed“ temaga uuesti kontakti. Ta viibis olekus, kus keha oli nagu halvatud, aga meeled erksad, ja ta leidis end vaatamas „lõõtskaamerasse“, mille läbi ta nägi sõiduki kabiini. Õhulaeva „kapten“ seletas ära nende maabumise põhjuse. Nimelt toimus mootoris plahvatus ja kolm pardalolijat said surma. Sõiduk vajas ka parandamist. Algul taheti surnud sinnasamasse metsa matta ja kaevati haudki valmis. Siis aga otsustati nad siiski kaasa võtta, sest kardeti, et võõra planeedi mikroobid võivad põhjustada Maa inimestele raskeid haigusi.

Pärast normaalse teadvuse juurde tagasi tules oli Carlssonil raske peavalu, nagu oleks tema pead raadiosaatjaks ja vastuvõtjaks kasutatud. Metsa minnes leidis ta üles valmiskaevatud haura ja ka esemed, mis naine oli talle visanud — kvartsist kepi ja rõnga. Need andis ta hoiule salajasse panka, nii kauaks kui teadus areneb ja tema läbielatud sündmusi oskab seletada.

1947

Rootsi raadio 17. mai hommikustes päevauudistes anti edasi sensatsiooniline teadaanne:

Lindesbergi politsei otsib eile õhtust saadik 21-aastast eesti noormeest, Valdeko Ratturit, kes kadus müstilisel viisil Ingelshyttani metsades Örebro läänis. Sensatsiooniline on asjaolu, et kadunu kaks aastat noorem kaaslane, samuti eestlane, on seletanud, et kettakujuline õhusõiduk, nn. lendav alustass, maandunud raskesti ligipääsetaval kiviplatool ja viinud Ratturi endaga kaasa. Politsei ei ole veel suutnud selgitada kõiki kadumiseiga seoses olevaid asjaolusid, kuna kaaslane on šokis ja ravil Lindesbergi haiglas. Käesolevat jubust peetakse aga sensatsiooniliseks teiste seletamatute lennunähtuste hulgas, kuna on esmakordselt tegemist kellegi isiku kadumisega. Politsei jätkab uurimist ja kohalikud elanikud võtavad vabatahtlikult osa ümbruskonna metsade läbiotsimisest.

Nad viisid Valdeko ära. Ta on selles kindel, ta mäletab. Jaanus mäletab kõike ja täpselt; ta mälu pole midagi viga. Rabapistriku pesa. „Nad tulid niisuguse lendava alustassiga ja viisid Valdeko ära!“ on ta korranud sadu, võib-olla tuhandeid kordi. „UFO-ga,“ ütleb ta nüüd, aga tol korral, 1947, ei olnud veel UFO-d, olid „lendavad alustassid“. „Ma ei näinud neid endid. Valdeko tõmmati sisse, imeti ülesse nagu suure tolmuimejaga.“ Muidugi otsiti, otsis politsei ja otsisid teised. Otsiti kaua, keegi tuli isegi Ameerikast. Küsiti ja ta vastas. „Oli läikiv, metalli värvi...“ Teda usuti ja ei usutud. „Ega sõiduk ei maandunudki, selleks ei olnud nii suurt siledat pinda, hõljus ainult maa kohal nii kahe või kolme meetri kõrgusel... Ja Valdeko seisis otse all...“ „Ta oli mu kõige parem sõber.“

Valdeko oli tõesti Jaanuse kõige parem sõber. Oli tegelikult ainuke. Pärast seda kui UFO Valdeko ära viis, pidi ta elama ilma sõpradeta. Ja kui ta ei oleks uskunud, et UFO ta sõbra siiski ühel päeval tagasi toob, ei oleks ta mõtet välja kannatanud.

Ühel päeval toob UFO Valdeko tagasi, ütleb Jaanus enesele ja mõte pakub talle lohutust ja annab jõudu edasi elada. Võib-olla täna, võib-olla homme... Ja küllap ta tema ikka ära tunneb — sõbra nägu on aja jooksul mälu tuhmunud, aga täiesti selgelt on meeles ta kootud pruun vest eesti vöökirjamustriga rinnaesisel.

„Valdeko, ma tean, et see oled sina!“ hüüab ta ja haarab kinni vastutulija särgivarrukast.

Tulija näib imestunud.

Jah, Valdeko näoilme oli imestunud, enne kui... Kaljusein ja suur punakas kivi, karusambla vetruvad mättad. „Seal üleval on pesa.“ Risti laotud kuu-seoksad. „Kurat, Jaanus...!“ Valdeko on alati olnud olukorra peremees, ta ei osanudki kaotada. Peremees ja käskija. Siis, kui ta laagri ühiskempus Jaanusel püksid alla tõmbas: „Pikk, näita siia, kui pikk sul on!“ Ah, mis sellest lõpuks ikka, poisikeste tembud!

„Me saime alati hästi läbi. Valdeko oli mu sõber. Elasime kõrvuti.“ Baraki papist vaheseinad, mis üht perekonda teisest eraldasid, ei olnud ehitatud laeni. Muidu ei oleks ju õhk liikuda saanud ja kitsad lahtrid oleksid jäänud umbseks. Siis ühel päeval kadus ema rahakott. Vaesel põgenikul ei oleks pidanudki rahakotti olema, sest tal ei olnud niikuinii raha. Ema oli aga kudunud ja müünud eesti mustri kindaid ja seepärast oli tal rahakott ja ka raha selle sees ja ta tahtis osta triikraua. „Kas sina, Jaanus, oled minu rahakotti näinud? Keegi teine ei ole ju siin olnud!“ Rahakott tuli lõpuks välja, oli käimla taha põõsastesse visatud. Aga raha oli seest kadunud. Päris juhuslikult nägi Jaanus Valdekol naabertoas õngeridva moodi keppi, mille otsa oli kinnitatud õngekonks. „No, kurat, keda sa kahtlustad?“ karjus Valdeko ja võttis tal kõri ümbert kinni. „Kas sa kahtlustad mind?“ Ei, sõpra ei tohtinud kahtlustada ja nad ei rääkinud sellest enam. Kuu aega hiljem saatis aga keegi Valdeko rikas onu õepojale jalgratta.

„Anna andeks, et ma sind kahtlustasin,“ ütleb Jaanus kahetsevalt.

„Kuidas, palun?“ küsib tulija rootsi keeles ja püüab end tema haardest vabastada, püüab teda nagu tülikat kärbest enda küljest maha raputada.

„Anna andeks, et ma ei usaldanud sind ega rääkinud sulle kõike!“

Muidu ta ju rääkis enamasti kõik. Oli ainult mõni üksik asi, nagu see lugu Lilliga... Lilli oli pikk kõhn tüdruk kurva näoga ja Jaanus ei teadnud isegi, miks ta temale oli hakanud mõtlema. Aga lihtsalt oli ja varsti ta kellelegi teisele üldse enam ei mõelnudki. Lilli oli teistmoodi kui teised tüdrukud ja Jaanusele ei olnud teisi tüdrukuid olemas. Millegipärast ta aga ei rääkinud sellest Valdekole. Aga Valdeko aimas ise ja pani Lilli metsas selili ja tegi temaga asju, mispeale tüdruk saadeti ära ega tulnud enam kunagi tagasi. „Sa ei rääkinud minule,“ ütles Valdeko solvunult. „Kui sa oleks ilusti palunud, ma oleks jätnud ta sinule.“

„Valdeko, palun anna andeks!“

Aga tulija on nüüd vabastanud oma käe ja ta silmad on külmad. Isegi mitte ükskõiksed, vaid otse vaenulikud.

„Peab olema eksitus, ma ei tunne teid,“ lausub ta ja astub mööda.

„Valdeko, tule tagasi!“

Mees astub aga edasi, mitte enam tulija, vaid juba mineja. Jaanus tuigerdab talle mõned sammud järele, aga jääb siis jalgadega Dino rihma kinni ja komistab. Koer niuksatab.

„Mine siis, mine!“ karjub ta minejale järele. „Kui oled nii kõva südamega, et ei taha mulle andeks anda! Mina andsin sulle andeks kõik...“ Ning lisab siis tasemini ja nagu järele mõeldes: „...peale rabapistriku pesa.“

1947

Juba aprillist saadik oli ta jälginud uhket hallikaspruuni, sinihalli põikmustriga lindu, imetlenud ta laia kummis rinda ja jõulisi tiibu. Pidi olema isaslind ja mitte enam noorlind. Võib-olla pesitses ta kuskil läheduses? Jaanus teadis, kui haruldaseks oli jäänud see võimas tiivuline ja tema pesapaiga valik oli au kogu metsale. Ta jälgis lindu ja näis, nagu jälgiks lind ka teda. Neil tekkis vastastikune usaldus. Siis ühel päeval leidis ta ka pesa. Lind ei varjanud seda, vastupidi. Lendas kartmata ees ja maandus kaljunukil, kus oli varem teise suure linnu, kas kotka või haiguri mahajäetud pesa. Mõne lühikese hetke jooksul oli Jaanus kuningas või isegi jumal. Koduteel märkas ta teeraja kõrval Valdeko jalgratast.

Järgmisel päeval oli laos inventuur ja Jaanus ei saanud metsa enne kui õhtul. Millegipärast valutas tal aga süda, just nagu oleks ta katastroofi ette aimanud. Pärast oli veel näha võitluse jälgi, üleskaabitud sammalt, lahtisi sulgi ja kaks lõmastatud punakaspruuni tähnilist muna. Siis sündis Jaanuses midagi.

„Miks sa nii tegid?“ karjus ta, kui Valdeko hiljem õhtusöögi ajal kriimustatud näo ja kinniseotud käega välja ilmus.

„Need kuradi linnud!“ siunas Valdeko. „Ma oleksin kõva raha saanud... Poole oleksin muidugi sinule andnud.“

See, mis oli Jaanuses sündinud, kasvas päevast päeva, kuni valmis

otsuseks: „Kas tuuletallaja munade eest ka raha saab?“ küsis ta ühel hommikul.

„Saab, kui teab, kuhu müüa,“ vastas Valdeko. Imelik, et ta midagi ei kahtlustanud, tema, kes oli muidu nii kaval. Tema, kes tundis Jaanust. Aga eks ta just seepärast ei kahtlustanudki, et ta teda tundis.

Nad läksid koos metsa.

Aga ainult Jaanus tuli tagasi, šokiseisundis, määrdunud ja täis kriimustusi.

1994

„Valdeko, tule tagasi!“ karjub Jaanus minejale järele. „Valdeko!“

Ausalt öeldes ta ei mäleta täpselt. Muidugi vilksatavad mööda üksikud pildid. Kaljusein ja suur punakas kivi, karusambla vetruvad mättad. „Roni üles, ma hoian kinni!“ Pärast seda on tühimik. Tume vari, mis neelas Valdeko. Nad küsisid ja ta pidi seda täitma... Tuli lendav alustass, hiiglasuur metalne ketas, sees valges lendurimundris mehed läbipaistvate kiivritega... Ei, ei tea, ta vist mehi ikka ei näinud... Aga keegi teine ka ei teadnud ega näinud. Kuuseoksad... „Astu siia...“ Keegi ei teadnud rohkem kui et nad olid läinud metsa.

Möödamineja on juba jõudnud teisele poole heinamaad; ta ei pööra enam pead ega vaata tagasi. Katsub, et saaks sealt ruttu minema, enne kui hull hakkab äkki järele tulema. Kes teab, ässitab ehk veel koera kallale. Kiirustamine võtab aga naha higiseks ja ta peab oma khakivärvi norra mustriiga vesti seljast ära võtma.

Jaanus istub alistunult maha. Ta tunneb end korraga nõrkemiseni väsinud. Dino niuksub kergelt ja püüab ta nägu lakkuda. Noh, olgu, tulija ei olnud seekord Valdeko, nii nagu ei olnud eelmistelgi kordadel, kui ta seda oli arvanud. Ka sõõr heinamaal võis olla tekkinud millestki muust — võib-olla olid lapsed seal jaanipäeva ajal ringmängu mänginud.

Aga ükskord tuleb tundmata sõiduk tagasi, selles on ta ometi kindel. Metallivärvi läikiv. Selliseid on teisedki näinud. Kuuseoksad katsid šahtiavause. Tundmatu kõrgus või sügavus, mis vahe sel oli? „Astu siia...“ Õhulaev pragises nagu tugevast elektrivoolust... Avaus oli kunagi palkidega kinni kaetud, aga ta oli need rasked pehkinud puunotid pealt ära vedanud. Must vari lasus nende peale — kust tulevad kõik mustad mõtted? Raksatus ja siis paistis veel ainult Valdeko algul imestunud, siis hirmust moondunud nägu. Ta hoidis veel tükk aega kätega augu äärest kinni, karjudes: „Kurat! Jaanus...!“ Siis ta kadus. Kuhu, seda keegi ei tea, õhulaev viis ta ära.

Jaanuse käed värisevad ja ta laubale on tõusnud külm higi. „Rahu, Dino, rahu!“ pomiseb ta. Ta silitab hellitavalt koera ja otsib taskust biskviiti. „Pole viga,“ sosistab ta lembelt, surudes suu vastu looma sooja karva. „Küll nad toovad ta tagasi.“

Jaanus on eluaeg armastanud loodust ja loomi. Tal on hea süda ja ta ei tee kärbseligi liiga.

LOOMAAIAD JA MINA
(Jõulumuinasjutt)

M

a olen käinud mitmesugustes loomaaedades.

Lühidalt — see on muidugi piiri mõiste. Mul oli selle kohta üks hea tsitaat välja kirjutatud, see peaks mul praegugi siin kuskil laua all vedelema („Nõnda jaotub näiteks imemuinasjutu ruum selgelt „koduks“ (majaks) ja „metsaks“. Nende vahel on selge piir — see on metsa äär...“) — see on see kass.

See on täiesti võõras elukas. Ta sittus mulle siia nurka. Ma koristasin selle ära. Ega selles ei ole muide midagi eriskummalist, loomaaedades inimesed koristavad kogu aeg teiste loomade sitta, ma arvan, ega tee sellest erilist numbrit. Ta solgerdas mul siin laua peal edasi-tagasi, kuni see vasakpoolne virn muidugi ei pidanudki vastu ja kukkus ümber. Põrandal segunes langenud lehestik sedamaid juba varem kukkunud paberitega, nii ei suuda ma seda enam teistest eristada, ma tean, et seal mul kuskil ta oli — see tsitaat —, aga leida ma seda enam ei saa. Aga selle kirjakooha võib igaüks ise leida, kui tahab. Selles kaheosalises suures väljaandes on ta olemas, aga vaevalt et igaüks nüüd seda osta jõuab, aga ta on selles väikses ka, valges raamatus, selles sarjas, kus on Voltaire ja Konfutsius ja Priimägi ja, see teine jutt mul siin on muide parem. Too on odavam ka. Ja eesti keeles, kuradi Rändomaiser, käi minema. Seal on piirid jah. Loomaaedades. Loomaaed, see ongi eelkõige ikka zooPark, park, aed, tara, aedik, pen, see on see, mis on suure tähtsusega. See pen pole mul siin juhuslikult. See on masinlingvistika probleem: the pen is in the box, the box is in the pen. Ma ei jõua ära oodata, millal nad selle paradoksi lõpuks lahendavad, ja masinad saavad ometi hakata kirjutama. Esiteks on see inimõiguste rikkumine, et osadel masinatel ei lasta kirjutada, ja teiseks, siis võiksin mina midagi muud teha, pesu pesta näiteks, või siis seda — vahtu, piiripealset vahtu, mis vahutab juba toatemperatuuril. Lugu on mul muide loomaaedadest. Aga see teine siin on parem, selle juures ma ikka mõtlesin ka midagi. Siin ei ole mul midagi mõelda, sest mul on see mõte juba ammu olemas. Aga ma ei saa ju seda siia lihtsalt panustada, ma pean ikka kirjutama ka, pealegi kui see on tegelikult pikem tsitaat, aga mina ei leia seda enam üles. See kass on muud pahandust ka teinud. Ta ei söö esiteks, ma ei tea miks, aga ta pole üldse minu kass. Ma leidsin ta tänavalt, õieti selle kõrvalt, prügikastist. Muidu on ta päris viisakas. Ta kirjutab mulle raamatusse oma jälje. See on otse loomisloo alguses. Mina ei tea nüüd, mis sellest asjast saab, minust pole küll mingit tegijat. Ma ei julge enam oma Piiblit avadagi, kohe vaatab see kassi käristatud haav sealt vastu, kardan. Et seda kassi mulle ei kingita. Arvatavasti peaksin kõigepealt andma siin mingi ülevaate, et millistes loomaaedades ma üldse olen käinud, et saaks aru, millest jutt on. Tegelikult on

mul kahju, kahju, et see jutt mul siin nüüd on selline, nagu ta on, muidu oleks keegi teist juttu ehk lugenudki. Oma mõtted lähevad ikka teiste omade nahka. Sündmused hargnevad siis loomaaedades, mis asuvad linnades: Tallinn (see on kalju jalamil), Tallinn (see on seal heinamaal), Moskva (nii siin- kui sealpool teed), München, Riia, ongi kõik. Jah, rohkem ei tule midagi meelde. Berliinis ma käisin ka mingis kohas, aga oli see loomaaed, aed kohe päris kindlasti, aga ma ei mäleta sealt ühtegi looma. Aga see võis olla jälle see piir. Müncheni loomaaias muidugi need hundid. Hundid, mu Jumal, küll on ikka hundid. Moskvast mäletan tee ületamist. Olin seitsme või kaheksa aastane. Ema viis mu hommikul sinna, ise käis siis vahepeal oma tööd tegemas, tuli siis õhtu poole ja viis mu ära. Ma võisin igal pool käia, ja olla päris üks. Päris üks nii suurte loomade vahel, ja nii terve päev! Oh, seal oli ikka mõtlemist, seal oli kõiksugu ideesid. Kummalisi ja loomulikke. Suured loomad on ikka väga inspireerivad. Ainult teisest jutust on kahju. Ma ei leidnud seal sellele motiivile sõnastust, lõpuks avastas in Günter Eichilt. Mis mul nende loomadega õieti oli? Noh, nad olid ikka kaugel, ah, Riia ei tule üldse kõne alla. Seal polnud päikest ka, meeles vaid mingi hägu, hall elevant, tagumik siiapoole. Aga Moskvast, Moskvast oli talv. Ahve ma ei vaadanudki. Ma ei saanud ju seda ust lahti, ja ma ei saanud aru ka, mis sinna kirjutatud oli. Kui ema tuli, ta lausa võpatas, ei, ta, jah, ta ehmus kõvasti. Nüüd mul tuleb meelde, alguses oli ta öelnud mitu korda, et ma ikka ahve vaataksin, ta oli näidanud mulle maja ja kõik... aga mina olin tahtnud kõigepealt joosta karude manu, need olid ju väljas, mis külm nüüd neile tegi, need ju jääkarud, ninasarvikuid vist küll ei olnud. Ma saan praegu, kui see mul kõik nüüd riburada niimoodi meelde tuleb, vist aru küll, jah, hea, et ma ikka hakkasin seda siin kirjutama, nüüd tuleb mulle ju kõik meelde, ma saan järsku taipu. Kurat, mõelda vaid, poleks ma kassi prügikastist kätte saanud, poleks teda siia vedanud, poleks ta mu paberipahna põrandale ajanud, poleks ma kirjutama hakanudki, poleks loomaaedades kirjutama hakanudki, sest mis see nüüd tähtis on, et mina ü h e Lotmani idee olin endale meespidamiseks välja kirjutanud, et siia hunnikusse teiste väljakirjutuste peale pannud, keda huvitab, see ostab selle kaheosalise ära, kuidas tal siis nii palju äkki raha ei ole? Ja mina mõtlesin — see on nüüd nii selgelt mul meeles, kui mõelnuksin seda eile, või ei, otse praegu. Ma mõtlesin, et ei tea, miks ema neid ahve nii väga armastab, et ei tea, mis valu neid ahve nii väga oli vaadata, keset talve. Aga vastust ma muidugi teada ei saanud, mul polnud mahti seda emalt küsidagi, sellepärast et, et me ju pidime kohe jooksuma hakkama, ema seletas mulle käigult, kuidas on venetsi sisse või välja, ja siis paukusid ukсед ja läppunud sõnnikuhais löi ninna. Neid ahve ma ei mäleta. Müncheni ahve mäletan küll. Mõelda vaid, ma oleksin elanud oma elu ära, ja ema, ahvid oleksid surnud vist enne meidki, ja ma poleks kunagi aru saanud, miks ema nii ehmatas. Ah, see polnudki ju nende ahvide pärast, see valu. Nüüd ma siis tean. Nüüd ma saan aru. Aga mis seal Münchenis, noh, huntidest juba juttu oli, võtame linnud. Kõik on nad seal koos, tiivad pügamata ja puha, suures võrgus. See on venitatud postide otsa ja puudki jäävad selle alla. Ja inimene saab sinna võrgu alla sisse minna, jalutada, linnud on

siis see oli õige asi, sest ma kirjutasin täpselt ühes sekundis ühe tähe, aga see ei olnud just eriti tundeline jutt.“

„No ja siis?“ küsis Robert.

„Ei, ei, ma ei taha seda,“ sosistas Bill.

„Mida sa ei taha?“ küsis Max.

„Võtaks selle asja paari sõnaga kokku ja kogu lugu, niisiis, mis on pornograafia, või pole ehk sellest jutt?! Andeks, kõik me eksime, niisiis, mis on mälestus?“

Max vastas: „Väga lihtne. See on sündmuste reaalsus esitus kunstis. Pornograafiline episood peab vältama täpselt sama kaua kui vastav episood reaalsuses. Ainult see annab edasi taotletava fiilingu. Igasugune muu kunst aga, tundeelule lähemal olev kunst, esitab sündmusi vales ajas. Tegevus kunstiteoses toimub kiiremini kui reaalsuses. See klappib aga täielikult meie tunnetega, sest ka meie mälestused on diakroonilised, lühendatud, kokku surutud. Me ei saa mäletada mingit sündmust täpselt sama kaua, kui see kestis. Mälestus tekib ja kaob ühe hetkega, aga sündmus, mida see mälestus riivas, kestis võib-olla nädalaid.“

„Kui meie mälestused oleksid sünkroonsed, oleks meie elu suletud ring. Meie kiiguksime välispinnal, sisepinnal ringleksid meie mälestused, mõlema kestus oleks võrdne ja me saaksime elada vaid ühes kahest: tundetus reaalsuses või reaalsusetutes mälestustes. Aga... Meie elu on nagu minu püksirihm praegu, muide, nüüd ma siis tean, et kandsin seda terve eilse päeva nii — krussis, mis sest... Meie elu on Möbiuse leht, me liigume mõlemal pool ja me ei tea kunagi, ei suudagi mõista, millal vahetame...“

„Millal vahetame reaalsuse mälestustega, huvitav, aga ma ei saa aru,“ ütles Max.

Robert teatas: „Sellest pole midagi, keegi meist ei mõista alati kõike, joome nüüd veidi veini ja siis ma ütlen ka mõne sõna. Niisiis, ma loodan, et olen teid mõistnud. Elu on elu, kunst on kunst, ühes on üks aeg, teises aga vale aeg. Meie mälestused ei tähenda midagi, need ei märgi iial tegelikkuses toimunut... paraku, nii et võtame aga veini.“

„Minu puhul see küll nii ei ole,“ ütles Bill ja lisas siis: „Ma ootasin teda seitse tundi.“

„Igasugune elu on pettus, poeesia. Absoluutse pornograafia teoreem.“

„Meie mälestused ei saa kesta sama kaua kui see, mida mäletame, mida poleks segatud mälestustega.“

„Hea, et te sellest räägite, mul tulebki kohe midagi meelde.“

„Ma mäletan, et...“

„Noh, noh!“

„Noh, ma mäletan, et ootasin teda seal sel päeval, lund sadas, kulus tund, siis teine...“

„Sa ei suuda seda lugu mäletada nii kaua!“

„Kui kaua.“

„Seitse tundi.“

„Miks ei suuda!“

„Sest sinu mälestus on pettekujutus, täiesti vales ajas sooritatud tehing, sel ei ole sellega, mis tegelikult juhtus, mitte midagi pistmist!“

„Ei, vale, see pole nii, ma ootasin teda seal seitse tundi, lund sadas.“

„Ja–jaa, me kuulsime seda juba, aga...“

„Ja ma võin seda mäletada ka seitse tundi, ma teengi seda kohe.“

Möödus kaksikümmend minutit.

„Noh, kui kaugel sa oled, sul on vaja oma mälestusse süüvida veel kuus tundi ja nelikümmend minutit.“

„Jah, aga minu mälestused kestavad kauem kui sündmused, milles need aset leidsid. Minu mälestused on veel kestvamad.“

„See ei ole võimalik.“

„Noh, ma mäletan, et ootasin teda seal seitse tundi, tol päeval, lund sadas.“

„Seda me juba kuulsime, sa viibisid mälestustes kaksikümmend minutit ja siis katkes su kannatus, ma räägin sulle — meie mälestused on sootuks midagi muud kui sündmused. Me ei mäleta reaalsust, meie tunded ei tulene reaalsusest...“

„Ma ootasin teda seal seitse tundi ja siis ma mäletan, kuidas lagunes Eiffeli torn.“

„Mis?“

„Kuidas!“

„Ma mäletan, kuidas lagunes Eiffeli torn.“

„Seda sa ei saa mäletada.“

„Miks ta ei saa?“

„Eiffeli torn seisab ikka veel püsti, vaata aknast välja.“

„Siin?“

„Jah siin, Pariisis.“

„Mis see tähendab, kas pole see Pärnu?“

„On see siin Pärnu.“

„Mis mõttes?“

„Ta seisab igal juhul püsti.“

„Eiffeli torn ei ole lagunenu.“

„Ma mäletan, kuidas lagunes Eiffeli torn.“

„See pole võimalik.“

„Minu mälestused kestavad kauem kui sündmused, mida ma mäletan. Mina mäletan, kuidas lagunes Eiffeli torn, ma ei tea, kas ta on juba lagunenu või mitte.“

„Olgu, oletame seda, aga räägi siis, mida sa mäletad.“

„Ma mäletan, et ootasin teda seal sel päeval, lund sadas, seitse tundi.“

„Ja kuidas see mäletamine sul siis on?“

„Ma juba mäletangi.“

„Ta praegu mäletab.“

„Kuhu ta läks?“

„Peldikusse. Ta saab seal rahulikult mäletada.“

„See ei ole mingil juhul võimalik.“

Veidi hiljem helistas Jeannette.

„Telefon helises.“

„Võta siis toru,“ ütles Max. Robert võttis toru.

„Halloo, sina, Jeannette! Jeannette, ta tuleb kohe, üks hetk.“

„Oota!“

„Jeannette, ta ootas sind eile seitse tundi, sadas lund.“

„Ah, see oled sina, palun, parem ongi, kui sa seda talle ise räägid, saad aru...“

„Ta lubas mäletada Eiffeli torni lagunemist kauem, kui Eiffeli torn laguneb. Ta lubas alustada seda praegu. Eiffeli torn püsib veel, ta pole ikka veel peldikust tagasi tulnud ja ta võttis Möbiuse lehe kaasa.“

„Mis asja?“

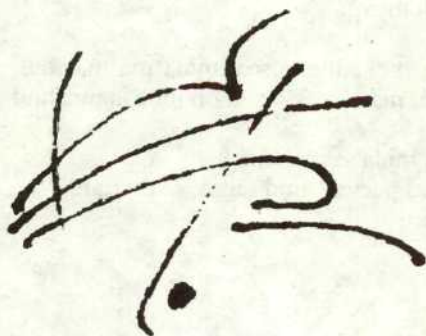
„Möbiuse lehe. Ma avastan seda nüüd, Möbiuse lehte ei ole enam laua peal.“

Max nentis: „Inimesel pole vaja Möbiuse lehte, kui ta kavatseb nangunii püksid alla lasta.“

„Ära muretse, Jeannette, ta mäletab!“ karjatas Robert.

„Mida ta mäletab? Saad aru, see asi on läbi, tee see talle selgeks...“

„Ta mäletab Eiffeli torni lagunemist.“

SETO EHTEQ

Marele

EDIMÄNE KETIKENE

— Vanaimä vanaimä
annaq mullê
annaq mullê
annaq ehtit mullê
annaq sêlg
ni kaalarahaq
anna baabakênê baaba —

— Olêt väikukênê
cillu tütrekene
Rahaq kabêhêisil
Sêlêq mehenaizil

Sullê cillukênê ketikene
viis talvê vanas sait
um aig
hoiaq häste seo um
kêgê edimäne
seo kêgê perämädzes
ückerd jääs —

SÊRMUZÊQ

— Vanaimä vanaimä
Naabri Nastal kaalan
joba rahaq
aga mul aga mul
ücainukênê ketikênê
peenükene —

Ei viil ei viil
sa kasuq
kaal rassês saa
ku eluginaq
kêrraga

Hää külh
saat ketikeze mênê viil
sait kümme talvê tjaus
opiq lauluq kuaq hüüq

korja sêrmussit
ku pruuti tuvvas
habiq virka
ikva ku tä näid
üleola hiitnü

piat ênnê habima
ni hoitma piat habima
viil inämp hoitma —

RAHAKÊSÊQ

— Tan lackê sullê
rahakêizi kelläkeizi
et hällün helähtäziq
kêlizasiq kumatêdêh

rahakêzêq rahakêzêq
keremb saa mul
vêtên kaalast
saa razêhêmp
ku vêtat kaala
hoiaq kaala
sirgêlt pistü pää

oh lackênê mu lackênê —

— A sêlge ma ta sêlge —

— Ei muq käest saaq
ku tulê viija
kül tu ruu —

SÎLG KÎRRAS

— Vanaimä vanaimä
ma lähä kumardama
mu kucuti
piat sîlêga
piat sîlêga —

— Saat imä uma lainus
sa kaeq
seo katê pääga cirk

su kaic
 seo terräv nêgêl
 hammêlahkê hoit
 är cuska sêrmê
 ku kumardat
 sis hoiag käega
 sîlg rassê um
 piat sällä kêva hoitma
 lac hariuta
 vêi — ollaq pia
 jäät sêlêkandjas
 vêi — ollaq pia
 saat eluandjas —

SÎLG TUUAS

Ni kosjaq käünü
 saajaq saanuq
 olt uibust ênnê vêtnu
 tamm tannu pähâq säädmän
 Ni mehest hoiet
 edimäne üü

Um kumardêduq veimi jaet
 mêrsjaküpär pääh

Ei andaq silgê viil
 kas sis ei andaki
 mu viija tii
 ma timä sai
 iks vallalê mu hamêq
 kauas viil

A ristiimäkene
 linacêlê linikulê
 hêpêkraami mähk
 tä korjas sîlê
 sisse ketiq
 helmekêrraq
 rahacêq
 Tä kaes kas saie
 kêik et midägi
 ei jäässi mahaq

Piat mahaq jäämaq

suguvêsa kaicêvaimuq
Ni pruuti kaicma
mehe umaq ainult

AIDAN EHTMINE

Ait külmä hêhkas
Ristiimä naaruline um ni vakka
silgê uma silê pääl hoit
ni ütte têtêga viil kargas

meheimä valgês mêstu kässiga
mu hammêlahet
läbi jämme nêgla krukk
hipêt silê pääle satas
niguq kilksnä
viil ni viil
nüüd tiia parembidi
viil ku peräst üüd
et naasês saanuq
êkva nüüd
jah nüüd

IMÄLT VIETAS SILG

Mu rüpün rüükja
rinna paistê nucutaja
mu lahki lahkja
minu edimäne tütar

Sa sündüt
ni sinu vanaimä
minu imä rinnast
valgê palajide sisse
hüüde pärjalinte vaihele
jäi praazdnikides
silg

Mu hindä silgê
iist sääil vêtas
et läbi mulgu vallên
pühäs saanuq vezi
mizês lacêq
joodas loomaq

Oh tütrekene
 varra küünütät viil kätt
 ei inne ku olt
 viie talvê vannu
 sataq sinu kaala
 vanaimä kaalast kett.

SÎLG VIETAS

Vaivalt kanda saanuq
 um üles kasvatêduq lacêq
 tütrek tütar üsäh
 mu vaiv um kannêt
 mu kihä andnu eluq

Sîlêpîlv um naanu
 kühmä vaotama mu sälgä
 kas mu uhkus suhlile
 piat jäämä
 mu uhkust lacêq
 edezi piat kandma

Ei olêq pillêlda maq pîrmandullê
 ei tanulda tiist üle lännüq
 ei kerkon kjaunuq sinuga
 mu hîpêvalgê sîlg

KETIKEZEQ ALALÊ

Mu helmekêrraq helisemäh
 lacêlaci kaalah
 Mu sîlgê edimädze puja naanê
 uhkêlt kand
 um elu eletü
 ma käeq sää risti
 rätinukkê alt las nätäq jääs
 mu edimäne ketikênê
 mis minu vanaimä
 mullê pällmise pääl and

Päiv aknêst sisse paistu
 Hussimaarjapäävä paiku
 tä valgõl minu ketikene
 edimäst kêrd läügät

Üc elu lippêmata ketikene
 mis kêiki naisi
 kaalu ümbre hindä käänd
 lät hauda ütên

a elucîiris paistma
 ücainus eheq
 sîlg
 meil jääs

Luuletus „Seto cheq“ on loodud Setumaalt pärit teadlase Mare Piho jutustuse järgi. Mõned momendid setu ehete kandmise filosoofiast eheteuurija jutustuse varal:

Esimese ketikese andis vanaema lapselapsele, kui see sai viieaastaseks.

10—12-aastaselt sai tüdruk järgmised ketikesed ja kui külasse mõrsjat toodi, võis korjata sõrmuseid, mida pruut üle õla viskas. Need pidid õnne tooma.

14—16-aastaselt sai tüdruk rahakesi ja kellukesi, et need kiigel heliseksid.

Sõlg anti tüdrukule vaid prooviks ette, kui ta 18-aastasena läks koos pruudiga kummardama. Pulmas pidi setu mõrsja nimelt sadu kordi kummardama ja sõbrannad (podruskid) toetasid teda.

Oma sõle tõi tüdrukule peigmees ja see pandi ette pärast pulmaööd. Ehted tõi sõle sees isakodust ristiema. Ehted sai noorik kõik kaasa, aga naise suguvõsa vaimud pidid maha jääma, et naist kaitseks ainult mees.

Enne sõle ettepanemist ristiema kargas oma sõlega mõrsja oma.

Sõlg oli kandmisea (selle ea, kus naine võib saada lapsi) tunnuseks ja see aeg lõppes lapselapse sünniga.

Kui lapsed või loomad olid haiged, kallati sõlest vesi läbi. Sellest sai ravitoimega vesi.

Sõlega ei käidud kirikus.

Pärast kandmisea lõppu jagas vanaema oma ehted lapselastele. Alles jäid esimesed ketikesed, mis läksid temaga hauda kaasa.

Setu suguvõsade kokkukuuluvus on suur. Mare Piho usub, et see on sümbolne ketikene, mis ulatub läbi mõlema maailma.

Sõlg on elu ja sigivuse, edasikestmise märk. Sõlel on kujutatud vene kahe peaga kotkas.

Kauksi Ülle

q = larüngaalklusil

ê = e-taoline madal õ

î = kõrge õ

c = ts

z = heliline s

pällima = nuruma

cillu = tillu(ke), väike

HOKKU VALIK

•

pääsukesele
astusin peale ei tea
kas tuleb vihma

•

kus lagi maha
kukub seal anda tuleb
suud põrandale

•

minu raudteetamm
läheb läbi mäe kuused
kahe ladvaga

•

kaks kätt kaks jalga
timukas — viies ratas
suure vankri all

25. detsember 1993

•

riisiviin nagu
oleks lihunik varba
küüsi lakkinud

laurise sünnipäev 92

•
karman gora nõlv
on liiga järsk minu jaoks
ronin mööda puid

•
pandakaru on
maadlejate tootemloom
wwf — wrestling

•
hiiest ei võeta
midagi kaasa kella
keerasin üles

•
naiste peldikus
munni otsast ma leidsin
vaid lepatriinu

•
philip k. dicki
raamatuid sain ma osta
koontzi ei olnud

•
üks mari räägib
teine lindistab pivo
mjod vino hleba

•
ekoloogia
ekoloogia dushõ
narkomaania

jaanipäeval Marimaal

•
veekindla kella
käele panin rongides
linad on märjad

enne jaanipäeva Maarjamaal

•
väärrika surma
kursust lugema tulin
et lahkuda koos

3. juuli 1994

•
marid tantsivad
kui sead jalad on vilkad
käed-kõrvad loiud

•
ristimisvee
jaanipäeva lumega
pesime maha

jaanipäeval Marimaal

IKKA MÕELDES

inetu Odu
oksendame välja tund
tuleb jalad ees

•

lugu ma oskan
pidada endast viisi
pean alamrassiks

3 juuli 1994

1710. AASTA KATK

seenele

1

kuppelmaastik
kaenla all kaelal
ja kubemes

2

joobnud valgre
kummardub su kohale
kõrvad lukus
kelle võitlused

3

kuppelmaastik
kaenla all kaelal
ja kubemes

4

ehkki 1001
kuusbergi koguneb
bloksbergile
vaid pudel rummi

5

kuppelmaastik
kaenla all kaelal
ja kubemes

6

poiss pühib rehaga
tüdruk luuaga
nägin androgüüni
sinimustvalge lipuga

7

kuppelmaastik
kaenla all kaelal
ja kubemes

8

president toob uue
kuue neitsi maarja
jeesuslapse rohkem katku
vähem villu

9

kuppelmaastik
kaenla all kaelal
ja kubemes

10

linnapea toob
maani särgi saatan
metsalise märgi
kõik me ära sureme

11

kuppelmaastik
kaenla all kaelal
ja kubemes

12. märts 1994

•

KÕIGE SUUREM HIRSNER

sina loed praegu
värsket postimeest mina
joon verd ja mõtlen

LEOPOLD HIRSNERILE II

terminaator 2
üksi kodus 1 ja 2
sulle ka alver

HIRSNER JA EESTI

eestlased söövad
jeesuse sünnipäeval
sea verd ja liha

LEO, ALEKSEI JA HIRSNER

aleksei oli
leole hirsneri eest kuid
aastaid ajastuid

HIRSNERWETTER

kiirustage ja
ärge molutage siis
saate häid asju

15. märts 1994

•

pääsukesele
astusin peale ei tea
kas tuleb vihma

3. juuni 1994

KUI ARNO...

K

ui Arno isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud. Isa jäi ukse taha pabistama.

„Palun vabandust, et ma tundi hilinesin,“ pobises Arno klassituppa astudes. „Ma magasin sisse.“

„Mind ei huvita, kas sisse või välja,“ naljatas õpetaja Laur. „Aga tundi hilinejad kustutatakse automaatselt tasuta kuukaardi saajate nimekirjast. Nii et oma süü!“

Õpetaja Laur vihkas paaniliselt uut õpilast Arno Talit, keda ta küll nägi esimest korda elus, kuid kelle nägu talle silmapilk vastumeelseks muutus nagu kõigi teistegi õpilaste mordad selles klassitoas. Ka hinded, mis ta oma õpilastele pani, olid „mitterahuldavad“, „puudulikud“ ja „nõrgad“, välja arvatud õpilasele Joséf Totzile pandud lugematu arv „väga heasid“. Joséf Totzi nimelist õpilast tegelikult Paunvere kandis ei elanud, ta oli sündinud õpetaja Lauri alkoholist läbiimbunud kolbas ja eksisteeris vaid klassipäevikus. Tal oli keiser Napoleon I tahtejõuline nägu, selged taevasinised silmad ja pressitud smoking. Ükski kohalolija ei võinud J. Totzi olemasolu aimatagi, sest klassipäevik, kus tema nimi seisis kalligraafilises kirjas aukohal, peitus õpetaja lauasahtlis soome patentluku taga.

Praegu aga kiõbistas härra Laur võtmeid, „siuhkat!“ tõmbas lahti laeka ja „viuhkat!“ rebis välja kuldkaantega klassipäeviku. Sahtlist libisesid põrandale mõned oskamatu käega kritseldatud visandid sinisilmsest tahtejõulisest näost. Õpetaja pani neile kähku jala peale, ise kartlikult ringi piiludes. Keegi polnud tähele pannud. Siis maalits õpetaja Laur päeviku esimesele leheküljele Joséf Totzi nime alla veel ühe „väga hea“ ning hakkas tülpinud ilmel lehitsema ülejäänud lehekülgi, kuhu tahtlikult koleda ja vildaka käekirjaga olid sirgeldatud ülejäänud õppurite nimed. Pani siis kohkumusega tähele, et väike Lesta on kuidagi liiga kergelt pääsenud — tervelt üks „puudulik“ vähem kui Tõnissonil!

„Lesta!!!“ karjatas õpetaja Laur, laua all kätt rusikasse surudes.

„Jah!“ kõlas uje, peenike hääleke.

„Te olete alates käesolevast momendist Paunvere algkoolist välja heidetud!“

„Kuidas... Mille eest?“ kahvatas väike Lesta ja vajus teadvusetult õllest ja viinast libedale klassipõrandale.

„Väljaheidetud õpilastel pole õigust esitada lolle küsimusi,“ irvitas Laur võidukalt ja liugles läbi avatud klassiakna sinisesse taevalaotusse, järele kaugenevale luigeparvele.

~1984

L

aupäevaõhtu hakuks oli kirjandusteadlase proua Ülase hubasesse võõrastetuppa kogunenud väike seltskond vanema põlve kultuuritegelasi. Perenaine oli selleks puhuks küpsetanud pisikesi õuna- ja ploomimoositäidisega pirukaid, mida külalised nüüd maitsesid ja üksteise võidu kiitsid.

„Ei tea, nagu ei kerkinud eriti hästi, pliit ei taha miskipärast suurt tõmmata,“ tõrjus proua Ülane teed kallates kiitusi. Villase kleidi kaest hoidis tal koos merevaigust pross, tagasihoidlik ja täitsa kohane ehe intelligentse naisterahvale, kes sai täna juba kuuekümmne viie aastaseks.

„Pirukatega oli kord tore lugu Seinbaumide pool,“ alustas vanaproua Virnik laualt suhkrutoosi võttes. Ta armastas magusat teed.

„Oi kui vahva, kas te tundsite kirjanik Seinbaumi?“ rõõmustas rahvaluulekogu proua Salukann ja külaliste pilgud pöördusid Virniku poole, kes oli varasemal ajal olnud tuttav mitmete tuntud kunsti- ja kirjandusilma tegelastega ning teadis neist pajatada ühte ja teistki lõbusat-põnevat.

„Jah, tundsin küll, ja tuttavaks sain ma temaga üsnagi omapäraselt,“ vastas vanaproua suhkrut teesse kühveldades, olles viimase lausega alustanud tegelekult juba uue sündmuse kirjeldamist.

„Ma ei näe siin Alpatovi „Kunstiajaloo“ esimest köidet, ehk teil ei ole seda?“ küsis laua otsast hallipäine ja vanamoodsa halli pintsakuga kunstnik Kukenõmm, kes ei pannud ülejäänud seltskonna vestlust suurt tähele.

„Oo jaa, ma jäin sellest ilma,“ naeratas proua Ülane ja pöördus taas vana daami kuulama.

„See oli „Gloria“ kohvikus, vist kolmekümne kaheksandal aastal,“ jätkas see häirimatult, segades tsaariaegse hõbelusikaga üsna elavalt valges portselan-tassis teed.

„Oi, kas see on seal, kus praegu on pirukasaal „Lemmik“?“ päris kulme tõstes proua Salukann, kes kolmekümne kaheksandal aastal oli alles üheaastane.

„Missugune pirukasaal?“ küsis proua Virnik pahuralt, ikka veel energiliselt teed segades. Kill-köll, kill-köll.

„Ah ei, ma vist ajasin segamini,“ hakkas Salukann vabandavalt kätega vehkima. „Seal oli, jah, hoopis „Astoria“.“

„Nojah, ma istusin „Glorias“ selle akna ligidal, kus kõrval potis oli suur rododendron („Mis asi see on?“ küsis Salukann sosinal oma kõrval istuvalt valge habemega heliloojalt Tarnilt), kui nägin lauale lähenemas ühte vanemat härrasmeest.“ Kill-köll, kill-köll, tegi tsaariaegne hõbelusikas, müksides kuldäärega tassi. Pisut teed lajatas üle ääre.

„Ta käis natuke kühmus, kuid jättis muidu igati soliitse mulje,“ rõhutas proua Virnik, kusjuures teetass joonistas kolksatades alustassil poolringi.

(„Rodobendor on teatud skulptuurne detail eklektilises arhitektuuris,“ selgitas Tarn vaikselt. „Mis asjas?“ tegi Salukann suured silmad. Rahvaluulekogu proua Salukann oli nimelt loll. Ta ei teadnud näiteks, mis asi on kušett.)

Kunstnik Kukenõmme pilk pöördus raamatukapilt Virniku kolisevale tassile.

„Ei tänapäeval enam niisugust soliidust kuskil näe,“ jätkas vanaproua erutudes. Teetass tegi juba iga lusikaringi juures pool ringi kaasa, paisates kuumat teed paremale ja vasakule. Külalised noogutasid, ainult Kukenõmm jälgis tassi kasvava huviga.

„Ja mis soliidust, juba viisakusega on lood kehvasti. Kujutage ette, need jõmpsikad ei tahtnud täna trammis isegi istet pakkuda!“ karjatas proua Virnik.

(„Eklektiline arhitektuur seisneb selles, et teatud detaile võetakse üle hilisgootikast ja isegi rokokoost,“ sosistas helilooja Tarn Salukannile. „Kokoost,“ noogutas Salukann mõtlikult.)

„Lõpuks tegi üks soliidne vanem meesterahvas neile märkuse.“

Tass keerles vurrina, tekitades ühtlast kolinat. Lähedal asetsevad pirukad olid teest nätskeks muutunud, ka vana daami siidpluusi rinnaesine oli läbimärg. Kunstnik Kukenõmme silmisse tekkis ärevus.

„Ja teate, mis need poisiklutid julgesid sellele toredale herrale vastata?“ Proua Virnik hingas ebaühtlaselt, ta alati kollakale näole oli tekkinud puna. Kukenõmm jõllitas kabuhirmus tohutu kiirusega pöörlevat tassi.

„Nad ütlesid, et mis te krõbid siin üldse...“ Siinkohal kunstnik Kukenõmm kiunatas, kerkis äkitselt toolilt ja viskus raugaliku hüppega, külg ees, vastu nikerdatud lillepostamenti. Samal hetkel plärtsatas kuldäärega tass vastu tema tooli seljatuge kildudeks. Lillepott postamendilt lendas prahvatades läbi raamatukapi klaasukse, pritsides teatrikriitik Sägale niisket mulda pähe ning krae vahele. Lillepostamenti külgspaneel maandus keset pidulauda, paisates ploomimoosiga piruka helilooja Tarnile vastu põske. Kolina ja mütsude lõppedes kajas üle tekkinud kohkunud vaikuse vaid rahvaluulekoguja Salukanni kõkutav naer.

~1984

KIRURG JA PATSIENT

T

ervist!

- Tervist. Mille üle kaebate?
- Teate, mulle tundub, et mul on psühhopaatia.
- Väga tore, aga mina olen ju kirurg.
- Ah teie oletegi kirurg? Mina olen sm. Tulp.
- Mida te minu juurest otsite, sm. Tulp?
- Ma mõtlesin, et ehk te ravite natuke mu psühhopaatiat.
- Ma olen kirurg. Ma ei oska psühhopaatiat ravida.

- Taevake, ise olete kirurg ja ei oska psühhopaatiat ravida.
- Ma ei peagi oskama. Te peaksite pöörduma vaimuhaiguste arsti poole.
- Ega ma mõni vaimuhaige ei ole.
- Olete küll. Te olete ju psühhopaat.
- Issake, mida te endale lubate! Ma pöördun peaarsti poole.
- Pöörduge, pöörduge. Peaarst on minu ema.
- Mis te naljatate. Peaarst on mees.
- Mul ongi emane mees.
- Misasja?
- Ei midagi.
- Te tahtsite vist öelda, et teil on mehine ema?
- Ei tahtnud.
- Ah jätke oma naljad. Ma palun kaebuste raamatut.
- Kaebuste raamat asub kassas.
- Mis kassas? Teil on siin tasuline arstiabi või?
- Loll. Kassast antakse polikliiniku personalile palka.
- Ah nii. Ma lähen siis nüüd kassasse.
- Kassa on praegu suletud.
- Millal ta lahti tehakse?
- Järgmisel palgapäeval muidugi.
- Oo õudust. Ma kaeban teie peale. Mis teie nimi on?
- Juhan Roos.
- Heldeke, Juhan! Mis sa siin teed? Miks sul see valehabe ees on?
- Igasugused tüübid võivad mind ära tunda.
- Kes?
- Noh, näiteks kainestusmaja ülem. Ma olin eelmine kuu seal sees.
- Miks see kainestusmaja ülem siia peaks tulema?
- Eile juba käis. Oli purjus peaga sõrmeluu ära murdnud.
- Või nii. Aga misasja sa siin istud? Kirurg oled või?
- Sa oled psühhopaat või?
- Ei ole. Ma täidan ametikohustusi. Luuran. Tulid signaalid, et polikliinikus on endale pesa teinud mingi väga kahtlane kirurg.
- Ma pole mingit pesa teinud. Ma täidan samuti ülesannet. Tulid nimelt signaalid, et mingi kahtlane tüüp käib arstide vahet psühhopaat mängimas.
- Vahi kuradit! Aga nüüd ma küll arreteerin sind. Käed üles!
- Ma arreteerin sind ka. Käed üles!
- Kuidas sa saad mind arreteerida?
- Kuidas sa mind saad? Mul on sama kõrge auaste. Pealegi oleks parem, kui me käed alla laseksime. Mõni võib sisse tulla.
- Muidugi. Pealegi peaksid meie ülesanded täidetud olema või mis?
- Põhimõtteliselt küll. Võtame selle peale.
- Proosit!
- Proosit!

ÄRRITUMISE KAHJULIKKUSEST

õitsin üles mööda Tornkraana tänavat. Pärnu maantee risti peal ütles sinine liiklusmärk, et pöörata võib ainult paremale. Lisatahvel selle all aga teatas, et märk kehtib kella 20.00–ni. Heitsin pilgu kellale armatuurlaual. See näitas 19.52. Ühtki liiklusvahendit ei tulnud, ma eemaldasin jala siduripedaalilt ja pöörasin üle trammitee vasakule.

Mõnikümmend meetrit eespool kargas hallist „Žigulist“ välja politseinik ja hakkas triibulise roikaga lehitama. Pobisesin habemesse ropu sõna ja pidurdasin.

„Tere–tere,“ sõnas nooruke politseinik. „Mingeid pabereid on?“

Ulatasin pahuralt dokumendid. Lähenes veel üks politseinik ja nad lehitsesid kordamööda mu pabereid.

„Märki nägite?“ küsis esimene politseinik.

„Ma vaatan alati märke,“ vastasin.

„Tuleb väike trahv teha,“ ütles tema.

„Mis eest?“

„Märk kehtib kella kaheksani.“

„Kell on ammu kaheksa läbi,“ valetasin nõrdinult.

„Kell on viie pärast kaheksa,“ ütles esimene politseinik.

„Kümne pärast, kui täpne olla,“ ütles teine politseinik.

Esimene politseinik kortsutas kulmu. „Kui täpne olla, siis kuue pärast,“ ütles ta kella vaadates.

„Paistab, et te ei tea üldse, mis kell on,“ sõnasin tigidalt. „Mul on kiire.“

„Kaheksa igatahes veel ei ole,“ ütles politseinik. „Tulge, palun, autost välja.“

Astusin sõiduteele ja otsustasin proovida sõbralikult. „Mis me nüüd sellest paarist minutist siukest numbrit teeme,“ naeratasin.

„Seadus on seadus. Maksate trahvi ära ja sõidate edasi.“

„Midagi ma ei maksa,“ sisistasin juba vihaselt.

„Siis peame load hoiule...“

„Anna mu load siia, kuradi jobu!“ kisendasin hüsteeriliselt. Millegipärast läks mul kops üle maksa. „Ja õige kähku, sitapott, muidu võib kehvasti minna!“

Üks politseinik muutus näost punaseks, teine kaameks. Punane proovis mul käisest haarata.

„Ära käperda, kuradi homo,“ kiljusin väriseva häälega ja lõin rusikaga punetava näo suunas. Löök läks õnneks mööda, aga mu vastase vormimüts lendas peast ja veeres auto alla porri.

Sekundi pärast olin näoli kapotil ja mu käed selja taga raudus. Sellele lisandusid veel mõned mehised hoobid vastu sääri ja küljeluid.

Kutsuti kong ja mind toimetati jaoskonda. Röökisin ja rabelesin, iseäranis siis, kui avati plekiga ülelöödud raske uks. Loomulikult said nad minust jagu ja ma lendasin uperkuuti samasuguse plekiga ülelöödud pingi peal norskava koletise otsa.

„Tšjo kazjol pljääd,“ rögises häiritud koletis ja kergitas raskeid silma-laugusid.

„Sam kazjol, kuradi sitane hui!“ röökinis nagu segane. Soovisin sel hetkel mõrvata kõik maailma inimesed.

„Tje što žit nadajeelo?“ tõstis mu uus kaaslane häält ja venitas ennast istukile.

„Sam nadajeelo, kuradi haisev orikas, ma annan sulle, tead, praegu vastu molu!“ kisendasin ja tungisin talle kallale.

Koletis lõi mul sisse kaks ribi ja kolm hammast. Peale selle sain 400 krooni trahvi, mu autost virutati makk ära, töölt lasti mind lahti ja mu naine elas kaks kuud Haapsalus ema juures. Lisaks üritasid koletise sõbrad ühel ööl mu korteri ust kirvestega pilbastada.

1994

SURNU

uhtus õnnetus ja ma sattusin haiglasse.

Haigla asus kõrgendikul mere ääres. Minu palat oli kuuendal korrusel, läbi akna võisin siiski häält tõstmata vestelda sõpradega, kes olid ravil samas haiglas ja keda lasti õue jalutama. Mind ei lastud, kuigi olin täiesti liikumisvõimeline ja midagi nagu ei valutanudki. Vaade avanes merele ja tihnikuna kasvavate palmide latvadele. Päikese käes sillerdav meri oli paarsada meetrit allpool, kuid liiga kaugel, et vette kukkuda, kui peaksin aknal tasakaalu kaotama. Palat oli hämar ja ruumikas, ma elasin seal ihuüksi, kui mitte arvestada sirmiga eraldatud ruumiosa, kus ma iial ei käinud. Ilmselt ei olnud seal kedagi, sest ma ei kuulnud sirmi tagant kunagi mingit heli. Veetsin päevi logeldes ja teadmatuses. Olin aru saanud, et mulle tahetakse teha mingit keerukat ja senitundmatut operatsiooni, kuid ma ei häirinud pead juurdlemisega, kas see peaks neil õnnestuma või mitte. Igaks juhuks olin varakult kokku leppinud üldnarkoosi suhtes. Ma olen nõrganärviline ega oleks kuidagi suuteline tunnistajaks olema, kuidas karvaste kätega kirurg ja noored roheliste kostüümidega näitsikud mu sisemuses sobravad.

Ühel hommikupoolikul tundsin tihedat raskust peas ja nõrkust jäsemetes. Olin poolteadvuseta, poolärkvel, silme ees hakkasid keerlema viirastuslikud kujud, unenäolised virvendused. Taipasin, et süst, mille olin äsja saanud, ei olnud midagi muud kui narkoos. Nad ei tahtnud vist mind ilmaasjata erutada, teatades operatsioonist varakult ette. Olin neile mõttes selle eest tänulik. Siis kadus mälu.

Seisan oma köögis. On vaikne ja kööginurgad kaovad pimedusse. Võibolla on

see tingitud pilves ilmast, võibolla omapärasest läbipaistvast hämarusest minu peas. Mõtted liiguvad, silmad näevad, kõrv eraldab möödasõitva trammi summutatud kolinat, kõik on selge, piiritletud, kuid justkui unes. Ongi unes. Või ei ole. Ma katsun oma kätt, näpistan. Valuaisting on olemas. Miks ma seisan keset kööki nagu tolvan, ma ei tea, ei mäleta. Ühtäkki meenuvad mulle haigla, palmid, narkoos. Tirin särki üles. Kehal pole näha mingit armi. Tähendab, operatsiooni ei tehtud. Mis eesmärgil mind siis uimastati, ei suuda ma taibata. Ilmselt kohe, kui olin teadvuse kaotanud, pandi mind riidesse ja sõidutati lennujaama. Kujutlen, mismoodi mind kanderaamil lennukitrepist üles vinnati ja reisijad kaastundlikult või pigem uudishimulikult mu liikumatut keret jõllitasid. Ma olen rockilaulja ja mu morda on nii mõnelegi tuttav. Mõtlen, kuidas mõni ärireisilt naasev tegelane kodus naisele jutustab, et näe, see Villu Tamme vedeles lennukis kanderaamil mu istme kõrval vahekaigus, tea, mis tal juhtunud on, ja naine nendib, et oligi aeg, ega ta noorsoole hea eeskuju küll pole olnud.

Helistan Annelile töö juurde, et midagi teada saada. Number on kinni. Samas meenub, et peaksin hakkama oma võlgu tagasi nõudma. Valin Reinu numbri. Ilmselt narkoosi tagajärjel tegutsen ikka veel nagu unes. Käsi liigub kergelt ja kindlalt, kuid mõistus ei registreeri tegevust. Ketas liigub kuidagi liiga kergelt ja mul pole aimugi, mis numbri olen valinud. Igal juhul Reinu ema vastab.

„Tere, ma paluksin Reinu.“

Vaikus.

„Hallo?“ ütlen.

„Hallo?“ hüüab tema vastu.

Üritan uuesti. Sama lugu. Miski hakkab mind selle asja juures häirima. Miski on teisiti kui muidu ja see pole tingitud ainult narkoosist. Silitan hajameelselt kassi, pigistan teda kaelast. Ta ei liigutagi. Mis tal häda on? Miks ta mind ei märka? Nagu poleks mind olemaski. Olemaski...

Tasapisi hakkab mu ajus idanema õudne teadmine. See võtab järjest kindlamad piirid, tajutavama vormi, kuni seisab suurena ja selgena mu ees, mu sees, mu ümber. See teadmine vapustab mind, kõri on justkui kinni nõõritud, kõhus keerab vastikult.

Ma olen surnud.

Operatsioon ebaõnnestus ja ma olen surnud nagu ront. Need siin minu köögis ei ole minu keha, minu nägu, minu liigutused. Mu käesolev keha on kõigest mu ettekujutus, numbrivalimine ja kassisilitamine on fiktsioon, seda ei ole toimunud, see on toimunud vaid mu peas, või hoopis kurat teab kus, sest mu pea on arvatavasti veel mu keha küljes ja mu keha viibib siinamaani mingi Lõuna-Ukraina mereäärse haigla surnukuuris.

Üks tõsiasi häirib mind veidi. Kuidas see ollus, mida ma endast praegu kujutan, sai hakkama telefoniketta keerutamisega, pealegi veel õige numbri kättesaamisega? See on nii imelik, et seda tuleb kontrollida. Valin 603044.

„Takso.“

„Tere, kui pikk teil järjekord on?“

„Poole tunni jooksul.“

Issand. Ta kuuleb mind. Mul ei ole ju suud. Mul ei ole ju häälepaelu.

„Ma võtaksin ühe.“

„Teie telefon?“

Siis ma taipan, vähemalt arvan, et taipan. Kiisu, taksodispetšer, võtab päeva jooksul vastu sadu ühelaadseid kõnesid ja on tal mahti siis veel märgata, et temaga keegi ei räägigi. Ta ütleb masinlikult trafaretseid, pähekulunud lauseid. Ta ei taipagi, et vestleb praegu surnuga. Saadikuga hauatagusest maailmast.

Ütlen oma numbri ja aadressi. Teises toas hakkab telefon nõudlikult plärisema. Veider, arutlen endamisi, mida ta seal tuututab, kui mul on siin köögis toru hargilt maas. Raputan toru. „Me helistame teile,“ ütleb sealt Kiisu hääl. „Aitäh,“ vastan automaatselt, ise teades, et ma ei räägi kellegagi. Kiisu ei ole mu kõnet ju üldse vastu võtnud. Ma ei ole üldse kuhugi helistanud, ma ei ole mingit numbrit valinud.

Ma ei ole selleks suuteline. Minu viibimine minu köögis on teada ainult mulle. Kärbes, kes jalutab mööda akent, paneb tunduvalt rohkem õhku liikuma kui mina. Tal on lõpmatu arv kordi suurem õhutakistus, mõtlen. Ta saab ilmselt ka tunduvalt paremini numbrivalimisega hakkama kui mina. Loomulikult ei tee ma talle sellesisulist ettepanekut.

Kui ma veel elasin, olin üht-teist surma kohta lugenud, „Jutulehest“ näiteks. „Jutuleht“ oli mu lemmikajaleht, mul ei ole piinlik seda tunnistada. Mulle meeldisid ristsõnad, bridžiülesanded, meeldis järjejutte välja lõikuda ja klambritega kokku lüüa. Tõsi küll, ma ei lugenud neid jutte. Otsustasin, et köidan nad kunagi korralikult kokku ja siis loen. Ei jõudnudki, mõtlen praegu siin oma köögis, köögis, mis on ikka endine, remont ikka pooleli, kassi kauss tühi ja räpane, ning mul hakkab meeletult kurb. Tekib vajadus pesta kauss puhtaks, kallata sinna kilekotist räimi, panna teevesi tulele ja suits ette. Kahjuks ei näe ma köögilaual suitsupakki, ma ju ei teadnud suitsu varuda puhuks, kui minuga õnnetus juhtub, ma operatsioonilaual suren ja mingisuguse plasma kujul koju tagasi ilmun.

„Jutulehest“ ja mujaltki olin lugenud surmajärgsest kergusest ja heaolust, mingist muusikast ja tunnelist, mille lõpus paistab valgus. Imelik, miks ma sellest tundest mitte mõhkugi ei mäleta? Ma tunnen end küll üsna kergena, kaalutuna, kuid puudub vabanemisaisting, puudub valgus ja muusika. Tuleb see mul kunagi meelde? Või jõuab see etapp alles minuni? On minult äkki see rõõm karistuseks mingite pattude eest ära võetud? Eelistan elu, mõtlen. Mõtlen ja uinun. Vähemalt see tundub nagu uinumine.

Ärkan oma voodis. Anneli kõrval. Tuba on segamini nagu alati ja aknast sissevalguva päikese käes hõljub õhus tolmukübemeid. Olen erk ja naeruhimuline ning vähkren linade vahel. Anneli vaatab mind millegipärast mõistva ja kurva näoga. Ma ei tee sellest numbrit, vahin mingit veidrat ajakirja ja teises käes on mul, kujutage ette, preservatiiv, mida ma hammastega tükkideks rebin. Ma ei

anna endale oma tegevusest aru ja järan nagu pöörane. Anneli vaatab mind ikka endiselt. Tundub, et ta on nutnud. Tundub, et ta on nutnud terve eilse päeva ja tänase öö. Ma tunnen äkki, kuidas ma teda armastan, ning teen talle pai. Küsin, mis minuga haiglas toimus, miks mind uimastati ja ei opereeritud.

„Sind opereeriti,“ ütleb Anneli.

„Mul ei ole mingit haava ega armi,“ ütlen.

„Sul on arm. Sa võibolla ei näinud seda, see on nii väike. Operatsioon oli lihtne, ma vaatasin kõrvalt, verd ei olnud peaaegu üldse,“ räägib Anneli ja hakkab nutma.

„Mis on, mis on?“ küsin ehmunult.

„Ma ei ole siin, sinu jures,“ nuuksub tema. „Sind ei ole ka siin. Sa oled haiglas, ja mina olen seal sinu juures.“

Ma ei mõista. Siis mõistan. See on seesama kole mõistmine, ma olen selle juba korra üle elanud. Sündmused kõõgis ei olnud uni. Ma olen...

„Ma olen... surnud?“ küsin tuhmilt.

Anneli noogutab.

„Kus me oleme? Kas me oleme haiglas? Miks me haiglas oleme?“

„Ma istun sinu keha juures.“

„Kuidas sa siis siin oled, toas, kodus?“

„Ma ei tea, ma ei ole seal, ma olen haiglas, ma istun mingi lavatsi veeres ja sina oled seal peal ja sinu peal on lina.“

„Kuidas sa minuga rääkida saad? Kuidas sa mind kuuled?“

„Ma ei tea, ma kuulen kuidagi enese sees. Aga kui sa midagi kõvemini ütled, siis ma kuulen seda päriselt.“

Ma ei usu seda. Ma olen surnud ja see on mu kujutus. Ma ei räägi Anneliga, ma olen ta endale ette kujutanud, samuti nagu olen ette kujutanud selle, et ta mind kuuleb. Ta on sadade, tuhandete kilomeetrite kaugusel ja mina olen siin. Seal, koos temaga, on minu kest.

„Ütle midagi vaikselt, ma tahan teada, kas ma kuulen sind,“ ütleb Anneli.

„Elas metsas mutionu,“ ütlen võimalikult vaikselt.

„Elas metsas... mutionu,“ kuulen Anneli häält.

„Kas kuulsid selgesti?“ küsin.

„Ma ei kuulnud viimast sõna, see oli liiga vaikselt. Aga ma olen kindel, et see oli mutionu. See peab olema mutionu.“

„Loogiline,“ arvan ja sosistan: „Pilvitu on taevas, meri sinine.“

„Mida?“

„PILVITU ON TAEVAS, MERI SININE,“ deklameerin kõva ja selge häälega.

„Oi, seda ma kuulsin hästi. See tuli nagu vanast raadiost.“

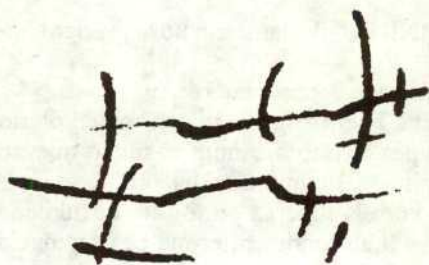
Ma kuulen nüüd ise ka oma häält. Tõesti nagu raadiost, mille kõlarid ragisevad kohutavalt ja millele on tekk peale visatud. Ainult et sõnad tulevad stereona, kvadrona, kogu ruum on krägisevat, summutatud häält täis.

Anneli on ikka mu kõrval, ta on kurb ja ilus. Ta on tõusnud istukile ja vaatab mind, muudkui vaatab. Mulle hakkab tunduma, et ma pean mingeid

päranduseasju ajama hakkama, ja poen teki alt välja. Riietuda pole tarvis, sest mul on püksid jalas ja särk seljas. Lähen kirjutuslaua juurde ja otsin välja paberi, kus on kirjas plaadid ja raamatud, mis ma olen välja laenutanud. Mõtlen, et Anneli peab need asjad tagasi küsima, ja kavatsen talle nimekirja puhta paberi peale ümber kirjutada.

Paberil seisab: „Eesti margid. See hall seeria.“ Ja mingid numbrid, mille tähendust ma ei mõista. Ei meenu, et ma olen kellelegi mingi margiseeria välja laenanud. Mäletan, et koolis kogusid kõik poisid eestiaegseid postmarke. Marginäitustel olid kohal ka vanade markide müüjad, albumid eesti markidega olid neil tavaliselt portfellis või laua all. Küsimise peale nad näitasid ja müüsid neid. Tol ajal oli, kujutage ette, vale riigi värviliste postimaksevahendite müük klas-sifitseeritav õonestustegevuseks.

Võtan pastaka ja hakkan kirjutama. Laual on, nagu ikka, hunnikute viisi ajakirju ja paberipahna. Aken on pärani ja tuuleõhk liigutab laiali loobitud pabereid. Valgus on pärastlõunane, kevadine, aga vist hoopis sügisene. Päikesekiired langevad viltu ja üpris madalalt. Tõstan pea, et näha, kas sirelid õitsevad või hakkavad raagu kiskuma. Kuid ma ei näe sireleid, ei näe päikesevalgust. Õues on kottpime ja sajab suureräitsakalist, rasket lund.

ol soojal augustipäeval lähenesid mere poolt linnale kaks ratsanikku. Hobused astusid aeglaselt, sõitjad ei kiirustanudki, sest värskendavast tuulest hoolimata oli ilm nad muutnud loiuks. Üks ratsur oli umbes viiekümneaastane Revali linna kodanik, varakas kaupmees Ladewig Aartmenger. Juba mitu põlve oli tema suguvõsa elanud Revalis, kaubitsenud ning andnud oma osa linna hüvanguks. Teda austati nii perekonnas kui ka linnas; nõndasamuti valitses lugupidamine Aartmengeri vastu kaupmeeskonna seas, nii et ta hiljuti oli valitud Suurgildi nõunikuks. Teine ratsanik oli tema vennapoeg Rickert, kelle välimus oli kohalikele neidudele seni tundmata, kuid kes arvas linnast leidvat mitu avatud südant. Tema hele pea ja lahke nägu paistsid meeldivat isegi vastutulevaile suurte korvidega talutüdrukutele, kes tema pilku kohates naeratasid.

„Sinu lahkumisest on möödunud nõnda palju aega, et sa ei tunne Revalit äragi,“ lausus Aartmenger. „Jaa — praegu silmitsed kaitsetorni, mis püstitati neli aastat pärast sinu minekut onu juurde Lüübeki, kasvama ja õppima, kogemusi omandama tulevase elukutse tarbeks. Muide, Paks Margareeta on tema nimi.“

„Nõnda meenuvad mulle alati siia tulles öde ja nenn.“

„Jah, nii sinu sõsar kui ka minu naine kannavad Margaretha nime, aga eks ole au evida niisugust nimekaimu.“

Nad läbisid Suure Rannavärava ja jõudsid Pikale tänavale. Ladewig jagas vennapojale seletusi Oleviste kirikust, mis oma kõrgussepürgivusega jättis talle sügava mulje, ent noormehe tähelepanu oli pööratud enam tänavale. Üha rohkem tuli vastu linnakodanikke, kes ametikäigul või lustikõnnil olid sattunud linna pikimale uulitsale, kus sageli pidi kõrvale põigates teed andma vankreile ja ratsameestele. Järsku märkas Rickert ühe harutänava nurgal imekaunist neidu, kes tabas ta pilgu ja vastas sellele naeratusega, mis paljastas tavatult valged hambad. Lummatult jälgis Rickert paeluvat kabu. Pöördus üle õlaga vaatama — tüdruk lehvitas talle. Rickert oleks sulnist vaatepilti enamgi imetlenud, kuid lell tõi ta tagasi tõelusse.

„Mis nüüd, Rickert? Vahid selja taha, otsekui näeks kummitust. Vaata parem hüvakätt — see uhke hoone kuulub meie aulikule Suurgildile. Ka sinu pulmad — nagu kõik perekonnapeod — leevad toimuma seal.“

„Mis pulmad?“

„Rickert, kaupmehel peab olema kõige parem mälu, sina aga kipud unustama kohe kodulinna naastes. Kihlus raehärra Leideni tütreaga on ikka jõus ja ilus Gerwine on sind pikisilmi oodanud. Sa pole isegi tema järele küsinud, hm... Kas mäletad üldse, kus ta elab?“

„Küllap Hilligöösti tänavas.“

„Õige. See on ju siinsamas — vahest austad teda külaskäiguga?“

Rickert pomises midagi, lell võis ainult vaevatud näost lugeda, et ettepanek ei huvitanud noormeest põrmugi. Ladewig Aartmenger ohkas. Mis pidigi ta tegema, kui oli Rickerti kasuisa. Rickerti isa oli hukkunud laevaõnnetuses paar aastat pärast poja sündi ja suurest murest oli hinge heitnud tema ema. Nii jäi Rickert lelle hoolde, kuni ta kümneaastasena onu juurde Lüübeki viidi. Kihlus ja sellele järgnev soodne liit näis töotavat Rickertile kõike head, kuid samas pidi parandama ka lelle positsiooni.

Mündi tänav — ja nad olid jõudnud Suurele Turule, paremal vaekoda ning otse ees Revali raehoonel. Kell lõi keskpäeva.

„Juba nii palju!“ hüüatas Aartmenger. „Rickert, eks sa oska isegi koju minna! Minul on tarvis äriasjus külastada üht kaaskodanikku, kellel on haruldane võime unustada kõik võlad, kuid kellele need paugupealt meenuvad, kui tuletan meelde kohust ja kaaki. Lähed koju, eks? Võta hobune ühes.“

Lell astus sadulast maha ja suundus vasakule, Rätsepate tänava poole. Rickert hüppas samuti sadulast, kuid ei tundnud erilist igatsust koduste järele. Kummaline, laeval viibides tahtis ta väga näha õde Mettat, nenn Margarethat ja lellelapsi — Veronikat ning Hillebrandti. Veronikat ta polnudki näinud, kirjelduste põhjal olevat temast sirgunud nägus neiu. Ent mitte nõoneitsi ei huvitanud teda, vaid hoopis lehvitava põiktänavalt. Ta talutas hobused Pakk-hoonest mööda, ületas Vana Turu ja seisiski lelle maja ees. Teades, et teenijad teda ei tunne, koputas Rickert väravale. Vastu tulnud sulasele seletas ta, et kõrgealine isand Aartmenger on läinud asju ajama ja saatnud temaga hobused koju. Sulane eemaldus kimlitega, lahtisest väravast silmas Rickert lellenais, kes riputas pesu kuivama, ja teda abistavat Mettat. Rickert pöördus ringi ja sammus läbi turusagina tuttavale tänavale. Möödus Mustpeade kojast, mis meeldis talle enamgi kui Suurgildi hoone, ja peatus nurgal, kus oli seisnud esimene tervitaja. Tüdrukut siin polnud, ainus elav hing sel tänaval oli viletsais rõivais eakas köiepunuja. Rickert peatas mehe, küsides, kuidas toda tänavat nimetatakse.

„Kui kellelgi on tarvis kõnelda sest kitsast käigust, siis ta ütleb Kodukäija tänav,“ kostis mees vigases alamsaksa keeles. „Isand ärgu unustagu, õhtuti on siin ohtlik kõndida. Võib kaotada kukru ja mõnikord — kuid isand ärgu ehmatagu mu sõnust — ka elu.“

Rickert vaatas nõutult ringi, kuni märkas ühe teiste majade vahele surutud hoone aknal õige noorusliku välimusega vana naist, kes silmi kissitades vahtis vastasaknasse. Rickert astus lähemale, kavatsedes kõhatusega märku anda, ent toekas emand ennetas teda.

„Tere päevast, härra!“ kädistas ta. „Kas otsite tuba?“

„Täna teid, seda mitte. Kuna aga näite huvi tundvat kõige vastu, mis sel tänaval juhtub, tahan teilt küsida...“

„Huvi tundvat kõige vastu?! Mina ei ole sugugi säherdune naisterahvas, kes jumalast antud päevi teiste elu passides mööda saadab ja enda elamise ning toimetused unarusse jätab! On ülepea ime, et mul paljude askelduste juures on mahti aknast pilku välja heita. Ja...“

„Vastake, emand, kas olete sel tänaval näinud kõndimas heledapäist

tütarlasi, kellel rippus vööl võtmekimp ja kes naeratades üleni säras?“

Emand jäi mõttesse, silmitsedes Rickertit kavalalt.

„Päeval satub siia õige mitmeid tütarlapsi. Kust mina tean, missugust härra mõtleb.“

Oli ilmselge, et vanamoor teadis rohkem, kui lasi välja paista. Rickert võttis kukru.

„Kui te sõna on kuldaväärt, saate ühe marga.“

Emand vaikis saladuslikult.

„Kaks marka.“

Emand muutus lahkemaks: „Eks tulge ukse juurde, lasen teid kotta.“

Rickert sisenes ruumikasse võõrusesse, kust emand juhatas teda edasi kööki. Paludes külalisel istuda, hakkas ta kolde kohal rippuva paja ääres askeldama, ise ühtelugu külalist piieldes.

„Kuidas on härra nimi? Ah Rickert? Minu mees — rahu tema põrmule — oli nime poolest püha Micheli kaitse all. Kas teil on vahest isu süüa paar taldikutäit suppi?“

„Täna, söin alles. Ütelge parem, kes oli too tütarlaps.“

„Jõuab sedagi.“ Emand istus lauda, tema väikesed nobedad sõrmed hakkasid tükeldama peterselli. „Mina olen emand Jacobine. Kas teid ei huvitagi, mis minuga on juhtunud? Noormees, ärge kiirustage — toon teile rahustuseks veini, siis kuulete mu kurba elulugu.“

Rickert ei pannud vastu: kurk kuivas. Ta rüüpas karikast mörkjat vedelikku ja emand Jacobine jätkas:

„Minu mees oli nõelariüütel, tuntud üle Revali linna, kuid ta läks liiga vara hingusele ja nõnda hakkasin leiba teenima ämmamoorina...“ Möödus umbes pool tundi, kui viimaks emand lõpetas: „...ja kõige selle eest ei ole mulle antud sihukest rikkust, et söö aga hõbetaldrikult ja kasta keelt sätendavast hõbepeekrist.“

„Ei ole säärast rikkust antud minulegi, aga lootus millelegi paremale mul on,“ kostis Rickert. „Kes siis oli too neidis, emand Jacobine, või te ei teagi seda?“

Küsitu pilutas silmi.

„Kuidas ei tea — see on Dürten, minu kasutütar. Härra oodaku siin, lähen teda kutsuma.“

Moor väljus kiiksvat ust tasakesi enda järel sulgedes. Möödus hetk, mis tundus Rickertile igavikuna. Siis uks avati ja kööki astus neidis tänavanurgalt.

„Kas soovisid mind näha?“ küsis ta heliseval häälel, ja vastust ootamata põimis käed Rickerti kaela ümber.

„Jah. Paistsid mulle väga kaunina. Lähemalt vaadates oled veel kaunim. Kas oled nõus minuga veetma mõne viivu?“

„Heameelega.“

„Kas su ema ei tule tagasi?“

„Oh ei, ta heitis puhkama, tundis ennast veidi pahasti.“

Rohkem Rickert küsida ei suutnud, sest Dürten liibus tema vastu ja sulges suu.

Kui Rickert astus pärastlõunasele tänavale, tundis ta peale kerge roidumuse oma imestuseks ükskõiksust. Ta ei olekski tahtnud koju minna, vaid jääda Dürteni juurde kauaks tahes. Sellest mõttest haaratud, ruttas ta tagasi. Emand Jacobine avas ukse ja ütles pahuralt:

„Härra on na pealetükkiv. Dürten läks just välja ega tule enne õhtut.“

„Õelge talle, et külastan teda homme.“

„Loomulikult.“

Lelle majas oli madalasse saali kaetud pidulaud, mille ühes otsas oli platsi sisse võtnud Ladewig Aartmenger. Teises punetas tema alati heatujuline naine Margaretha, kelle valmistatud roogi kiitsid kõik kodakondsed. Tema paremal käel istus Rickert, meeles mõlkumas vaid Dürten, tüdruku sile ihu ja ilusad sõrmed imeliselt särava hüatsintsõrmusega. Küllap oli see kingitus mõnel kõrgelt austajalt, sest hõbedases raamis nõiduslikult sädelev tumepunane kivi ei olnud taskukohane igapäevale. Rickerti vastas istus tema kaunitarist öde Metta, kelle suur austajatehulk oli teda jõudnud vennalikult armukadedaks teha. Metta kõrval, Aartmengerist paremal, asus perepoeg Hillebrandt, kes püüdis neidu lauas igati teenindada. Aartmengeri vasakul käel istus tütar Veronika, Mettast vähem ilus neid, kes ka juba nii mõnegi südame oli tuhaks küpsetanud. Esmatutvusest ajendatuna pööras ta lellepojale palju tähelepanu. Rickertil oli tegemist, et vabaneda Dürteni kujutuspildist ja vastata Veronika küsimustele kõige igapäevase elu kohta kaugetes maades.

„Kuid, Rickert,“ katkestas Aartmenger noormehe jutu Magdeburgi turust, „sa ei ole senini sõnagi poetanud sellest, kuhu päeval kadusid. Saatsin tuttava poolt sulase Margarethale ütlemä, et tulen sel ja sel ajal ning et tahan koju jõudes sinuga rääkida homsetest äritehingutest.“

„Ja ütlemata suur oli mu üllatus, kui kuulsin Rickerti siinmail olevat!“ lausus majaemand. „Rõõm näha sind elusa ja tervena, Rickert.“

„Silmasin tänaval sõpra, kellega olin tutvunud Lüübekis. Aeg justkui kadus käest, kuid õnneks jõudsin ma kalli tädi roa-ajaks kohale.“

„Sind meelitajat küll!“ heitis tädi pahameelt teeseldes. „Ehkki varsti saad maitsta ka teiste toidumeistrite roogi ja võid seega võrrelda meie oskusi.“

„Kuidas? Ons mõni pidu tulekul?“

„Raehärra Leiden ja mina oleme otsustanud korraldada pidusöömingu,“ kostis Aartmenger, „kus tulevased sugulased saaksid omavahel lähemalt tutvuda. Nagunii on sul, Rickert, peagi aeg täita oma kohustus.“

Gerwine! Tema oli Rickert sootuks unustanud. Kuid miks ka mitte Gerwine, olgugi et Rickerti silmis ei pääsenud ta Dürtenile lähedale. Ta oli Gerwinet näinud möödunud kevadel Kopenhaagenis, kus Leiden oli külastanud oma nõbusid. Gerwine polnud sugugi inetu, vastupidi, teda oleks võinud valida kas või maikrahvinnaks. Ent Rickertile ei meeldinud tema vagur ja vaga olemus.

Pidusööming jõudis kätte kummatigi kiiremini, kui Rickert oli arvanud. Ta ei olnud kolm päeva Dürtenit näinud ja südant pitsitas nimetu tunne. Gerwine, kes istus laua teises tiivas tema vastas, paistis samuti igavlevat. Maldamata söömingu lõppu oodata, Rickert lahkus, paludes vabandust pakiliste asjatoi-

metuste pärast. Selle eest saatis Gerwine arvukas sugulaskond teda nõrdinud pilkudega, mida ta tajus veel tänavalgi.

Närvilise koputuse peale avas Dürten.

„Miks sa pole minu juures käinud?“ küsis ta kurjalt ja võõra häälega. „Ootasid sind õhtu läbi. Ja tunaeile ei saanud ma sõbahi silmale, muudkui mõtlesin.“

„Käisin hommikul, aga sind polnud kodus.“

„Ah nii?! Ära hommikuti tule. Mul on palju sõbratare ja tuttavaid, kelle juures teen ennelõunal tööd. Kuid mis sa ootad — ema ei ole kodus, ta tuleb väga hilja. Astu mu kambrisse!“

Nõnda möödus paar kuud. Eales varem ei olnud Rickert kogenud säärast õnne — Dürteni juures unustas ta Gerwine ja sügisel eesootavad pulmad. Ent viinakuu keskel tundis Rickert, et toimumas on midagi eriskummalist. Iga kord, kui ta Dürteni mant lahkus, paistis talle kõik muu peale neiu tähtsusetuna. Ka hakkasid ta jõuvarud kahanema. Mõnikord juhtus, et ta nõrkust tundes kesk päikeseküllast sügispäeva pidi istuma või koguni pikali heitma. Ta püüdis nõrkusehooge varjata, kuid see ei õnnestunud. Kirjatähed hakkasid ta silme ees tantsima, tint valgus laiali, kattes vaateala. Rickerti pea vajus märkamatuult lauale.

„Mis sinuga on?“ küsis tuppa sisenenud lell. „Su nägu on kole kahvatu.“

„Mul pole häda midagi,“ kostis Rickert ilmetult ja üritas keskenduda hinnakirjale. Ent tema hääletoon oleks kahtlema pannud igapähe, kes oleks seda kuulnud. Lell ei pärinud rohkem, kuid otsustas vennapojal silma peal hoida.

Uskudes, et sügis mõjub halvasti, lootis Rickert rõõmu leida Dürteni juurest; vaid hetke kestis õnnelik aeg. Taas tuli masendus.

„Miks näed nii halb välja?“ imestas Dürten. „Kas sul on mure?“

„Mind piinavad unes luupainajad. Nad ei halasta mulle ka päeval: miski surub mu südamele ja pigistab kõri. Kardan... et see on mõne tõve märk.“

„Ära mõtle kurbadele asjadele, need hävitavad elu. Räägime parem meie tulevikust. Sa ei ole siiani öelnud, kes oled. Nimest üksi on vähe.“

„See ei huvita sind.“

Dürten, üll maani ulatuv valge särk, astus sängijalutsisse.

„Hea küll, ma ei taha midagi teada su minevikust, kuid seda enam tahan ma kuulda tulevikust. Rickert, eks või ju minust saada su proua?“

„Ei.“ Rickert tõusis püsti, tundes jalamaid kergelt pööratust. „Me ei saa abiellu heita.“

„Ära kiusa mind,“ lausus Dürten huuli torutades ja haaras Rickertist. „Oleme teineteisele loodud. Kas sinu meelest ei ole nõndamoodi?“

„Jaa, kuid pean naiseks võtma ametnikutütret. Ta ei ole pooltki nii ilus...“

„Kui sa hülgad mu, siis kahetsed seda!“ hüüatas Dürten. „Kahetsed, et me üldse kohtusime! Ma ei ole millegi poolest kehvem näitsikust, kel on ainult nodi rohkem!“

Rickert üritas tüdrukut rahustada, kuid Dürten põikas tema eest kõrvale ja jooksis nuttes toast välja. Äkitselt Rickerti enesetunne paranes: kõik oli nii nagu kahe kuu eest. Miks mitte ikkagi just Dürten kosida? Pruudil pole küll kaasavara, võib-olla saab ta võõrasemalt üksnes riidekompsu, ent kuidas ta oli

huvitavam Gerwinest! Rickert sammus otsustavalt emand Jacobine manu, et paluda neidise kätt. Emand ei üllatunud, kuid ei rõõmustanud ka.

„Palun kutsuge Dürten, tahan seda talle teatada teie juuresolekul,“ lausus Rickert.

„No nõnda lihtsalt see ka ei lähe,“ väitis emand. „Mina ei ole sugugi päri teie otsusega, — olgu peale Dürten ise nõuks võtnud teiega naituda. Ma olen talle alati järele andnud, selles asjas aga mina nõustuda ei saa.“

„Te ei kaota midagi, pigem võidate! Meie liit kujuneb üliõnnelikuks, sest tunnen end Dürtenit armastavat nii nagu ei kunagi varem.“

„Armastus!“ lõi emand Jacobine käega ning asus kohendama tuld koldes. „Niikaua paistab see ilus, kui ollakse õnnest sõgedad. Ainult viletsust näed sa, muud midagi... Ah, ma olen väsinud.“

„Vajate hoolitsust ja sellest teil puudu ei tule, kui te tütar on ühinenud minuga jumala palge ees.“

Emand Jacobine istus madalale järile tuleaseme kõrval ja tõmbas suurräti tihedamini ümber.

„Elan, kuniks elu on. Hoolitsust pole mul tarvis. Teie aga minge, kodused ootavad teid.“

Rickert lahkus mustade mõtetega ja ärkas järgmisel koidikul samas meeleolus. Liitati oli ka tema tervis kurnatud: pea ja kael valutasid, iiveldustunne sundis sülitama. Niisuguses seisukorras ei olnud ta küll võimeline abiellu astuma, kuid just tolele päevale oli määratud sõlmida liit. Kodakondsed märkasid kohe Rickerti kahkjat ning vaevatud nägu, mis ihkas vaid rahu.

„Tuleb pulmad edasi lükata,“ arvas lell. „Läkitan sind oma hea tuttava von Geisaicki mõisa. Maaõhk kosutab, linnaelust puhkad end välja eemal.“

Mõte, et ta peab Dürtenist lahkuma, tegi Rickertile valu. Seepärast kostis ta: „Mul ei ole midagi viga...“

„Jäta'nd, Rickert!“ hüüdis lellenaine. „Näed välja kui vaestemajaline ja seda minu toidu juures.“

„Lähed juba täna maale,“ lisis lell, „lasen hobused vankri ette rakendada.“

„Pean enne ühes kohas ära käima.“ Rickert ei suutnud kujutleda, et ta ei näe Dürtenit mitu nädalat. Ta ruttas tuttavale põiktänavale. Keegi ei avanud, ehkki koputi tagus vastu ust kärsitumalt kui kunagi varem. Oma üllatuseks sai Rickert ise ukse lahti ja sisenes kõledasse eeskotta. Ei hingelistki. Hilju uksi paotades sattus ta Dürteni kambrisse. Tekk üle pea tõmmatud, lamas voodis üks kogu. Dürten! Sõandamata kallimat äratada, ei kergitanud Rickert vaipa lahkumissuudluseks, vaid sosistas:

„Dürten, ma lähen mõneks nädalaks maale. Loodetavasti sa ei pahanda, kohtume ju varsti jälle. Kas lubad mul midagi mälestuseks kaasa võtta? Oled mul meeles küll päeval ja ööl, ent su sõrmus hoiab sind veelgi enam minu südames.“

Uskudes, et neiu on ta sõnu kuulnud, asus Rickert sõrmust otsima. Ta teadis, kus see on. Ta oli kord silmanud laual läikivat laegast, milles hiilgas hüatsintkivi. Siinkohal meenus Rickertile, et sõrmust oli Dürten ka sõrmes kand-

nud ja et praegugi võib see ehtida ta imepeent kätt. Samas märkas noormees pisikesel laual kaunimustrilist laadikut, mida avades võpatas ta pilk: tumepunasest juveelist sähvatas väikesesse tuppa nõiduslik loit. Leegitsev tunne südames ja sõrmus käes, naasis Rickert koju.

Vahest kümme päeva oli jäänud mardipäevani, kui Rickert asus mõisast tagasiteele. Maaelu oli teda kosutanud nii, et ta tundis end olevat jälle kõige paremas vormis. Olid taastunud ta endine jõud ja elurõõm. Kõige rohkem aga lootis ta siiski näha Dürtenit. Ja hüatsintsõrmus meenutas alatasa teda selles linnas kunagi esimesena tervitanut, kes meest kindlasti igatsusega ootas. Üksikud pilved tumestasid tema lootuste taevast siiski: abiellumine Gerwinega ja unenägu, mille mõjust Rickert senini polnud vabanenud. Unes oli ta näinud end pistrikuga linnujahil. Äkki oli pistrik lendu tõusnud ja tema oli hobusega järele kapanud. Pistrik oli tabanud väikese linnu, kelle ta puuoksale laskudes tükkideks rebis. Rickert ei teadnud, mida unenägu võis tähendada, kuid aimas, et mitte midagi head.

Veetnud kodus paar päeva, mille kestel tema eest igati hoolitseti ja mille jooksul ei avanenud tal vähimatki võimalust Dürtenit külastada, põgenes ta kaitsvate seinte vahelt siis, kui raekoja kell oli kuulutanud kolmandat südapäeva. Ta sammus läbi algava lumesaju ja seisatas Kodukäija tänava nurgal — emand Jacobine ukse taha oli kogunenud kenake rahvahulk. Rickert astus lähemale: kõik vahtisid käratsedes ust, millest väljuv ametnik tegi tõrjuva liigutuse.

„Rätsep Micheli Jacobine on surnud,“ lausus ta. „Ja lahkunud siit ilmast üpris kummaliselt, kui uskuda teid, emand Xenia.“

„Jaa,“ sõnas ukse ligi seisev naine. „Veel eile oli ta hea tervise juures ja kadestusväärsest rõõmsas tujus. Ta ütles mulle, et tal on rahalaekas kuussada marka, mille eest kavatses täna kangast osta ja palgata töömehed maja katust parandama.“

„Kuussada marka? Meie leidsime rahalaadikust üksnes viisteistkümmend marka.“

„Siis on ta surmatud ja paljaks röövitud!“ hüüdis emand Xenia. „Kes võis seda arvata?! Muide, kus on ta kasutütar Dürten? Kas mitte tema kurja nõu läbi pole meie auväärne emand hukka saanud?“

„Sel plikal on hirmus loomus!“ karjuti rahva seast. „Aiva püherdas tänaval ja tühjendas emanda kukrut. Häbitu! Tema on kindlasti süüdi!“

„Kõrgealine raad peab vajalikuks rätsepa Micheli Dürtenit taga otsida lasta ning annab autasu sellele, kes tüdrukku häbiposti toimetab,“ lausus ametnik. „Kõrgealine raad kuulab ta üle isiklikult.“

Rickert astus esile.

„Kas ma võin emand Jacobinet korraks näha?“ küsis ta.

„Mis asjus?“

„Tahan temale jätta eseme, mis kuulus ta kasutütrelle.“

Rickertile avati uks ja ta silmas kohe eeskojas laudsil kirstu, milles lamas emand. Ta surus sõrmuse koolnu elutusse sõrme ja astus meeleliigutuses kitsa akna juurde. Tuhmuvale klaasile langes suuri lumehelbeid... Rickert mõtles.

Emand Jacobine oli surnud ja Dürten osutunud petiseks. Ent vahest oli süüdi tema, sest oli võtnud sõrmuse, mida Dürtenil võib-olla oli tarvis läinud? Rickert poetas kahetsuspisara.

Ühträkki kostis riitekahinat. Vaikselt lähenes keegi tundmatu, kes asetas peod Rickerti silmadele ja pühkis ära pisara. Dürten!

„Kust sa siia said?“ küsis Rickert imestunult.

„Peidukohast, mul oli raske näha sind nutmas... Kui hea, et oled tagasi!“ Rickert märkas Dürteni sõrmes hüatsintsõrmust.

„Aga sõrmus?“

„Ära mata mu õnnekivi... Mu emal ei ole seda vaja.“

„Ma arvasin, et... Ah, sa ei teinud ju seda?“

„Mida?“

„Räägitakse, sa olevat võtnud Jacobine rahalaekast üle viiesaja marga.“

Dürteni silmad tõusid vett täis. „Kui kurjad võivad olla inimesed! Mina ei ole iialgi näpanud — sina ometi usud mind?!“

„Jah.“

Rickerti pilk eksles toas.

„Sa oled kirstu rätiga katnud,“ tähendas ta, „selle all puhkab su ema igavest und... Mul on kaasas suur summa, panen selle laekasse ja näitan, et härrased on rahalugemisel eksinud.“

Nii ta tegigi. Ametnik vihastus ja küsis Dürtenilt, kes samuti oli tulnud neimahimulise rahvahulga ette:

„Ja sina, Micheli Dürten, kinnitad kõige kõrgema nimel, et ei ole laadikust markagi võtnud?“

„Ei ole, härra. Teie ei vaadanud õigesse kasti.“

Ametnik mühatas, palus hoolitseda surnu matmise eest ja lahkus abiliste saatel. Dürten ja Rickert naasid tuppa, kus Rickert eneselegi ootamata ütles:

„Me ei tohi mõnd aega kokku saada.“

„Ei!“ Dürten viskus ta rinnale. „Oled väga kaua ära olnud ja igatsus sinu järele on mind ähvardanud hukutada. Nüüd oled siin, meil on teineteisele palju kõnelda ja...“

„Mu pulmad liginevad, ma ei või Gerwinet petta...“

„On pettus siis meid siduv arm?“ küsis Dürten sosinal ja haakus Rickerti külge. „Tänane päev kuulub meile.“

Dürteni mesimagusad sõnad tungisid Rickertisse uimastava voona, lubamata vastuväiteid ega tõrkumist. See oli Rickertile kui Eedeni aeda jõudmine.

Kuid tuli hetk, mil ta tundis taas kohustust. See pigistas südant ja sundis sõnad suhu:

„Siiski, Dürten, peame mõneks ajaks lahku minema. Kas sa ei mõista, kui valus on mul vaadata Gerwinet?“

Dürten vaikis. Tema heledad juuksed langesid paljastele õlgadele, mida ta pahaselt kergitas. Ta silmis süttis viha.

„Sa tahad mind hüljata!“ hüüdis Dürten, sulgedes tal tee. „Olgu — emandaks sa mind ei tahtnud, kuid armsamaks jään ma sulle ikka.“

„Kunagi võid sa niimoodi öelda, Dürten, ent praegu on parem, kui me ei kohtu. Sa ju mõistad?“

„Seda mõistan, et ma sulle mitte midagi ei tähenda, ja seepärast tahan sulle needuse peale panna.“

„Dürten, rahune!“ Rickert surus tüdrukule pihku rahatüki. „Siin on sulle emanda matuseks ja mõneks nädalaks, mis ma sinust eemal viibin.“

„Raha, raha annad sa mulle, nagu hoorale!“ kisendas Dürten ja hammustas raevus Rickerti kätt. Mees pörkas kokkunut tagasi. Üllatunult vaatas ta põlevaid silmi, mis olid tulvil viha. Lükkas siis Dürteni eest ja väljus kiirustades majast.

Möödus kuu. Rickert oli abiellunud ning algul vastumeelsena paistnud Gerwinest ei teadnud ta paremat naist. Dürtenit ei saanud temaga võrreldagi — Gerwine välise rahulikkuse all peitis end kuumavereline loomus. Vastupidiselt üldlevinud arvamusele oli ta suurepärane perenaine. Otsustanud Dürtenit viimast korda külastada kaks nädalat pärast pulmi, loobus Rickert sellest mõttest juba altari ees. Kes teab, äkki tabab Dürtenit taas raevuhoog. Jäljed, mis Dürteni uskumatult teravad hambad olid käele jätnud, polnud veel täielikult kadunud ja neid vaadates meenus Rickertile Dürten sellisena, nagu ta teda mingi hinna eest näha ei tahtnud; see oli unistuse surm. Ta oleks soovinud lahkuda sõbrana, kuid pidi nüüd lepitust otsima vaenlasena.

Tegelikult oli olukord muutunud — Dürtenist oli saanud tema elus kõrvaltegelane, kes kuulus minevikku. Seetõttu lükkas Rickert külaskäiku endise armsama juurde üha edasi. Möödusid jõulud, kevadehaldjus kaotas lume. Taas hiilgas maikrahvinna sangarist maikrahvi kõrval ja küpsesid viljad. Suvi minetas haljuse ja sügissajud uputasid maad. Hallad embasid mulda ja saabus talv.

Ehkki püha Lucia päeval sündis peresse poeg, hakkas mees jälle mõtlema Dürtenile. Ta oli tema hüljanud — ja mure asus Rickerti südamesse. Seepärast võttis ta jõulude ajal siiski jalge alla tuttava tee.

Dürten avas naeratades ukse, ühtegi etteheidet ei pudenenud ta kaunitelt huultelt. Vaikides juhatas ta külalise lauda, mille auras lõunasöök. Just nagu oleks ta teadnud võrast oodata! Seejuures Dürten vaid naeratas — kogu aasta rõõmsa meele tahtis ta kinkida ühelainsal pühal. Ja taas hakkas Rickert naist külastama. Ta ei kujutlenud tulevikku ilma Dürtenita, kuigi ei osanud talle selles kohta näha. Läks mööda mitu kuud, ühtviisi ilusad nii kodus kui ka Kodukäija tänavas. Ükski riid ei tumestanud Rickerti taevast; Gerwinel polnud aimu Dürteni olemasolust.

Talve saabudes Rickerti enesetunne halvenes. Silme ees keerlesid punased ja mustad sõõrid, mis segunedes sundisid Rickertit midagi nägemata istuma. Kõrvu kandus nähtamatu mere kohin ja suhu tuli vastik maitse. Järjest sagedamini hakkas Rickert mõtlema surmast, sest mingi kummaline jõud muutis oleviku ta meelet tähtsusetuks. Hoolitsev Dürten ehmus Rickertit nõnda vaevatuna nähes ja küsis, mis viga. Rickert vastas, et kurvad mõtted painavad teda kogu aeg. Dürten soovitas need peast heita, ent kuidas Rickert ka ei püüdnud, surmamõtted püsisid üha ta teadvuses. Unes nägi ta tühja kiristu, mis justkui ootas teda. Jõulu eel tuli tal voodisse jääda. Endist Rickerti ei oleks keegi enam

ära tundnud: asemelt vaatas vastu halliseguste juustega luine vanamees, põsed lohkus ja silmad aukus. Kõnelda ta ei jaksanud, tõi kuuldavale üksnes lausekatkeid, ja teda sööta ei olnud kerge ülesanne, sest võbelevad huuled ei avanenud korralikult. Aartmengerile sõandas arst niipalju öelda, et kohtab esmakordselt juhtumit, mida võib nimetada inimese üldiseks hääbumiseks.

„Kui ka väga tahaksin, ei saa ma anda vähimatki lootust,“ lausus ta: Gerwinet muidugi lohutas arst kuidas oskas, ahastava naise silmist aga vaatas lein.

Külm oli õhtu, mil Gerwine vaikselt nuttes istus Rickerti aseme juures ja õmbles. Pidevalt heitis ta pilke mehele, kes lamas avasilmi. Viimaks sõnas Rickert pingutusega:

„Mine, Gerwine.“

„Ma ei saa mitte, mu kallis mees, kuna tahan valvata su und!“ Gerwine viskas töö kõrvale ja haaras Rickerti käe. „Ära jäta mind! On vara lahku minna.“

„Kes teab meist, kunas on õige aeg. Kuid sina mine puhkama. Hommikul on kõik parem.“

Pikapeale õnnestus Rickertil keelitada Gerwinet magama heitma. Kui Rickert oli üksi jäänud, kuulis ta eeskojast kahtlast kobinat. Kuulmine oli korraga muutunud nõnda erksaks, et ta võis tabada tasaseid samme. Musta riitunud kogu liikus aeglaselt toa poole, kus lebas Rickert. Ta sisenes ning asetas käed Rickerti õlule. Mees võpatas: ta märkas üht väga noort ja siledat kätt, samas kui teine oli kortsus ja kühmuline.

„Maga surmaund, mu südamearm, ja näe kauneid unenägusid elu asemel, mille oled mulle kinkinud.“

Hirmuhigi kogunes Rickerti otsmikule, ent sõnadest halvatuna ei suutnud ta ümber pöörata, et vaadata, kes julgeb kõnelda Elu ja Surma valitseja keeli.

„Kes sa oled?“ sosistas ta.

„Sinu unistus. Kuid miks sa ei vaata mind, nagu oled teinud varem?“

Rickert pöördus suure pingutusega ja kangestus uskumatust vaatepildist: peatsis seisis naisterahvas, kelle vasak pool oli Jacobinest, parem aga Dürtenist. Kõrvu Dürteni vihase noore silmaga sihtis teda Jacobine mürgine pilk. Kahe erineva poolega suu jätkas:

„Maga, mu arm, mina saan elada kuuskümmend aastat mureta — siis otsin jälle kellegi, kes armuks minu Dürteni poolde ja ohverdaks mulle oma elu. Sest iga minuga veedetud viiv kasvatab mulle — eluimejale — uut jõudu.“

Korraga vallutas Rickertit pöörane raev. Ta tundis enesesse voogavat üleloomulikku väge, mis paiskas ta istukile. Hetke vaatles ta irvitavat olendit, siis aga haaras siledast käest hüatsintsõrmuse, mis oli moondanud vanaeide rõõsajumeliseks tütarlapseks. Ebardlik olevus võpatas. Samas muutus tema noorem pool sarnaseks vanemaga. Kahvatu emand Jacobine jõllitas Rickertit, suutmata midagi öelda. Sajanditevanune keha varises põrmuks.

Ja Surma vikat ei niitnud Rickertit ei sel õöl ega ka veel järgnevail aastail, mis ta veetis perekonnapeana ja kaupmehena Revali linnas 16-ndal aastasajal.

NÄGEMUS

Mööda riste, võikaid riste
astun, jalad verilihäs.
Kaame kärbund tondikäsi
kindlana mind hoiab pihast.

Kuhu lähme? Mix me lähme?
Kramp on kõris, kramp on ajus.
Verilihas jalaaste
hetkex kalmuliiva vajub.

Painavalt kui võigas pilge
kriiskab kaugel öölind mingi...
Tondikäsi raudsel haardel
veab mind mööda nõiaringi.

Jalaaste verilihäs.
Valust tasakaalu kaotan.
Valge käsi, valge nägu
kaitsvalt end mu üle laotab.

Udukergelt, ümisedes
võikusest mind välja kannab
hele tuttav lapsenägu —
ammuuppunud sõbranna.

VAMPIIR

Ma luude klõbinal kesköösi avan kirstu.
Kell lööb 12. Mind läbib hõrras võdin.
Pealtnuule pool' vean ninaaugud kirtsu —
mis iha märatseb & mis ma vastu sõdin!

Näe, luude pääle kogub pruune laike,
kõik tolmux tuhkund ihu ühte liibleb,
mu nahk saab viimax helesiidja läike,
ronkmusti hiuxeid tuulevinus siibleb.

Siis... astun välja oma rõskest urkast,
öö vastu taevast pexab välgusambaid,
kõu kajatab, vihm murib parginurka;
pea pööritab, keel silib silmahambaid.

Öös exleja, sa kustutad mu kire!
Vihm surmab laterna... Ma ootan, ainult tule!
Meil aega on. Niipea veel kukk ei kire.
Mu kuju hetkex lahvas taevatules.

Siis tajud pehmeid käsi, siidjaid huuli,
mu keha, kattex üxnes pahmak juuxeid...
Taas välgusähvak. Kuumi kiretuuli
su kõrist uhkamas & erutusenuukseid.

Oo, kõri, kael: nii erutav-elastne!
Kuum keel, kui tuleleek sest libisemas üle...
See tunne! Vapustavalt tuttav-vastne,
taas sähvatus & kõmin taeva süles.

Nii! Nüüd see hetk! Mu huultel tuxleb miski —
too tuttav raxatus, ah! soonde puurdub hammas.
Mees korra röögatab... Mul pole mingit riski.
Siis pisut tõmbleb & jääb vait kui lammas.

Pulseerib keele pääle kleepuvsooljas maik —
see imeline nektar — hõrk on iga piiskki.
Sa teadsid küll, et see on neetud paik,
sa teadsid ju, kuid tulid! Tulid siiski.

Jäänd vaiki ilm. Mu'st kadund kirk & kurjus
laip jahtub märjal lirtsataval teel.
Ma oma kongi poole vaarun — leebe, rahul, purjus,
veel viimseid piisku huultel noolib keel.

SOOL

Taas ratsud kappavad öö mustas mantlisiilus,
sool kumab tontlik tõrvikute loit
ning teispool mülkaid sünges metsaviilus
taas miski leegitseb kui algav koit.

Ma tean, neilt hobustelt on ammu kuhtund liha
& ratsurid on klõbisevad luud,
neid tõstab külmast hauast veider kirg või viha
kord aastas vastu pilvi peitund kuud.

Kes sellel öösel exhib nende rajal,
saab ussisöögix enne tõusvat päeva.
Ma kuulen mülgestikust koolja hirmukaja —
nad teda lohistades läbi vihma läevad...

Üx mees, ma mäletan, kord pääsis tonte paelust —
vist õigel hetkel koitu laulis kukk.
Tal enda silmamuna ehtis kuuekaelust
& laubal ripnes hallix läinud tukk.

Mu hüti läve ees mees vereloiku vajus,
peopesast välja veeres sillerdav rubiin:
tol ööl ta vaesest peast kõik selge mõistus hajus...
ning tondikari hakkas käima siin.

Nad ohvrit otsides siis piiravad mu maja —
näen mantleid lehvimas & tondiratsu lakku,
aeg-ajalt öösse hirnatusi kajab
ning keegi kopsib vastu lävepakku.

Taas ratsud kappavad öö mustas mantlisiilus,
sool kumab tontlik tõrvikute loit
ning teispool mülkaid sünges metsaviilus
taas miski leegitseb kui algav koit.

Ma tean, neilt hobustelt on ammu kuhtund liha
& ratsurid on klõbisevad luud,
neid tõstab külmast hauast veider kirg või viha
kord aastas vastu pilvi peitund kuud.

HALDJAD

Kord hälbisin ma tuntud metsarajalt,
vist exituserohtu riivas tald.
Siis udust äkki naerurõkkeid kajas
& varje vilxas murul puie all.

Ju hiilis õhtu sahiseval sammul,
hall haigur lauldes lendas loojangusse.
Üx veider jõud mind vedas oma kannul —
ma värisedes läxin saladusse.

Kui ehapunas kiirgvailt osjadelt
sai otsa viimne valgusvilk,
alt kasepuude udujooimest
mind seiras haldjaprintsi pilk.

Need laulud kummalised, võlukandle kaja
mu hinge pitsitasid kutsuvalt,
mu jalad eemale mind kandsid metsarajalt,
ühtäkki ennast leidsin murult puie alt —

kesk pöörast melu, mis mind kaasa kiskus,
hing täis sai helisid, laul kehas liikus,
õnroheline summ, mis trillerdades siia–sinna viskus,
mets lilledes & udujooemis kiikus.

Noormees, kes sulnim kõikidest nähtuist
kroon hõbedast & kastepärleist peas.
Pilk kiirgav nagu linnutee tähtpuist
mind pihast haaras tantsijate seas.

Ta naeratus, nii kutsuv, kelm & leebe,
kuupiimas väreledes püsis minu ees.
Trall ümber hulluseni kees & keerles,
ma tahtsin igavesti viibida seal sees...

Kõik kestnux justkui sada tuhat aastat
kui muinasjutt, mil vestmata on järg!
...Sookailu lõhna tõusis järsku maast &
ma tundsin, pinnas jalge all on märg.

Kuum suudlus vaotati mu kuivand suule,
prints naerdes kadus; kadus haldjasumm,
öölõhnu peletasid soojad tuuled,
ma seisin jalgupidi laukas, üllatund & tumm.

Veel tajusin ta käsi ümber piha,
veel kuuma suudlust huuled adusid.
Ma teadsin, mis ma tahan — laugas neelas liha...
Koit, soo & männid korisesed kadusid.

LIBAHUNT

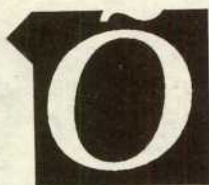
Erkile

Ma jooxin metsa.
Et ei enam
peax hoidma suud Su huulte ligi,
et mitte lasta marus hinge pexta,
kui sõõrmed kuskilt haistavad Su higi.

Nüüd luusin männikuis,
mis ohutuina tunti,
& murrand exind marjulisi salus.
Ma rahuldan suurt halli isahunti
ning lakun väeteid kutsikaid mu jalus.

Kuid suveööl,
mil künkail lõkkeid loidab
või alla uttu vahib kaame kuu,
ma aralt niutsudes siis ümber küla roidan,
Su niudeid meenutades ropult õnnetu.

& aimab süda —
kuskil teises laanes
mind otsides Sa liigud samal ööl.
Võib juhtuda, et kord veel kokku saame...
Pea taskus leivatükk & hoia pussi vöö!

ieti on kogu see lugu üks suur ja painav *idée fixe*. Lähen alati närviliseks, kui see mulle jälle meelde tuleb. Ajuti tundub lausa, et mul on täiesti ükskõik, mis kirjanduses juhtub. Peaasi, et mul lastaks kirjutada. Kirjutamine on midagi, millest ma ei või loobuda, kuid ma vajan ka lugejat ja seetõttu peab olema ettevaatlik.

Ma räägin, mis muutis põhjalikult kogu mu naiivsevõitu kujutlust sellest, mis inimeste vahel tegelikult toimub.

Algas see nõnda, et ühel talvel olin sõitnud oma lapsepõlvkodusse suusatama. Tavaliselt veetsime seal koos mehega iga aasta märtsis paar nädalat. See-kord oli mees sõitnud Moskva lähedale mingile filmiseminarile, kus sai näha välismaiseid filme. Mõtlesin, et sellel talvel suusatama ei pääsegi. Siis aga otsustasin minna üksi. Ema tuli linna laste eest hoolitsema, nii oli meil kombeks.

Mu lapsepõlvkodu asetseb keset laiu turbarabasid. Seal on väike asula, mille keskel seisab pika korstnaga vabrik. Kevadtalviti on raba peal joovastav suusatada. Lumel on kandev koorik ja nõnda võib suuskadel lausa lennata mis suunas iganes. Rabamaastik on mulle tuttav, eksimist ma ei karda. Ka paistab vabrikukorsten üle lageda kaugele ära.

Ja ometi juhtus tookord juba teisel päeval nii, et kaotasin raba peal suuna käest. Olin sõitnud üsna kaugele, kui hakkas tihedasti tuiskama. Äkki ei saanud ma enam aru, kus on ees, kus taga, kus üleval, kus all. Hõljusin keset tihedat lumepilve. Kui olin tunni jagu rühkinud, sain aru, et olen eksinud. Teadsin, et lage raba on igast küljest piiratud: ühes servas asula, teises raudtee, kolmandas ja neljandas maantee ja mets. Kuid kõigi nende vahel mitmeid kümneid kilomeetreid.

Suusatasin ja suusatasin ega jõudnud ometi kuhugi. Tuisk lõi jäljed kinni, ma ei saanud aru enam sellestki, kus juba olin olnud, kus mitte. Küllap tiirutasiin ringiratast. Hämardus. Mul hakkas hirm. Tuli meelde, et eelmisel päeval oli naaber rääkinud raba peal hulkuvast hundist. Siis ma ei võtnud seda tõsiselt, sest naaber armastas hirmulugusid. Praegu aga tundus kõik teisiti. Ukerdasin paaniliselt edasi. Lumekoorik oli pehmete hangede all peidus. Hanged aina kogunesid.

Ja siis lõpuks nägin läbi tuisu ja pimeduse vilkumas tuld.

Olingi asulasse välja jõudnud. Kus just täpselt, sellest ei saanud aru. Ilmselt kuskil asula servas, kus algasid juba talud.

Mulle tegi ukse lahti vana mees. Nägu oli tuttav, ju olin teda asulas kohanud, võib-olla poes, ehkki ei tulnud meelde, kes ta on.

Mees astus vaikides ukseava eest kõrvale, millest järeldasin, et mind kutsuti sisse. Ta oli pealtnäha rahulik, kuid mul oli tunne, et olin teda millegagi kohutavalt ehmatanud.

Astusin edasi. Toas avanes ootamatu vaatepilt. Tuba oli täis raamatuid, maale, graafikat, skulptuure, igasugu iluasjakesi. Seal oli viiul, oli tšello. Mõis- tagi ei suutnud ma kõike korruga tähele panna, mõndagi märkasin alles hiljem. Niiuguste asjadega koos on inimene harjunud nägema ka esinduslikku mööblit. Tugitoole, diivanit, läikivaid kappe, kirjutuslauda. Neid ei olnud. Põrandat kat- sid laiad idamaise ornamendiga vaibad. Oli laud, värvimata laud nagu talu- köökides. Oli paar rohmakat tooli. Seina ääres puuvoodi.

Vabandasin, et niiviisi sisse tungin. Seletasin, et olen eksinud. Mehe häält ei olnud ma ikka veel kuulnud ja mul tekkis kahtlus, kas ta saab üldse aru, mida ma räägin. Nii veidral ilmel silmitses ta mind.

Küsisin, kuhu ma olen välja jõudnud, kus on suur tee ja kuhupoole jääb vabrik. Mehe vaikimisest hakkas mul järjest kõhedam, seda enam, et ta silmitses mind mingi ebatavalise pingega. Altkulmu. Ta nägu oli kõike muud kui leebe ja sõbralik.

Jäin vait minagi. Olek muutus õige imelikuks.

„Aitäh,“ ütlesin lõpuks. „Ma lähen siis edasi. Kui te ainult suuna kätte näitate.“

„Õo tuleb peale,“ lausus ta sahiseval häälel. „Te ei jõua pärale.“

Olin nüüd täitsa nõutu. Öömaja paluda oleks olnud liig.

Kuid ta pakkus ise.

Nii ma jäin.

Olime mõlemad täis võõrastust ja kohmetavat ebamugavustunnet. Ta ütles, et toob teed, et tal on kuum vesi pliidil, ja läks kööki. Istugu mina toas, ärgu talle kööki järele tulgu.

Tuba oli üsna hämar. Taipasin alles siis, et siin ei olnud ju elektrit. Laual põles petrooleumilamp. Astusin laua äärde. Seal seisis kirjutusmasin ja lebasid käsikirjad. Mees lõi midagi masinal ümber. Ma ei saanud parata, et mu silmad haarasid nagu lennult seda mis masinas. See oli luuletus, ja väga sugestiivne luuletus.

Siis tuli ta tuppa tagasi. Teeklaasid klirisesid tal käes, ta käed olid närvili- sed ja silmad vaatasid imelikult.

„Ma ei saa teid kööki kutsuda, seal on liiga koristamata,“ ütles ta. „Joome siisinsamas teed. Kööki ei või minna.“

Ta tõi veel külma tanguputru ja suitsuliha.

„Muud ei ole praegu pakkuda,“ vabandas ta.

„Kas need on teie luuletused?“ küsisin. „Palun vabandust, kuid pilk jäi peale, täiesti tahtmatult. Mulle meeldis.“

Ta kulm tõmbus kipra ja ta ei vastanud alguses midagi. Siis ütles:

„Nojah. Kuid tänapäeval ei ole sellist luulet vaja.“

Tahtsin talle vastu vaielda, kuid miski sidus mu keelepaelad kinni. See oli ehmatav taipamine. Sain nimelt aru, kust ma selle mehe nägu tean.

Sõja ajal olin veel laps. Kui sakslased lahkusid ja venelased tagasi tulid, olime isa ja emaga umbes paarikümne kilomeetri jagu kodunt eemal tuttavas talus. Naabruses oli ühe kirjaniku maja, väljast uhke, ja räägiti, et seest veel uhkempi. Ise ta seal vist väga sageli ei elanud. Kirjanik sai sõja lõpupäevil Rootsi pagedes tee peal surma. Siis seda veel ei teatud, kuid maja oli sõja jalus juba peremeheta. Tuttavad rääkisid, et kohalik rahvas on seal rüüstamas käinud ja kõik vara laiali tassinud. Nii et kui järgmisel päeval naabripoiss mind sinna kaasa kutsus, siis läksin muidugi suure põnevusega vaatama.

Majas oli tõesti põhjalikult rüüstatud. Naabripoiss toppis endale kotti igasuguseid asju, mis veel järel. Ka mina võtsin. Võtsin tillukese kuldraamis pildi, taskunoa ja veel midagi. Ema kohkus loomulikult asju nähes hirmsasti ja sundis mind kohe neid tagasi viima. Viisingi. Ometi mitte kõike. Pildi jätsin endale, mulle meeldis kuldrosidest põimitud pildiraam. Tahtsin sealt pilti välja võtta ja oma pilti asemele panna, kuid ma ei osanud raami lahti teha ja nii see jäigi mul kuhugi sahtlisoppi peidetuna vedelema.

Hiljem sain mingist vanast luuleantoloogiast teada, et pildil on kirjanik, kelle majas käisime.

See oligi see mees, kelle vastas ma nüüd istusin ja teed jõin. See kadumajäänud mees.

Tuba täitev vaikus oli nii ängistav, et ma ei julgenud häältki teha. Sõja lõpust oli selleks ajaks möödunud juba üle kahekümne aasta. Mees mu vastas oli hall ja mingit kummalist jõudu täis. Sellised võiksid vist olla erakmungad, mõtlesin ma. Hiljem. Mitte siis, kui me seal istusime.

Muidugi oleksin tahtnud luuletuste kohta lähemalt teada, kuid ta ei öelnud midagi. Ta hakkas rääkima hoopis hariduse rahvakomissarist, keda oma jutu järgi ülikoolipäevilt tundis. Kuid seda meest ei olnud enam ammu. Kodanlike natsionalistide paljastamise aegu oli see mees põlu alla sattunud, vist isegi arreteeritud ja vangilaagrisse saadetud. Ma ei teadnudki täpselt, mis temaga juhtus. Ja ka komissariaatide asemel olid ministeeriumid juba nii ammu, et ma ei mäletanud enam, millal nad ümber nimetati.

„Ma ei suuda uskuda, et mu oma tuttav poiss on lasknud koolidest eesti keele ära kaotada ja et eesti lapsed saavad juba kaks aastakümnet haridust ainult vene keeles,“ ütles ta.

See oli jahmatav. Vaatasin talle otsa, kuid vaikisin. Vaikisin rabatult.

„Nii et eesti keeles pole enam mõtet luuletada,“ ütles ta. „Olen ajaviiteks vahel mõne värssi paberile pannud, mis siis, et keelatud. Teie ju üles andma ei lähe?“

Ta vaatas mulle väga teravalt otsa.

„No ei,“ kogelesin ma. „Ma kirjutan ise ka eesti keeles luuletusi.“

Ta jäi sellega rahule. Tõusis, otsis laualt kimbu pabereid ja andis mulle.

„Tahate lugeda?“

Ta igatses lugejate järele, see oli ilmselge. Kirjanikul on vaja, et ta teoseid loetaks. Ainult endale kirjutamine ei anna hingerahu, vähemasti mitte meie kultuuris.

Ta ütles, et ma võin magada puuvoodis, et ta heidab ise kööki pikali. Ja ärgu ma kööki tulgu. Kui vaja, siis võin hüüda, tal on linnuuni. Kuid kööki ärgu ma tulgu. Kööki mitte.

Lugesin luuletusi ja läksin lausa vaimustusse, unustades isegi kõheduse. See oli uhke luule. Ta kirjutas inimese eksistentsiaalsest üksindusest ja sealjuures mingist jõulisest kokkukuuluvusest loodusega, õieti oli see looduse ja inimese loomulik ühisolu. Inimene ei kadunud seal ometi sugugi ära, nagu loodusluules juhtub, vaid sai mingi müstilise kestvuse. Tookord ei jõudnud ma muidugi ta luulesse eriti põhjalikult süveneda. Hiljem sai sellest mu salapainaja.

Ent seal majas hakkas mul üha õudsem. Kui luuletused lõppesid, hiilisin tasakesi välja. Ei ma kartnud hunti ega midagi, peaasi, et minema sain. Nii jube oli.

Tuisk oli järele jäänud ja poolik kuu taevasse tõusnud. Ootamatult äkki jõudsin rabajärve äärde ja sain aru, kus ma olen. Siis märkasid ka taevarannal keset pimedust asula tulede kuma.

Sellest loost ei rääkinud ma kellelegi. Ma ei tahtnud, lihtsalt ei tahtnud. Mul ei olnud sõnu. Võib-olla oleksin siiski pidanud rääkima, ma ei tea. Ma vaikisin. Vaikisin ka siis, kui umbes aasta jagu hiljem neid luuletusi uuesti lugeda sain. Nad ilmusid ühe tollal hästi tuntud luuletaja nime all ja said erakordselt suure tähelepanu ja mitmete preemiade osaliseks. Siis poleks mu juttu ehk keegi enam uskunudki, see oleks mõjunud ilmse väljamõeldisena.

Teatavat aega lugesin neid luuletusi tihti. Sügavusse süvenedes ja ümbrust unustades oli painet taluda kergem. Hiljem panin nad kõrvale, ma ei tahtnud neid enam näha. Ka praegu ei taha ma rääkida nimedest, liiga õudne oleks seda lugu nimedega siduda. Mul on ikka veel õudne. Võib-olla elasin ma tuisus ja pimeduses ekseldes kõike siiski vaid mingis kujutlusuimas läbi. Nii ma tahaksin. Tegelikult ehk ei olnudki maja keset raba. Mitte mingit maja selle rabajärve läheduses, kuhu igal aastal jäi kaduma inimesi.

Mina ju ei jäänud kaduma. Järelikult ei käinud ma ka majas. Või ma ei tea.

TÜDRUK — TUUMAFÜÜSIK

Mul on tegelikult raske käia kohvikutes. Ma tunnen, kuidas seinad vappuvad minu südamelöökide taktis. See ähvardav klirin võib kanduda naaberlaudadeni ja rikkuda kõik suhted. See on järjestikune plahvatuste rida, mis omab ainult hävitavat, purustavat jõudu. Mitte ükski pilk ega žest ümbrusest ei jäta esile kutsumata tuhandeid seoseid, lootusi ja hävingut korraga. Kui sageli tahaks värvida kõik ümberringi värvituks massiks, et korrakski anda puhkust südamele. Maalida kõikide näod tuhakarva halliks, et pimestav kiirgus ei põletaks silmi. Sest ma otsin muud, otsin vaevumärgatavat tulukest öös ja ma ei vaja pilku, mis on heledam kui tuhat päikest. Kuidas teha nii, et see hullumeelne plahvatus jaotuks paljudeks aastateks, päevadeks, sajandeiks?

Lahendus on üks — tüdruk tuumafüüsik.

Kes ta on?

Kõikide valguste asjatundja, kelles maailma spektrivärvid murduvad haiget tegemata harmooniliseks sulamiks, kus iga värv silma vikerkestal hüüatab: siin on mu kodu, siin on mul hea elu.

Tema, kes paneb käe ette minus tärkavale tuumaplahvatusele ja ütleb: rahune süda, anna mulle see purustav igatsus, ma muudan ta teiseks, kui tahad, siis torniks, mil tippu ei ole, kui tahad, siis põldudevaheliseks teeks. Aga kui tahad, siis toidupoe järjekorras, kus kahekesi seisaksime, hämmeldunud Aatomik südameis.

Ja maailma kõikide elektrijaamade töötajad lehvitaksid meile: AHOI, OMAD INIMESED.

Karjatusvalmidus! Iga hetk, iga tund, kogu elu. Ja elada ilma karjatuseta. Kas pole hullemat maailmas? Positiivne mandumine ei suuda midagi ära teha, kuigi ta ilmub nii sageli erinevate märkide näol, pannes maailma kiirgama.

Õnnelik valu, mille jaoks on ette nähtud halastajaõde, kas pole maailm niiviisi ehitatud? Avatud 8—5-ni, aga mitte enam. Avatud sünnist surmani, kõigest. Väljaspool tööaega mitte tülitada. Kui kummaline, naeratus on ometi ehtne.

Võib-olla ikkagi prooviks karjatada. Ka siis, kui see karjatus äratav elust surma, pakkudes kõikvõimast, õnnelikku surelikkust, kus sillad on terved.

Võib-olla viskasin ma ise kõrvale sillaehituse nurgakivi, mis võidakse üles korjata ja mulle ulatada.

Sest ka nemad, selle ulatajad, on seljakottidega, valmis minema pikale tee. Ei hakka mina nendes sorima.

Ma tean, et juba üksainus vaba pilk võib ka mind teha kotiomanikuks. Kujutage ette — raputada endalt maha klammerdunud kimäär ja astuda edasi hulga kaunite inimestega, turjal seljakott, milles on noad, kahvlid ja isegi ämma foto. Tore vaatepilt, kas pole! Hoosad käed pühivad lapiga miraaži ja lasevad vikerkaarel helkida. Nad tegelevad hoosalt kõrgushüppega, selle asemel et solvata oma nooremaid vendi ja õdesid. Pesu on likku pandud ja ootab. Võib karjatada.

MIKS MA EI LÄHE „TOIDUTARRE“?

K

ui kaunilt säravad tuled „Toidutare“ restoranis, millest me mööda sõitsime. Alati näib, et seal, kinniste uste taga, heledalt valgustatud ruumis elavad valged, puhtad inimesed. Nende mõtted, soovid, käed, näonahk on valatud kõige täiuslikumast vormist, mida iganes inimene suudab välja mõelda. Ma tean, et kui ma nii mõtlen, meenutab see veidi Fellini kuulsat laeva, mis kord aastas, pimedal sügisööl möödub rannikukülalt ja mida kõik elanikud, noored ja vanad, mehed ja naised, kogunevad vaatama. See jääb igavesti kättesaamatuks nii nagu meie „Toidutaregi“. Aga nende südameisse jääb lootus. Kui mitte nemad, siis nende lapsed pääsevad selle laeva peale. Ma mäletan neid emasid, kes tõstsid oma lapsed kõrgele pea kohale, et nood võiksid paremini näha toda hiigelsuurt tuledes imelaeva. Ma mäletan meie äranutetud näoga emasid, kes bussis, möödudes „Toidutarest“, kõigi reisijate suust kostva hala saatel tõstsid oma maimukesed kõrgele akna juurde, vaata, mu kullatükk, ja jäta meelde, kui kunagi saad suureks, ja pärast veel eriti suureks, pääsed ka sina sinna.

Vanemate ahastav palve lastele ei mõju võib-olla üldse. Ja kas ongi vaja tekitada rahutust selles, veel väljakujunemata inimeses, kes peale emapiima ja värsket õhu ei tunne muid väärtusi maailmas. Ma ei tea, ma ei tea seda.

Ikka ja jälle lähevad mu mõtted „Toidutare“ peale. Kes on kordki sealt mööda sõitnud, ei või seda unustada iial. Valgustäpp keset pimedat ööd, oaas viljatus kõrbes, haljendav planeet külmas avakosmoses. Ükskõik mis nimega me ka ei iseloomustaks seda paika, ta jääb unelmate kõige salajasemasse käärkambrisse igavesti ootama oma printsi. Nii nagu Baudelaire unistas oma imedemaast — oksidentaalsest Hiinast, või nagu Eldoraado, tötatud maa

neile, kes on palju kannatanud. Või „Toidutare“ — tegelikult miraaž, mida pole kunagi olnud, mille suunas võib küll lõpmatuseni astuda, aga milleni iialgi välja ei jõua.

Ja ometi paistis sees midagi inimestetaolist.

Ma tean, need on tulnukad teiselt planeedilt. Neil on juba peakuju vastav, alaosas väga väike, aga alates kõrvadest läheb järsku suuremaks. Juukseid tavaliselt ei ole. Jah, need on tulevikuinimesed, meie unistuste inimesed. „Toidutare“ inimesed.

„Toidutare“, „Toidutare“, sinna ei pääse inimvare.

ÕNNELIKELE INIMESTELE

Onnelikud inimesed, andke oma hommikud ja andke oma õhtud, andke oma jalajäljed hommikukasteses rohus.

Andke oma ülesaamised ja allajäämised, et võiksin vaadata seda kaunist kaalukaussi, millele on rajatud maailm. Väikene, nagu ma olen, vaatan ma seda altpoolt, saades vahel kaela sahmaka rõõmu- või õnnepisaraid — sõltuvalt sellest, milline kaalukauss on pilgeni täis.

Teie, suurte inimeste poole pöördun ma palvega: andke mulle väikene pink jalge alla, et võiksin vaadata seda kobrutavat massi oma uudishimuliku lapsepilguga. Tean küll, et sinna on ligipääs keelatud, aga mina olen ju teie sündimata laps, nii et võiksin vaadata küll.

Oskan olla teie kihutava tulevankri väikene paaž,

kui te vaid ütlete, kuhu on vaja sõita.

Oskan olla teie hommikute nukker leivakoosuke,

kui te vaid ütlete, millal pean kaduma.

Kui vaja, muutun mittepäriselt suureks, et olla teie peegeldus teie pärisilmade võrkkestal, ja ujun välja koos teie silmaveega alla maasse, surnute juurde.

Sinna, kus elavad igavesti täiskasvanud. Elavad ühise sõbraliku vennaskonnana elavatega.

Sest need, kes surid imikueas, saavad maa all täiskasvanuks.

Seitsmepenikoormasaabastega marsib see imik varem või hiljem maailma, lükates kõrvale minu abipaluva lapsekäe.

LILLI PROMET

IGAL PÄEVAL OMA NÄGU
Katkend valmivast raamatust

NÄÄRIKUU
1982
Koera aasta

P

ensiooni väljamaksja haugatas hoiukassa luugist:

„Promet! Kirjutage kuupäev! Kas mina pean teie eest seda tegema?“

Helistasin Maardu naftabaasi, küsisin, miks kütteõli ära ei tooda, raha ammu makstud.

„No ja mis siis?“ Ning maardulane viskas kuuldetoru

hargile.

Nii algas minu argielu koera aastal.

Kuid aasta esimesel päeval juhatas Lorin Maazel „Viini Filharmoonikuid“, lõunane kontsert algas sulnide ja tiivustavate valssidega. Saal oli täis õnnelikke inimesi ja elavlilled ehtes justkui keisri kroonimise puhul. Kontsert lõppes „Radetzky marsiga“ kui rõõmus sissejuhatus alanud aastale: marss üles! marss tööle! marss magama!

Õhtul olime Semperite pool. Valasime õnne. Minule tuli siug. Mis tähendus on siul? Kas ta pakub kiusatusi või salvab mind mõne kaheharaline keel?

Katusel lebab meetrikõrgune lumepadi, räästa all talvitab muusträstapaar, neil on kitsas käes. Nagu meilgi, vahime pärlmuttersäravaks pestud poelette.

Muld päris Suslovi. Soomlased said presidendiks Mauno. Meile sündis mu läheneva juubeli kingituseks pojapoeg, 52 cm pikk.

Võtsin uuesti lugeda Heinrich Manni romaani „Henri IV meheiga“. Milline rafineeritud intriigide võrk, mäherdused külmaverelised mõrvasepitsused kuninga vastu! Ütlešin Ralfile:

„Küll on õnn, et sina pole kuningas.“

„Miks?“ küsis ta.

„Keegi ei kavatse meid tappa.“

„Võib-olla sellepärast, et meil pole õukonda,“ arvas mu mees.

VASTLAKUU

Kui teaks, miks on kasside pulmalaulud just nimelt külmal vastlakuul eriti dramaatilisel tundlevad? Ehk loodavad nad nagu meigi, et armastusega saab ilma soojaks kütta?

Istusime tuttavaga „Akvaariumis“ puki otsas, jõime kohvi. Ta kurtis, et naabrinaine teeb vanadusenõtrusest arutuid tempe — lööb öisel ajal tantsu, loobib asju vastu seina, ajab kurje vaime välja.

Aga keegi peab ju ometi kurje vaime välja ajama, kas pole?

Filmivõtete paviljon Pöögelmanni tänavas meenutas masendavalt kõledat kuuri. Veljo Käsper võttis sisenejaid vastu portreefotol lahkena ja vähemagi etteheiteta. Perekond laskis end matusetalitusele oodata, jäi mulje, nagu väldiks ta kaastundeavaldusi. Käsper oli kinokunsti peksupoiss, tema loomingule sai kombeks ette heita kõigile teistelegi eesti mängufilmidele omaseid nõrkusi, ent tema andekaid õnnestumisi mainiti üpris harva. Kalju Kiisk ütles järelehüüdes, et Veljo Käsper kirjutas end meie filmiajalukku, on nüüdsest klassik. Seejärel pandi elavate piltide looja musta auto katusele ja viidi Rahumäele.

Moldaavia sõpradelt saabus kevadtervitus, kirjale lisaks ka traditsioonikohased rahvuslikud „märtsikesed“ — pisikesed heegeldatud lilleõied. Ent Jõgevalt tuli auväärne Rudolf Tamm sügavpunase amarüllise ja mahuka käsikirjaga: „Revjakini lood“. See käsitlevat Jõgeva sordiaretusjaama olukorda aastail 1954—1956.

MAHLAKUU

Grigori Kromanov soovitas Magdeburgi linnateatri peanäitejuhil lavastada mu näidendit „Else, Teeba prints“. Külaline palus sisu tutvustada, kuulas väga tähelepanelikult, lasi mul loo algusest lõpuni ära jutustada ja lausus alles seejärel: „Väga huvitav. Kuid Magdeburg on tööstuslinn, meie vajame hädasti tööteemalist näitemängu.“

Lugesin läbi „Revjakini lood“ sellest, et Jõgeva sordiaretusjaama saadeti kaadri tugevdamiseks ja tervendamiseks keegi Pjotr Vassiljevits Revjakin. Kõigepealt pistis uus direktor nahka osa Jõgeval aretatud sordikartulit, ülejäänu müüs turul maha, lasi ettevalmistatud katsealale rajada isikliku kapsamaa ning oma korteri kütteks maha raiuda põliseid tammepuid. Ta varastas ja laostas majandit, mõnitas vanu lugupeetud teadlasi, sõimas kodnatsideks ja ähvardas paljastustega. Ent kas Revjakini lood olidki erandlikud, revjakinlus vohab Eestimaal nagu rakvere raibe.

Laiutava Revjakini lood oluksid maiuspalad Gogolile, Ilfile ja Petrovile,

ka igale teisele kirjanikule. Aga mina ei saanud, nagu Rudolf Tamm lootis, luua autentset, koguni iga dateeritud päevaga materjali ainetel jutustust või näidendit.

„Kirjutada prooviksin küll, kuid avaldamine ei tule kõne allagi. Pole minu võimuses.“

„Seda ma kartsingi, et ei saa.“ Ta pani käsikirja portfelli ja ütles mõistvalt: „Igal asjal on oma aeg.“

Vahetevahel on vajadus Kuku sumbuurses õhkkonnas lõõgastuda, kohata sõpru ja tuttavaid, vahetada mõtteid ja mõttetusi, niisama loriseda. On lõbustav kuulda, kui Rimmelgas räägib end 50. aastate ülekohtu ja vägivalda ainukeseks likvideerijaks ning avaliku arvamuse ümberkujundajaks. See veendumus süveneb tas aastatega. Kuid Alo Hoidre vaatab kaljukotka tunnistava pilguga enda ümber ja leiab:

„Aeg on eest ära minna. Klubi on rahvast täis, mitte ei jaga, kes on geenius, kes korüfee, kes ainult pillipoiss. Mõni üksik tuttav veel on, kellele saab vähemalt teregi öelda.“

Üheaegselt kütkestab nende pilku noor ilus hiidnaine.

„Niisugust annab kätel kanda,“ arvab Rimmelgas.

„Oleks, jah, põnev proovida,“ nõustub Alo. „Ainult et sellele järgneks kohe ka rahvakunstniku riiklik matus.“

SUVEKUU

Ajalehekuulutuses pakuti müüa vanaaegset trümmood. Meenus Aurora Semperi igakordne meeldetuletus, et meie esikus pole peeglit. On küll, ainult et väike vasest sepistatud ažuursete luukidega, Waweli lossi seinapeegli täpne koopia. Soengu korrastamiseks on ta paras ja Aurora avas luugid. Kaheksakümne kolme aastast, valges pükskostüümis *Grand Old Lady*'t võis üksnes imetleda. Olla väljapeetud kõiges tähendas talle kohustust, korrektsust, lugupidamist enda ja teiste vastu.

Ta oli pärast mullust infarkti järsult kõhnunud.

„Mu roided on nagu redel,“ lausus ta väheke murelikult ja sulges luugid.

Päevateemade sekka mainis ta, et kavatseb oma tugitooli kulunud gobeläänriide asendada uuega, ja palus, et ostaksin selle ära juhul, kui satun silmama midagi ekstra ilusat, ja et ta mu maitset usaldab.

Seda soovis ta nädalapäevad enne surma. Võiks kahelda, kas me kavatsustel on mõtet kaduvuse ees. Kuid ometi on just soovideta elu surnud elu,

Ainulaadse humoristi ja karikaturisti Romulus Tiituse elule ja pool sajandit kestnud loomingule pühendati järelehüüdes viiskümmend kirjarida. Samal ajal ilmusid ajalehtedes fotod, ühel ekssentrik Reinhard Frischknecht, kes demonstreerib oma ligitõmbenumbrit maailma pisimal, 14,5 cm pikkusel omakonstrueeritud jalgrattal, teisel aga teeb veesusasõitu kaheksakuine laps Florida osariigist.

1954. a. tellis ajakiri „Ogonjok“ Ralfilt Anna Haava 90. sünnipäeva tähistamiseks artikli, ent asendas selle viimasel hetkel üldsusele huvipakkumaga. Sedapuhku hõivas eesti klassikule varutud ruumi foto fenomenist, kes koos õhtusöögiga neelas alla ka kahvli. Asitõendina oli lisatud röntgeniülesvõte: kahvel maos. Daam jutustas usutlevale reporterile, kuidas see juhtus: tuli töölt, oli näljane ega märganudki, et koos lihatükiga kahvli alla kugistas.

Kas pole need mõtlemapanevad hinnangud inimeste võimete ja saavutuste mõõtmisel ja imetlemisel?

Lapselaps Sirkka–Liisa helistas:

„Meil on suur uudis, mu vennal Joonasel tuli eile õhtul esimene hammas!“

Loovinimeste arvamine oma võimetest on sageli ülearu kindel. Mind hämmastas Vaasa linna turuväljakul Wolffi maja fassaadil Mercuriuse kuju. Roomlased teadvustasid teda kui välejalgset, kõikjale jõudvat noorukit, ent seal seisis tüse härra, hästitoitunud kodanlane. Skulptuuri looja arvas vististi, et rammusad mehed jõuavad palju ära teha. Oh, ei nad jõua, sellise kere juures paneb kiiresti jooksma higi, mitte jalad.

Kord küsisin Johannes Semperilt, miks ta põlustatuna viiekümnendail aastail oma sõpru tänaval kohates pilgu ära pööras ja teret vältis.

„Ma ei tahtnud seda hetke ühelegi piinlikult möödapääsmatuks teha,“ vastas ta.

Aurora püüdis sama — ei teinud märkama, kui kontserdisaalis kohta sisse võttes tõusis ta kõrval toolilt üles vana tuttav ja istus mujale.

Kõrgusehirm on kirjanikule märksa kogematum kui legendikukartus, mis sarnaneb üksindustundele, pidetule olemisele tühjal lagedal, mida käeulataja toeta ei suuda ületada.

Olid ajad, mil kirjasõna järelevalvele näis poliitilise kuriteona ka süütum sõna või lause, koguni trükireal Stalini nime poolitamine. Ajakiri „Pilt ja Sõna“ avaldas 1947. a. laulupeo künnisel hoogsa rahvatantsijate foto allkirjaga: „Terve vald oli kokku aetud, kihelkond kokku kutsutud“. „Tuljaku“ sõnadest loeti välja pahatahtlikku allteksti, võimu süüdistamist, kes laulupeolisi käsu korras kokku kamandab.

Ühel õdusal õhtul Lohusalus, kui Heino Kaljuste suitsutas lesta, küsisin Orju vanalt, mis mõtet on laulupidudel, kui repertuaari jääb üha vähem oma laule. Gustav Ernesaks vastas:

„Kui laulupeo kavasse jäetakse kas või üksainus eesti laul, ka siis on laulupeol mõtet.“

Nägin prantsuse filmi mälu kaotanud mehest, kes korrapealt vabanes elusaastast. See on, jah, vist ainus valutu võimalus piinavalt jälitavaid elupilte endas kustutada.

Tiituse matusel sündis kolm pilkepilti, mis surnu naerma ajasid. Leinatalitus toimus Kunstihoones, sõbrad juba kohal ja sark saalis, kui pillimehed märkasid: ei ole klaverit. Raginal ja kolinaga tarisid viis meest allkorruselt ähkides ja siunates klaveri trepist üles. Oli karta, et säärase vihase lohistamisega jääb män-guriist jalgadest ilma. Ja Romulus naeris.

Kalmistul astus hauapäitsi kõigile võõras pikk ja luider vana mees, kes lahkunut ei tundnud, küll aga soovis talle Jeesuse Kristuse nimel sõna kaasa anda, rääkis ülendavalt surmast, ülestõusmisest ja igavesest elust, oli oma kõnest ise sedavõrd hardunud ja hoogus, et ei suutnud lõpetada ka siis, kui teda korduvalt katkestati ja püüti haualt ära ajada. Ja Romulus naeris teist korda.

Leinajad, kes olid mõnda aega nagu piksest löödud, toibusid ja avaldasid kooris oma meelepaha, et ükski nende seast ei saaks hiljem teist seljataga süüdistada usklikkuses või kui põhimõttelagedat jumalaeitamisest taganejat. Ja mulla alt kostis lõbus saatürlik mök, mök, mök!

Oma arhiivi korrastades jäin vaatama fotot: Asta tantsib õuemurul, luud käes, me koer Jammi hüppab vaimustusest õhku ja Georg naerab. Nii kütkestavat naerjat pole ma näinud varem ega hiljem. Ta on naernud don Juanina, D'Artagnanina, Figarona, Rummu Jürina, Colas Breugnonina, kuid nakatavaim oli ta enda naer.

Lõvilõua õiemokkade vahel lebas meeotsingul tööväsimumest hukkunud mesipuulane. Kas sülem ootas tagasi talle andunut, kas märkas ta puudumist või ei mäletanud ükski ta tegu ega nägu?...

Kui pealiskaudselt loetakse nüüdisajal kirjandusteoseid, kui harva süvenetakse sõna maagiasse. T. E. Lawrence imetles araablasi, kes näevad sõnas kõike elavat ja armastavat iga sõna eraldi maitsta.

Mida aeg edasi, seda abitumalt ja vaesemalt kõneleb emakeelt linnaestlane. Ta sõnavara on vähene ja tõmp nagu dobbermann-piņšeri saba-jupp, risustamine ja labastamine süveneb. Nüüd mõtlen Paul Viidingu kunagiste raadioesinemistele minevikuigatsevalt. Ta oli võrratu vestleja, vormis oma mõtteid täiuslikult, sõnatäpselt ja elegantselt. Ka vabakõnes oli ta lause voolitud, koguni komad, koolonid ja mõttekriipsudki tajutavad.

LÕIKUSKUU

Sõber Moldaaviast Vlad Pohila kinkis meile oma kaasmaalase Usai Cîrmu teose. 1940-ndal sündinud külapoisist kunstniku raamatugraafika on sisenenud laia

maailma. Ta sügavuti arutlev looming on tundeline, kunstniku ande kohta öeldakse: hämmastavalt uuenedes äratuntavalt endaksjääv. Cürmu värv on kurbusemust, mis rõhutab pigem Petrarca traagikat kui madrigaalse luule erootikat. Ta ei lähenda meile aega, mis sünnitas suure poeedi, vaid meid tema ajale.

Vlad ütles, et kõnesolevast teosest praagiti välja hulk Petrarca luule illustatsioone — neis tauniti manduva Lääne mõju.

Täna pillasin käest kauni keraamilise eseme. Selle kinkis meile Varssavis Alina Rebane, kelle ema poolatar ja isa eestlane. Silmapilk meenus, et ma pole ikka veel vastanud tema kirjale. Kas tõesti peab alati midagi ehmatavat juhtuma, mis tegematajätmissi meelde tuletaks?

Kord vaatasin kuueaastase Sirkka–Liisaga ta isa lapsepõlvfotosid. Ühel hoiab ta õnnelikuna koera kaela ümbert kinni ja teisel pikutab murul, kusjuures päevavanused tibud sibavad ta rinnal, õlal ja üle näo. Sirkka–Liisa tunnistas kaua seda kuueaastast poissi ja ütles:

„Minu issi see küll ei ole.“

Tubli laps, me pürronist, on ju Pyrrhoni õpetus — kahelda kõigis tõdedes.

Rauast kaelarõngas Raekoja seinas meenutab kurjategijate karistamist kaugete sajandite hämaras. Mina, südalinna laps, kõndisin Raekoja platsil kui turvalisel koduõuel. Minu nooruses oli Rae esine tuvidest helesinine nagu Püha Markuse väljak Veneetsias, iga pühapäeva hommikul helisesid üle linna kõik kirikukellad. See ei tähendanud üksnes kutset palvusele, vaid ka hingerahu ja ülevust. Tallinlastel oli kombeks uut aastaarvu vastu võtta Raekoja platsil hõisates, üksteisele õnne soovides, võhivõraid kaelustades. Loobiti õhku lapsi ja politseinikke.

Ja selsamal Raekoja platsil peksid nahktagides seadusevalvurid massiliselt, julma mõnuga me koolilapsi. 1980. aasta oktoobris.

Prantslane ütleb: vanast veinist puhkeb hing õitsele. Kui Andres Mustonenilt küsiti, mida annavad vanad laulud „Hortus Musicuse“ ansamblile endale, vastas ta: „Rahu.“

Güidid valetavad turistidele ligi neli aastakümnet järjepanu, et 46% Tallinnast pommitasid puruks 1944. a. märtsis saksa röövvalutajad. Ja ühelegi turistile pole mõttesse tulnud küsida: mistarvis sakslane pommitas tema enda valduses olevat linna?

SÜGISEKUU

Lahjale positivismile vastukaaluks ilmus me nüüdisproosasse rammus pahu-pool: liha surub vaimu vägistaja kombel sängi ja keel on teritatud õelaks nõelaks.

Miski pole uus, ka Saša Tšornõi kirjutas juba 1908. aastal Narva-Jõesuus, et tahab olla kaasaegne ja tige.

Лежу, как лошадь, на траве -
забыл о мире брэнном,
Но кто-то ноет в голове:
Будь злым и современном...

Nii tardumine kui ka pinnalisuse pilgar on igale kunstile ühtviisi ohtlik.

Eile käisime Ralfiga August Sanga kalmul. Mäletamise järgi leidsime selle ker-
gesti üles Sauga jõe kalda lähedal. Sanga enda epitaaflik salm nägi seda matust
aastaid ette:

Ükskord koos on minu sõbrad
Sügispäeval sumedal
Vana-Pärnu surnuaial
Varjuliste puude all

Eile õõtsusid jõe vastaskaldal mootorpaadid, päike kuldas vett, Vana-
Pärnu surnuaial varjuliste puude all puhkasid eesti inimesed, kalmud liigutavalt
meeles peetud — lilled õitsesid uinusängide iluks ja magajate mälestuseks.

Kaduviku kolumbaariumis, kuhu mõtted aeg-ajalt käivad, meenuvad äraläinud.

Aurorale pandi selga pärlhele pidulik kleit, Elo Tuglasele, nagu kõneldi,
jalga Soomest saadetud kuldkingad. Minu isale tumesinine satäänist kittel ja
mustad pabertallaga sussid, kõige odavam, mida võisime tollal muretseda. Mu
vend uppus sinelis ja kirsades Sørve sääre juures: kuul võttis ja vesi mattis.

Aurora oli kaunis nagu eluski, õrnalt jumekas, südamerabandusse surnute
juures on seda märganud. Arvan, et ta oleks rahul, nähes end lõpuni väljapeetu-
na.

Kui kunstikooli direktor Hans Kuusik nägi oma halvatud koolivenna, mu
isa äratundmatut nägu, ütles ta:

„Oh, mis surm temaga tegi!“
Kuid seda ei teinud surm, vaid elu.

Helistasin miniale, kuid telefonitoru haaras mu alla aastane pojapoeg.

„Alluu!“ hüüdis ta.

Me alluutasime hulk aega teineteist lõbustades, viimaks ütlesin:

„Head aega, Joonas.“

Ei mingit vastust. Minia selgitas:

„Ta lehvitas sulle käega.“

Ilus päev. Kuidas ma saan seda jätta kirja panemata?

Kookidele on antud keisrite nimed Napoleon ja Aleksander, küpsistele väepealiku Suvorovi nimi, vabariigiagene Feischneri kohvik pani tordile tuntud tallinlase, ehitusinsener Vambola nime, kes käis aastaringselt, pakaseski paljapäi ja pintsaku väel. Ka tarbeesemeil võiksid olla pärisnimed. Üks perekond panigi pärast välisreisi oma kohvrile nimeks Argentiina, ent kohe leidus tõsimeelne, kes pidas seda patuks kui välismaa ees lõimitamist.

Gustav Ernesaks näitas oma uue raamatu käsikirja, toimetaja oli selle kirjuks parandanud, asendanud normatiivsest põhimõttest lähtudes rahvaliku või autoripärase ütlemisviisi stampsõnadega.

Maestro arutas üht huvitavat nähtust: need, kes omal ajal õppisid vene professorite juures Peterburis, kujunesid sügavalt rahvuslikeks eesti heliloojaks. Veljo Tormis, kelle looming on läbinisti rahvuslik, õppis Šebalini juures, kuid oma kodumaal hariduse saanud heliloojate teostes ei ole rahvuslik eripära primaarne.

„Pravda“ avaldas artikli rahvusküsimustest, tõstis esile positiivse eeskujuna Dagestani, kus kõneleb 62% emadest oma lastega rahvusvahelist suhtlemiskeelt, s.o. vene keelt. Seega pole Aurora Semperi drastiline kogemus imeks pandav. Kui ta Võidu väljakul oli taksojuhile nimetanud, kuhu sõita soovib, küsis see:

„Kas sa inimese keeles rääkida ei oska?“

Lugesin Teet Kallase kibedaid mõtteid poejärjekordade üle. Nõus. Kuid mul on teada ka üks kordaläinud sabatamine. Me sõprade kaasüüriline seisis ostuharsardist pool päeva järjekorras, tuli koju — palitunööbid kadunud ja hõlm kärisenud. Ta hoidis kätel suurt pakki ja hüüdis otse lävelt võidujoobumusega:

„Vaadake, mis ma sain!“

Ta lappis ostu läbematult paberist lahti. See oli Meisseni paks, koloreeritud, peaaegu et elusuurune ja elutruu portselanist buldog, pungsilmne ja ripp-põskedega.

„Import!“ ütles õnnelik naine.

Ka see lugu on tõsielust: üks tühja taskuga mees ehitas endale maja.

„Õelge, kui see pole saladus, kuidas saab ilma rahata maja ehitada?“ küsiti prokuratuuris.

„Ei ole saladus,“ vastas mees. „Kogu ehitusmaterjali korjasin maanteedelt üles, kõik, mis veokite koormast on pudenenud. Kes vähegi viitsib seda üles võtta, võib ehitada kõike, mis pähe tuleb — mausoleumi, võiduvärava või pissuaari, peaasi, et oleks koht, kuhu ehitada.“

Juhan Smuul märkas naljanäolist elu kõikjal. Kunstihoone ees seisis televisiooni buss, sellest jooksis majja jäme kaabel. Rummelgas ja Smuul läksid parajasti Kukusse, Lembit komistas kaabli otsa ja vihastas:

„Mis kuradima voolik see siin on?“

„Tahad, ma ütlen?“ küsis Juhan.

„Noh?“

„Aliis neelab parajasti sondi.“

Kord Muhust tulles rääkis Juhan, kuidas kalur võtnud põuest pudeli ja viibanud talle kutsuvalt. Nad sammunud võrgukuuri taha tuulevagamasse paika, mees kallanud pudeli suule ja kulistanud tilgatumaks. Juhan küsinud:

„Kuule, aga misjaoks sa mind kaasa kutsusid?“

„Ma põle arjund üksi võtma,“ vastanud kalur.

Juhan meenutas eesti trükkalit Leningradis. Too ostnud Nevski pealt poest roosi, toonud koju ja pannud vette. Nädala pärast rääkinud Juhanile hämmastusega:

„Sa kujuta ette, tal läks vars rooste!“

Juhan ei korranud ringlevaid anekdoote, küll aga omaenda lugusid, need sündisid käigu pealt ja tõe pähe, see oli nauditav osa ta loomest. Juhani naljavarud olid niisama ammendamatud kui tema ristiisade arv, ta esituslaad kõlas uljalt, tema r põrises elurõõmsalt.

Seevastu naerutas Paul Rummo kuulajaid diskreetsel moel oma vaikse maheda hääle ja sarmiga, häbelikult ja vabandavalt naeratades. Temale omases laadis mäletangi kolhoosielu anekdooti:

Tallimees Jüri saadeti Moskvasse rahukonverentsile. Kui Jüri tagasi tuli, taheti teada, mida seal räägiti.

„Mis nad ikka rääkisid. Kogu see aeg ainult meie Miirast rääkisidki. Muudkui nõudsid: „Sa situ Miira, sa situ Miira!“

Jüri pidas pausi ja ohkas murelikult:

„Küll me Miira situks, oleks ainult kaeru.“

VIINAKUU

Püromaanide pidu: öösel põles Niguliste kirik.

Masendatud inimesed vaatavad pisarsilmi Niguliste kiivrit, see ripub käärnult kogu pikkuses üle kivitorni, tuli oli põletanud katusesse augud ja tahmannud seinad. Niguliste on olnud aina rahvusliku sallimatuse maandamise objekt. Korduvalt on ta aknad puruks loobitud ja kultuuriministri asetäitja Paul Uusman teadis kaebustest, mis läkitati Moskvasse selle kohta, et eestlased raiskavad mingi kiriku taastamisele defitsiitset vaskplekki. Nüüd, avakontserdi eel pandi sellele kaunile kojale tuli otsa.

Mu mehe öde Helmi, kes elas nelikümmend aastat kõdunevas majas Uuel tänaval, sai alles vanaduses, pärast aastakümnete pikkust ootamist eluaseme Lasnamäele. Kui ta oma kaua koostatud toaga hüvasti jättis, tundus lage ruum kõledalt ulmeline: kesk põrandat seisis veel üksnes sinna mahajäetud mannekeen, torso, mida kadunud ema oli õmblejana eluaeg kasutanud.

Osalesime Moskva kirjaniku vürst Borissiga nõukogude kirjanduse nädalal Soomes. Üleliidulise Kirjastuskomitee esimees Stukalin jäi raamatunäitusega Helsingis ülimalt rahule, ainult tema meelest osutati Baltikumile liigset tähelepanu. Stukalin laskiski Moskvast ilmunud „Primavera“ müügilt ära korjata, tema hüperkriitilise arusaama järgi pidanuks Fevronia olema mõne teise rahva tütar. Õnneks oli raamat läbi müüdud.

Mu kaaslane Boriss nimetas end esivanema tütipärijana vürstiks. Ta oli nägus mees, rühikas ja pikka kasvu, kandis uhiuut ülikonda ja tundis lauakombeid. Saabumispäeval soovitati meil vaadata kunstinäitust, ent mu kaaslane otsustas ka minu eest, tema tahtis näha kõmufilmi ürginimeste seksuaalelust. Need olid alles ebakindlalt kahel jalal kõndima õppinud ja toimetasid inimesoõ jätkamist looma oskusega.

Õhtusöögi ajal restoranis tuli jutuks kujutav kunst.

„Alasti naise näitamine on kõigis kunstides kõlvatu ja lubamatu,“ ütles vürst ärritatult. Mul ei õnnestunud tema pahameelt naljaks mahendada, ta müristas, kahvel püsti peos:

„Pornograafia on Nõukogude Liidus karmi seadusega keelatud! Kas on arusaadav?“ pöördus ta minu ja me kohkunud võõrustajate poole. Oli piinlik hetk. Ma ei hakanud küsima, miks vürst Boriss tahtis ilmtingimata näha mitmepuudase rahuldamatu ürgdaami rahuldamist.

Ühel hommikul külastasime teatrit, kus mängiti eelmisel hooajal ta näidendit „Ärge tapke valgeid luiki“. Menuautorile kingiti mälestuseks lavastuse afišš, millel ahvatlev alasti naine sümboliseeris valget luike.

„Oo!“ hüüatas vürst. „Kui imepärane! Kui vaimustav!“ kordas ta ja tänas veel tuhat korda.

Debora kinkis meile oma „Teosed“, kõik neli köidet nukrate sissekirjutustega. Jah, me oleme jõudnud valulevate mõtete ikka...

Tänavu anti Nobeli auhind Kolumbia kirjanikule Gabriel García Márquezule teose eest „Sada aastat üksildust“.

Oleks, et kõigest sada, ent üksildusel polegi ajapiiri.

KOOLJAKUU

Õhtul magama heites mõtlesin kahetsevalt: kui lühike on iga õnnelik päev armsa inimesega. Ja hommikul ärgates: milline rõõm, et iga päev algab armsa inimese kõrval.

Seoses armsa inimese mõistega meenub mulle kriitik Karl Kivi, kes oma südamedaami lennuväljale saatis ja naastes ütles:

„Täna ma nägin, kuis mulle armas inimene otse mu silme all lendu tõusis.“

JÕULUKUU

Vaatan lõppevale aastale käsipõsakil järele. Kõik mu ümber möödub, minust

möödutakse ja mina möödun möödunust. Milline ma olin kaduval aastal? —
Ma näen ju küll oma vigu, kuid ei suuda neid parandada isegi mitte paberil.
Ent koera aasta võtan ma kokku Arno Vihalemma kahe luulereaga:

Kui jumal härdus kord, siis lõi ta siia ilma
kaks niiskelt-truud ja siirast koera silma.

HELMEKUU
1983

Läinud aasta veebruaris, mu juubelpäeval kinkis Kaarel Ird kimbu õlelilli.

„Need koguvad üksnes tolmu,“ ütlesin.

„Ma pole su kodus veel ainsatki tolmu kübet näinud,“ vastas ta.

Täiesti usutav, Ird märkab üksnes kolossaalseid asju.

Ralf meenutab oma noorusaega:

„Millised naised olid siis Tallinnas!“

„No millised siis?“

„Põnevad. Kord tuli mulle Feischneri kohviku uksele vastu näitleja Mare Leet, monokkel silmas. Ta märkas, et olen rabatud, ja naeratas võluvalt.“

„Mõtleks, monokkel silmas! Minul on koguni kahed prillid, ühed ligidale, teised kaugemale vaatamiseks, kuid ma ei mäleta, et sa oleksid mind seetõttu põnevaks pidanud,“ nurisesin ma.

„Keele ja Kirjanduse“ veerandsajandal juubelil „Pegasuses“ püstijalu juteldes ütles võõrsilt saabunu, et mu loomingust peetakse lugu ka Ameerikas ja Kanas. Seda juhtus kuulama noorem kolleeg.

„Aga meil mitte. Noored ei pea teie kellukestest midagi,“ ütles ta.

„Millistest kellukestest?“ küsisin jahmunult.

„Noh, need teie „Laulasmaa minid“.“

„Olete ka minu muid töid lugenud?“

„Olen ikka. „Primaveras“ midagi juba oli, kuid vähe. Te peaksite kirjutama midagi deemonlikku, just seda teilt oodatakse.“

Ta andis nõu:

„Headust pole vaja, kurja tuleb kurjaga välja ajada.“

„Kas sel kombel nagu „Dekameronis“?“

„Võib ka sedasi. Teate, teil ju annet süiski on, kuid senini pole te kirjutanud veel ühtegi arvessevõetavat raamatut.“

Kuid ta püüdis mind virgutada:

„Kirjutage ometi üks tõeline teos, eeldusi teil on,“ kordas ta sõbralikult ja patsutas õlale. Seni polnud mind veel ükski kolleeg julgustuseks sedaviisi patsutanud. Teadagi olin löödud, kuna ei saanud talle kindlalt lubada, et suudan edaspidi kirjutada vähe paremini. Kuid ma püüan vähemalt.

Voltaire soovitas „Candide’is“ harida igäühel oma aialapikest.

Vaime Kabur soovis, et kirjutaksin oma eluloo tema koostatud personaalbibliograafia. Ei mina oska enda kohta midagi nii erakordset öelda nagu Jaan Kõgu, tema alustas oma eluloo tutvustamist nõnda: „Minu isa tuli neli aastat kestnud sõjast koju just sel hommikul, kui mina sündisin.“

Lapsena ihkasin endale kõrisõlme nagu mu isal ja vennal. Lootsin ja ootasin, et see ka minule kasvab. Mulle ei kasvanud. Kurvastame alati, kui soovid ei täitu, ehkki see mõnikord koguni hea on.

Paljudest ma oma kolleegidest tean, ainult kuulu järgi seda, et Jaan Krossi ülikonnad mõjuvad, nagu oleks ta neist välja kasvanud. Et Kristjan Jaak on Runneli isa. Et Ardi Liivesel on krooniline taskutiisikus. Et Paul-Eerik oli eelmises elus D'Artagnan. Et Beekmanite esimese koera nimi oli Silva ja teise Ben-Aadam. Et Uno Laht valmistab endale ise *boeuf à la Tatar*'i, sest toores liha virgutab satiirikust.

Meist igaiüks on ainulaadne. Colas ütleb: kokkuvõttes on inimene tubli elukas.

Tamara Tomberg teadis, et pärast mängufilmi „Valgus Koordis“ linastust saab Liidust hulganisti „Koordi“ kolhoosile adresseeritud kirju. Päriti, palju seal normipäevade eest makstakse ja kui palju saab majand puhastulu, tervitati ja kiideti ilusa lauluhäälega kolhoosiesimeest (Georg Ots) ja paluti teada, mil viisil tal õnnestus vastrajatud kolhoosi nii lühikese ajaga kõrgele järjele viia.

Lubasin Boris Kõrverile kirjutada lauluteksti tüdrukust ja koerast, kuid ei leidnud kummalegi riimi. Harva kui luuletajale sähvab helgel hetkel riimi esmaleid nagu Mart Rauale kolhooside loomise aegu: ehmatus ja lehmatus.

VASTLAKUU

Räästad tilguvad, puud hingavad, lumi põgeneb. Soovin, et kevad läheneks nii pikkamisi kui võimalik, et jõuaksin ta samme jälgida ja endas kevadetuleku ärevust üha pikendada.

Ärkasin hommikupimedas mingist nimetust häirivast tundest. Siis meenus märtsikellukeste kimp, olin selle unustanud öhtul vette panna.

Pühkisin raamaturiulitelt tolmu. Hellitasin peos ammuloetud Zaharia Stancu romaani „Kuidas ma sind armastasin“. Mõtlesin end tagasi aega, kui me Bukarestis tutvusime. Ta avaras elutoas kandis apelsinipuu juba küpseid vilju. Suursugune oli see maja nagu ta isandki. Järgmisel korral Rumeenias, kui kumardusin lilli pannes ta hauaplaadi kohale, märkasin selle alt väljasibavaid punamustakirjuid laibamardikaid, keerasin kanna pealt ringi ja põgenesin.

Oh, mis on saanud ilusast vanast mehest Zaharia Stancust, need kõigiõgijad ei tee ju kellelegi erandit!

MAHLAKUU

Ühe õnnetus on teise õnn. Kui õnnetute viikingite laevu poleks tormides põhja läinud, poleks nüüd neid õnnelikke, kes nende vrakid merepõhjast üles tõstavad kui inimkonna hindamatud aarded.

Möödunud kuul, on meeles, et see oli üheksateistkümnes päev, ütles Teet Kallas, et ta mu jutustusi üle luges.

„Milliseid?“

„Neid, mis on „Teoste“ IV köites.“ Tundsin huvi, kas nad nüüdki veel lugejale midagi ütlevad.

„Kas ütlevad?“

„Nad on ka praegu päevakorral. Eriti „Kes levitab anekdoote?“ ja „Kindrali hauasammas“.“

Ajal, mil oma liigsust tunnetav vanem põlvkond vastupanuta taandub, oli noorema generatsiooni esindaja hinnangut rõõm kuulda.

„Mina ei kuulu enam noorte vanuseklassi,“ ütles Teet. Mul hakkas kohe seltsim.

Teadagi, elu ei tunne tühja kohta, ent ma loodan, et keegi siin ilmas pole ka päris ülearune.

1962. a. käis meie pool türgi luuletaja Nazōm Hikmet. Loomeprobleeme arutades tundis ta huvi, kas ma kirjutan lokaalses või internatsionaalses laadis. Seletasin, kui erakordselt rikas on eesti keele sünonüümia ja et rahvuslikkuses peitub hing ja jõud. Ta ütles:

„See loomingu ei saa kunagi rahvusvaheliselt tõlgitavaks, tuntuks ega levivaks, olgu emakeeles nii täiuslik kui tahes. Kirjutada tasub nii nagu Remarque — ei mingeid keeleprobleeme ega rahvuslikku ballasti.“

Kord esitles kolleeg mind Helsingis kirjanike seltskonnale ainsa lausega, öeldes, et Lillit ei tarvitse lähemalt tutvustada, ta on juba klassik. Ma ei tea, mida ta täpsemalt mõtles, on ju klassik see, kes kirjandusprotsessist juba välja lülitatud, nii saan mina aru.

Teist aastat käib vaidlus kirjastusega „Raduga“. Nad soovivad mu proosa ingliskeelse tõlkerahvatu pealkirjaks „Ühe suve akvarellid“. Sellenimelisi, erineva sisukorraga kogusid on juba ilmunud vene keeles kahel korral, siis veel läti, tšehhi, armeenia keeles. Seekord hakkasin vastu, saatsin valikuks hulga asenduspealkirju. Täna saabus „Raduga“ leping. Protestile vaatamata on mahukas köide, mis sisaldab kogu mu jutuloomingu, pealkirjastatud: „A Summer's Painting and Other Stories“.

Eks ole, üksnes lahkunu käest ei tarvitse ta teoste pealkirjastamiseks luba küsida.

Üks laps kirjutas koolikirjandis, et ta vanavanemad sõid sõja ajal Tataris nõgeseid, naate ja külmavõetud kartuleid. Ma võin selgitada, miks. Külades nappis töökäsi, leivavili ja kartul jäid sügisel valdavas osas hiigelpõldudel koristamata,

ent külaelanikud ei tohtinud enda hinges hoidmiseks isegi põlletäit pordunud kartuleid välja kougitseda. Need, kes öösiti põllul tabati, mõisteti riigivara riisumise pärast vang. Kui selle lapse vanavanemad sõid külmunud maamune, siis olid nad seaduse ees kurjategijad, kes õnnekombel jäid tabamata.

On korduvalt küsitud, kas „Meesteta küla“ kirjutamisel jäi midagi ka sahtlisse. Jäi muidugi.

Tšišmabaši küla algkooli õpetaja Abdullajevile tehti ettepanek astuda parteisse. Abdullajev oli mehike, kes paistis silma üksnes suure arvu laste isana. Ta onn oli vilets, ent talvepakases, kui hanged kasvasid katuseni, tuli ka lehmale tares ruumi leida. Abdullajev eraldas selle roigastest rinnakõrguse barjääriga, ühele poole jäi pere nari ja laud, kus õpetaja vihikuid parandas, roigaspiirde taga talvitas krooniliselt näljane lehm.

Kuna Abdullajevi vanemad olid kulakutena Siberisse saadetud, märatses nüüd temas äraarvamatu tunnetesegadus: ehmatas, hämmeldus, lootus kaitsusele ja magus kõdi partei usalduse pärast kah. Ent selle usalduse põhjus oli asjalik ja ajalik: kui vähegi püssi alla kõlbavad kolhoosnikud mopiti, tuli rajooni parteikomiteele kõrgemalt käsk oma ridu kiiremal moel täiendada. Rajoonikomiteest toodi Abdullajevile ankeet otse koju kätte. Möödus nädal ja teine ja kolmas. Siis tuletati meelde: kas pole aeg elulugu ja ankeet ära tuua!

„Ja-jah, ma toon ära,“ lubas õpetaja. Ta oli selle vähese ajaga silmnähtavalt kahanenud ja kiprunud. Mure käis üle pea ja tungis magamisse.

„Mis sul viga on?“ muretses naine.

„Ei midagi.“

„Oigad öö otsa. Ma ju näen, et sind miski vaevab.“

„See sulle ainult paistab,“ salgas Abdullajev.

„Olgu Allah kiidetud,“ sõnas hea naine.

Jälle helistati rajooni parteikomiteest Tšišmabaši külanõukogusse, nõuti Abdullajevit telefonile ja küsiti nüüd juba hoopis erilisel rõhutatud toonil:

„Miks sa, Abdullajev, ankeeti ära ei too? Võib-olla sa ei tahagi parteisse astuda? Mis? — Siis nii ütlegi.“

Halva kuuldavuse tõttu pidi kooliõpetaja telefonitorusse meeletult kult karjuma:

„Aljoo! Aljoo! Tahan! Aljoo! Aljoo! Miks ma ei taha!“

„No eks sa ise tea!“ vastati hoiatavalt.

Abdullajev piinles kogu öö, küsis end hommikul tundidest vabaks ja läks kolhoosi tallimehelt hobust paluma. Tallimees ei andnud, näitas rusikat ja alles seejärel küsis:

„Kuhu sa tahad sõita?“

„Rajooni.“

„Mis sinna?“

„No on vaja.“

Abdullajev keeldus ütlemast, tallimees hobust andmast.

„Isikliku asja pärast,“ põikles Abdullajev.

„Mis! Ei tule kõne allagi! Vaata ise neid lojuseid — luu ja nahk, silmad tilguvad mäda, ta kõngeb sul aiste vahel juba esimesel kilomeetril, aga minul on

käsk neid hinges hoida vähemalt kevadkülviini. On selge?“

Abdullajevil tuli oma sõidu põhjust täpsustada.

„Kästi tulla,“ ütles ta.

Alles siis, ja vastu kobisemata, valiti välja pisut siledam kiiberkont ja rakendati saani ette.

Rajooni parteikomitee sekretäri kabinetis kahmas Abdullajev karviku peast, kuid lävelt kaugemale, pühale teerajale — punasele plüüspõrandariidele — astuda ei söandanud, tammus vaid jalalt jalale ja tundis võbinaid, nagu seisnuks särgiväel.

„Tule astu lähemale,“ kutsuti julgustavalt. „Tõid ära ankeedi ja eluloo?“

„Ei toonud.“

„Ei toonud?“

„Ankeeti ei ole.“

„Kuidas nii, et ei ole?“

„Ei ole,“ nuuksatas Abdullajev.

„Aga täpsemalt?“

„Täpsemalt? Täpsemalt... lehm sõi ankeedi ära ja eluloo ka,“ ütles Abdullajev, puhkes nutma ja peitis näo mütsi sisse.

Ralf on luuletanud: „Maailmas sageli groteskne / on traagikaga kaasaskäiv.“ Nende silmis, kes toda ajastut sügavuti tunnevad, on Abdullajev pigem traagiline kui koomiline selles alavääristatud rahva kaitsetu inimese košmaarses loos.

P. S.

Just nüüd, kus olin valmis oma eri näoga päevi avaldama, saabus Tatars-tanist Naberežnõje Tšelnõs 1993. a. ilmunud Ravil Farhutdinovi raamat „Kuldne Hord ja tatarlased“, mis on pühendatud Kuldse Hordi 750. aastapäevale.

See ajalooline käsitlus kummutab Vene impeeriumi sajandeid püsinud ja kinnistunud vale ja võltsingu tatari ikkest, tema süüdistuse, nagu oleks kõigis vene rahva viletsustes ja kannatustes süüdi Kaasani khaaniriigi „röövlipesa“ — need metsikud ja harimatud tatarlased, jälgid polovetsid, kes röövisid Venemaad ja täitsid oma haaremid vene iludustega.

Seda ametlikku versiooni kui vääramatut tõde jäid uskuma V. Tatištšev, M. Lomonossov ja N. Karamzin. Seda uskus isegi Puškin — geniaalne poet, kuid vilets ajalootundja, kes tatarlastele ette heitis: „Vallutanud Venemaa, ei kinkinud nad talle ei algebrat ega Aristotelest.“ Muidugi mitte, neid polnud vajagi Venemaale kinkida, kuna need sai ta kreeklastelt. See-eest andsid tatarlased Venemaale otsesed järglasi ja segaabeludest sündinud ammuseid ja kaas-aegseid kuulsusi: Stroganovid ja Boriss Godunovi, M. Kutuzovi, S. Aksakovi, N. Karamzini, P. Tšaadajevi, S. Tanejevi, M. Bulgakovi, S. Rahmaninovi, A. Ahmatova, B. Ahmadulina, S. Gubaidullina jne. jne. jne.

Ka nõukogude ideoloogia võltsis plaanipäraselt kõigi endale allutatud rahvaste ajalugu ja sundis valet jäägitult omaks võtma, raius põlvkondade teadvusse.

Ravil Farhutdinov küsib: kumb kumba hävitas — kas Venemaal suleti tatari hordivalitsejate poolt vene kirikuid, kloostreid ja nende juurde kuuluvaid koole? Kas hävitati vene kirjakeel või asendati see tatari omaga? Kas toimus

vägivaldne venelaste islamiseerimine? Kas vene keskkooles suleti ja asendati „vanemate soovil“ tatari omadega? Kas Venemaal sai tatari keel „rahvustevahelise suhtlemise“ keeleks?

Milles siis seisneb neetud tatari ike?

Abdullajevi tõestisündinud lugu romaani lülitada oli mõeldamatu, ent sellegipoolest puhkes „Meesteta küla“ ümber pahaendeline torm, mu pea kohal sähvatas välku, mulle pandi süüks, et olin kujutanud sõjatagalat valelikult ja laimavalt. Argumenteeriti: kui tagala olnuks seesugune nagu „Meesteta külas“, poleks Nõukogude Liit eales sõda võitnud.

Kõik veeres kiiresti metropoli poole, kuid imesid juhtub. Respekterides Veera Panova kiitvat siseretsensiooni, arvati romaan trükkikõlblikuks ja soovitati välja anda kirjastusel „Sovetski küla“ „Sovetski Pissatel“. Romaan ilmus, ehkki mitte just päris minu teose näoga, vene ja leedu keeles. Kirjastada sooviti ka Poolas, juba ilmuski eelnevalt tutvustav arvustus, ent kusagil pandi käsi ette.

Kodus aga püsis endiselt romaani avaldamiskeeld. Sellest sai ligi neli aastat väldanud lugu, mis debüteerivat romanisti rikkalike kogemustega kainestas. Tänu paljudele kolleegidele, eeskätt Rudolf Sirge, Eduard Männiku ja Olev Jõe visale päästetööle ilmus romaan algkeeles alles 1962. a. Männik, kes otseütlustega oli tuntud, süüdistas romaani ärakeelajaid nii valimatult, et talle teenelise kirjaniku aunimetuse andmine lükkus kaugemasse aega. Romaani õigeksparandamiseks ja optimismi pikkimiseks pandi mind abistama kaks seltisimeest, kuna kirjastuse peatoimetaja Felix Kauba isiklikult istus minu pool ja töötles mind ideoloogiliselt seitse tundi järjest. Sellest johtuvalt ilmuski „Manas“ vaimukas arvustus, leiti, et Kafka ja Camus võinuksid mind „Meesteta küla“ optimismi pärast lausa kadestada.

Alles kümme aastat hiljem ilmus minu enda poolt algseks taastatud ja täiendatud raamatu teine trükk. Sellisena avaldati see veel Moskvas kahel korral vene ja Bukarestis rumeenia keeles. Ent praegugi küsitakse, kui palju on ses teoses tõde. Kõik, mis kirjas seisab, on aus elutõde, kuid mitte k o g u tõde. Tatari rahva masendava elujärje, sunnismisuse ja üleulatud repressioonidest tuleneva alalise hirmu kujutamine vajakuks räigemaid värve.

Kuigi see minu historia oli närvepiitsutav, on ses oma tuum: õpi elust enesest, see on tõde igavest!

Äärmuslikes olukordades on inimese käitumisviisis mõndagi seletamatut. Miks võttis üks mees, kui tuldi teda ära viima, ukse kõrvalt nagist kaasa vihmavarju ja ei midagi muud? Miks jätsin sõja eest pagedes maha isa ainsa joonistuse minust — aastavanuse lapse portree, ent viisin ühes Greta Garbo, Marlene Dietrichi, Zarah Leanderi, Pola Negri, Katharine Hepburni, Danielle Darrieux', Michèle Morgani, Bette Davise, Vivien Leigh', Janette MacDonaldi, Nelson Eddy, Charles Boyer', Gary Cooperi, Robert Taylori, Tyrone Poweri, Hans Albersi fotod? Selle mu plikaea filmitähtede taeva viisin ma endaga kaasa Baisari küllasse Tatarimaale. Ent seal ei vaadanud ma neid kordagi ega julgenud kellelegi näidata. Igas tares rippusid palkseinat raamistuses isade ja poegade fotod nagu haud haa kõrval ja leinavad naised nutsid vaikselt.

Minu põlvkonna elu on rohkete etteaimamatute reaktsioonide biblioteek.

Ka raamatutel on faatum.

1941. aasta algul andis Ralf, keda ma siis üksnes nägupidi tundsin, oma sõbrale Ivar Paulsonile lugeda luulekogu „Arbujad“. Ivar soovis ülimat vaimustust minuga jagada ja nii juhtuski, et raamat jäi sõja ja saatuse tujul minu hoida. Me rändasime koos Tatari viletsusse ja Leningradi blokaadi.

Mu eakaaslasi hukkus ses sõjas rohkesti, ent näe, raamat jõudis koju omaniku kätte tagasi.

Dünaamiline saatus on kolossil.

Zenodorose loodud kuuekümmne meetri kõrguse Nero kolossi laskis Vespasianus Heliose kujukus muuta. Hadrianuse käsul toodi see Rooma Flaviumi amfiteatri juurde, mida sest peale hakati nimetama Colosseumiks.

Eesti Vabariigis säilitati Peeter I rinnakuju, kere aga vormiti müntideks ja lõpuks, Saksa okupatsiooni ajal kaotas Peeter vasekogumise kampaanias ka oma pea.

Pühamehe, reformaator Martin Lutheri Keila lähedal asunud kõrge kaju valati ümber Staliniks ja püstitati Tallinna Balti jaama ette.

Grusiinid rääkisid reinkarnatsioonist, kus nende kolossil asendati kokkuhoiu mõttes üksnes Stalini pea Lenini omaga. Pärast märgati, et ümberkehastunu kandis peas soni ja hoidis peos Stalini nokkmütsi. Ent kui Armeenias hakati Stalini kaju maha võtma, palus keegi armeenlane Jossif Vissarionovitši kõrva endale, ütles, et see materjal kõlbab talle vanni meisterdamiseks.

Ka toal on oma saatus.

Mu varasem jutustus „Üksi“ kujutab neorealistikult Dunkri tänava elu minu lapseas. Kõik tegelased on päriselt, ka Totti, õige nimega Hilda. Ta elas me vastasmajas, me aknad olid kohakuti. Igal hommikul rinnaldas Hilda aknalaua ja ta avatud kittelkleit tõi nähtavale kaks lopsakat rinda. Muidugi oli see hirmus, et lihunik tappis kaalupommidega Dunkri Lonni, kuid seda ei pruukinud ka veel mõne teisega juhtuda. Oma tööpäeva sissejuhatuseks väntas Hilda grammofoni ja laul rōkkas: „Raha paneb rattad käima, kas sa seda ei tea“, mis sundis tänaval möödujaid mehi Hilda poole üles vaatama.

Esimesel nõukogude aastal küüditati ühe öö jooksul kõik Tallinna prostituudid, et neid sotsialistlikus ühiskonnas ümber kasvatada. Ka Hilda viidi ümberkasvatamisele.

Sõjast oli möödunud hulk aastaid, kui Ruudi Rimmel tegi miilitsana kahtlustäratavais kortereis öösiti passikontrolli ja juhtus kord mulle jutustama, et Dunkri tänavas keegi lõbunaine, kes oli liiga vana, et ise sel erialal edukalt tegutseda, üüris ööseks välja oma sängi noorematele kolleegidele ametialaseks kasutamiseks. Hüüatasin äratundvalt: „Hilda!“

Mõelda vaid, et määramatu arv inimesi küüditati, tapeti sõjas, suri laagrites nälga, soe- ja kõhutõppe, et paljud kodud seisid ahervaremeis, ent Hilda sai ümberkasvatamiselt tülles tagasi oma toa.

Tuba oli teda oodanud.

(Järgneb)

õnade „prohvet“ ja „prohvetlik“ tähendus on läbi aegade olnud vägagi laialivalgub, seda tiitlit on ühtviisi omistatud nii Kristusele, Karl Marxile ja itelmeeni šamaanile kui ka võidu-ajamiste tulemuste ennustajale.

Oma kitsamas tähenduses märgib termin inspireeritud isikut, kes usub, et ta on siia ilma saadetud kuulutama jumala sõnumit. Klassikalises mõistes peetakse kristliku kultuuri aladel prohvetiks eelkõige Piibli prohveteid. Laiemalt on prohvetlust sageli seostatud müstikute, ettekuulutajate, šamaanide, karismaatiliste ja ekstaatiliste isikutega, kellel religiooniga ei tarvitse olla midagi ühist.

Üldisemas mõttes on prohvetiteks nimetatud sotsiaalsete ja poliitilis-religioossete liikumiste reformaatoritest juhte. Tavamõtlemises ja teaduslikes käsitlustes on prohvetlikeks peetud ka niisuguseid isikuid, kes mingil elualal lähevad traditsioonilisega vastuollu, ilma et neil oleks mingit erilist vahekorda jumalaga, rääkimata võimsast kuulutamissunnist, mis on iseloomulikud „klassikaliste“ prohvetitele.

Ka eestlaste seas on prohvetiks kutsutuid alati leidunud. Enamasti on olnud tegemist usuhullude või luterlikke traditsioone eiravate usumeestega, aga leidub ka igat masti ennustajaid. Mõni neist muutus müütiliseks juba oma eluajal, mõni lobisemishimuline veidrikust külaennustaja võis aga prohvetitiitli saada pärast surma, sest tema sõnade või ettekuulutuste hämarus ja mitmeti-mõistetavus jätab hilisematele tõlgitsejatele suure mängumaa.

Eesti rahvaluule koguja ja uurija M. J. Eisen on prohveteid teadnud nimeliselt loendada umbes paarkümmend (KM RO, E 87330(135), dateerimata), valdavalt meile tundmatuid või vähetuntud inimesi, kellest ilmselt enamiku puhul on tegemist peamiselt oma elukohas ja selle lähimas ümbruses tuntud külaennustajatega. Edaspidi tuleb juttu eeskätt vaimulikus sfääris tegutsenud eestlastest (ja ka eestirootslastest), kellest sageli on olemas vaid kahtlase väärtusega folkloorseid andmeid. Püüdes esitada võimalikult täielikku ülevaadet isikuist, keda rahvas on järjekindlalt kutsunud prohvetiks (nagu ka valeprohvetiks) või kes mõnes kirjatöös sellesse rolli pilkamisi või tõsimeeli seatud, vaatleme siinses käsitluses ka mitmesuguste usuliikumiste tihti nimetuks jäänud eestvedajaid või silmapaistvamaid esindajaid.

Et paganlikud nõiad ja targad antud käsitluse ei kuulu, võiks esimeseks teadaolevaks ristiusuga seotud eestlasest prohvetiks pidada Russowi kroonikas mainitud talupoega, kes 1564. aastal Kuusalu kandis Jumala prohvetina üles astunud ja pühapäeva asemel neljapäeva pühitsemist nõudnud (kord suures

hädas olles kutsunud Jumal kõiki nädalapäevi endale appi, tulnud aga ainult neljapäev). Neljapäeva pühitsemisele üleskutsumine olnudki suure mõjuga (Russow 1921: 17–18). Iseküsimus on, mil määral võime Russowi poolt prohvetiks nimetatud talupoega ühendada kristlusega, selliseid paganliku neljapäeva pühitsemise eestvõitlejaid leidus ka XVII sajandil ja hiljemgi (Kõpp 1959: 219–220), sest paganlikud elemendid polnud eestlaste usuelust täielikult kadunud veel XX sajandil.

XVIII–XX sajandi prohvetid võiks laias laastus jagada kahte ossa: üksikprohvetid, kes polnud tihedamalt seotud mingi kindlama koguduse või usuliikumisega, ning prohvetid, kes võitsid endale jüngerid ja tõsisema prohvetikuulsuse juba oma eluajal või kerkisid esile seoses mõne usuliikumisega. Viimaste puhul kirjeldame lühidalt neid usuliikumisi, mis prohvetlusest lugu pidasid või mille eestvedajaid laialdaselt prohvetiks kutsuti või sellisena halvustati.

Kõigepealt vaatleme esimesi, oma eluajal erilise eduta tegutsenud üksikprohveteid, kellest XIX sajandist on tuntumad kolm Jaani ja üks Habakuk. Järve Jaan ja Jaagori Jaan tegutsesid Pärnu- ja Läänemaal XIX sajandi esimesel poolel. Neist Järve Jaan paistab ristiusuga vähe seotud olevat,¹ kuid tema hilisema suure prohvetikuulsuse tõttu ei tahaks teda käesolevast ülevaatest välja jätta. Järve Jaani (1768 — u. 1820) õnnistati ettekuulutamisevõimega XIX sajandi algul paari aasta vältel, mil ta ennustas peamiselt ilmalikke asju. Prohvetina sai ta Läänemaal kuulsaks aga umbes sada aastat hiljem, mil paljud ta ettekuulutused olid kohaliku rahva arvates täppi läinud. Nii olevat ta ennustanud Venemaa sõdu Türgi ja Jaapaniga ning ka maailmasõda. Samuti teadnud ta ette mõisnike võimu hävimist ja ihunuhtluse kadumist, raudteede, auto, aurulaevade, telegraafi jms. tulekut. Oma eluajal „otskohtlaseks“ ja „tohmiks“ peetud Järve Jaani austati 1920. aastate algul Lääne- ja Pärnumaal rohkem kui ühtegi Vana Testamendi prohvetit ning käibel olnud rohkesti talle omistatud tähendamissoonu. Järve Jaani maailmalõpu-ennustus põhjustanud käesoleva sajandi teisel kümnendil Mihkli kihelkonnas suurt ärevust. Järve Jaani kui prohveti rahvaluulelisusest annab tunnistust temale omistatud ennustus, et „Vene riik jääb nii väikeseks, et võib suure puu otsast selle riigi piirid ära näha, kusjuures maa läheb ilma mõõga löögita ära“ (Eisen 1921). Selle ennustuse paljudest teisenditest on muuhulgas teada ka prohvet Maltsvetile omistatud variant (Kruusberg 1928: 185). Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogude järgi otsustades on Järve Jaan olnud rahvajuttude kangelasena populaarsem nii Maltsvetist kui ka teistest Eesti prohvetitest, temast teati jutustada Lääne- ja Pär-

¹ Vennastekoguduse kirjamehe H. Ruusi kogutud andmetel olnud Jaan ka Püha Vaimu väega täitunud meeleparanduse kuulutaja ja pübliseletaja, kes olnud Mihkli kihelkonna vendade seas suures lugupidamises (Ruus 1912: 66–67), kuid teised allikad Jaani tegevuse seda võimalikku tahku ei valgusta.

numaal ning mujalgi veel aastakümneid peale Teist maailmasõda.

Audru kihelkonnas mõnikümme aastat pärast Järve Jaani sündinud Jaagori Jaani puhul on samuti peaaegu võimatu eristada, mis ta ise on ennustanud või mida rahvas talle tagantjärele omistanud. Jaagori Jaan olnud imposantse prohvetliku välimusega usukuulutaja, kes kõrgemalt poolt saanud prohvetliku vaimu ja ilmutused, maa peal aga Hull-Jaani nime. Temagi pälvis prohvetikuulsuse õieti alles peale surma, kui tema väljanaerdud ennustused täituma hakanud. Paljudest Jaani ettekuulutustest mainigem usuvahetusliikumise tulekut ja ähvardust, et Audru kirikus hakkavad peagi pillid hüüdma. Nii läinudki: varsti seatud kirikusse üles orel, mille vastu Jaan protesteerinud kirikus lustliku torupilliloo tõrtsutamise, mille eest ta pühakojast välja visatud („Meie Maa“ 1921, nr. 7–12; Masso 1928: 561–565).

Rahvaprohveti mõõdu andis välja ka XIX sajandi teisel poolel tegutsenud Jaan Valge, „keda rahvas kordos söimsiva ja nõijas nimitiva“. Kordo (Kordi) nime all oma koduvallas Oraval (Vastseliina kihelkonnas) rahvajuttude lemmik-kangelaseks saanud „Elia vaimuga“ usumees olnud hea piiblitundja ja lugeja, kel olnud eriline and Piibli prohvetite raamatute ja nende saladuste seletamiseks (KM RO, H I 6, 620/1). Rahva arusaamist mööda ammutanud Kordo oma (nõia)väe ja tarkuse Piiblist, mis sisaldanud seitset Moosese raamatut, millest viis olnud musta ja kaks punase värviga trükitud. Tema nõiavõimule allunud ussid, hundid ja ta oma naine, mõisa vitsakaristusest pääsemiseks tulnud aga Kordole appi ingel ja kuradid. Samuti ennustanud Kordo tulevikku: suuri sõdasid ja rahva hävimist, raudteid ja inflatsiooni („raha saab olema nagu lehti puil aga tal pole väärtust“), maailmalõppu jm. Vahest huvitavaim on jutt Kordo surnust ülestõusmisest: Kordo kukkunud põllupeenrale ja surnud, laiba leidnud tema naine, kes viinud juba kõdunema hakanud surnukeha koju laudisele, kus laip äkki istukile tõusnud ja ütelnud: „Ära kardada, ma käisin teises ilmas. Väravad olid kõik kinni ja mind ei lastud veel sisse. Õeldi et hädaorus on veel palju nuttu ja hulumist.“ Peale seda elanud ta mõnda aega ja surnud siis päriselt (KM RO, ERA II 247, 243–9), tema mälestus aga elas Vastseliina kihelkonnas veel 1980. aastatelgi (vt.: KM RO, RKM II 364, 160, 294, 298).

Veel reine Vastseliina mees — Tõnu — saanud XIX sajandil tuntuks „Seitsme Moosese raamatu“ omanikuna ja ettekuulutajana. Tema kuulutanud „Seitsme Moosese“ järgi ette aega, mil saks ja talupoeg söövad ühes lauas, kui raudussid jooksevad mööda maad ning muidki asju, mis enamikus ka täide läinud. Usk kuuenda ja seitsmenda Moosese raamatu olemasolul oli XIX sajandil eestlaste seas laialt levinud. „Seitse Moosest“ ilmuse koguni trükkis ja selles arvati olevat olulisimad pühakirja saladused ja ilmutused või nõidade tarkused. Raamatu omanik saanud sellest imelist väge ning võinud imetegusid korda saata. „Seitse Moosest“ peeti ka prohvetiraamatuks, milles kõik tulevased asjad sees olnud: „Kes musta raamatut [e. Seitset Moosest] lueb, võib siis prohveti viisi ette kuulutada ja ta ettekuulutused lähevad täide“ (Eisen 1896: 6, 13, 51–52).

Jaaniidest sai oma eluajal laiemalt tuntuks Saaremaa prohvet Aleksander

Toom, kellest tema kaasaegsed ja saarlaste järgmised põlvkonnad on palju jutustanud. Aino Kallas, kes prohvetit isiklikult nägi ja tema kohta rahvajutte kogus (vt.: Kallas 1955: 33—34, 37—38, 42—46), on seda ka ilukirjanduslikus vormis teinud.²

Aleksander Toom (1823—1907) alustas usumehe karjääri vennastekoguduse lugejana, tal kui heal piiblitundjal ja imposantse välimuse ning hea kõnemanniga jutlustajal oli palju kuulajaid. Peagi visati aga Toom vennaste seast välja ning ta asus tegutsema omapäi, võttes endale apokrüüfilise prohveti Habakuke järgi nimeks Habakuk II (KM KO, f. 199, s. 3, l. 109—116). Toomi enda poolt Valjala pastor T. Hahnile jutustatud loo järgi saanud Toom uue nime otse taevast. Nimelt langenud Valjala kirikumõisa lähedal palvetava Toomi kõrvale taevast suur tuline ratas, millel seisnud tulikirjas „Habakuk II“, lisaks kuulnud usumees ka üht häält teda selle nimega kutsuvat („Meie Maa“ 1927, nr. 4, lk. 3). A. Kaldani jõudnud variandis vajunud kirjeldatud ratas Toomi ees äkitselt avanenud kuristikku (Kallas 1955: 42), rahva seas levis aga muidki versioone (vt.: „Meie Maa“ 1931, nr. 131, lk. 4).

Prohvetiks kutsutud Toom püüdnud algul Hahni koostööle meelitada, väites pastorile, et „kui kukk kirikutornist ja Kukuk [saksa k. *Hahn*] kantslist ja Habakukk väljas rahva seas kokku hoiavad, siis olla pääsimine käes“. Peale Hahni viisakat keeldumist alustas Habakuk II iseseisvat prohvetikarjääri, tegutsedes peaaegu kõigis Saaremaa kihelkondades („Meie Maa“ 1927, nr. 4, lk. 3). Prohveti peamine tegevusväli oli kuni 1870. aastate keskpaigani Valjalas, seejärel asus ta elama Kaarma kihelkonda, kus kuni oma surmani astus aeg-ajalt üles jutlustajana. Saaremaa prohvet sai juba oma eluajal kuulsaks ka väljaspool kodusaart. Nii pidanud ta kord Riia sadamas Kuressaarest saabunud aurulaeva pardal vägeva eestikeelse jutluse ja prohveti foto ning ülevaade tema tegevusest ilmusid ka ajakirjanduses („Kirjandus ja teadus“. „Õiguse“ hinnata kaasanne. 1907, nr. 5, lk. 33, 39).

Saaremaa prohveti peaülesandeks määratud Jumal rahva patuteelt pööramise ja kohalike ülemate ülekohtu ja rõhumise paljastamise. Esimese ülesande täitmiseks võtnud prohvet appi maailmalõpu ähvarduse ja keelanud viinajoomise, teise eesmärgi saavutamiseks aga julge, kuid rõveda sõimu mõisnike ja pastorite ehk „Saaremaa saadanate ja Kuressaare kuradite“ aadressil. Habakuk II armastas jutlustada pühapäeviti kiriku juures peale jumalateenistuse lõppu. Rahvast kuulunud ikka murdu, sest nõdrameelse kuulsusega prohvet süüdistanud kohalikke pastoreid küll tüdrukute silmadega läbihooramises ja määrade kargamiste kuulutamises jumalateenistustel, küll valetamises ja eksimises pühakirja seletamisel jms. Sakste sõimamise eest pidi prohvet ka lühemat aega kinni istuma ning korra pisteti ta nõdrameelse pähe Kuressaare haiglasse, kus ta haigla juhataja von Lippe rasedat naist tiineks lehmaks nimetanud ja kiirelt vabanenud.

Kindlat kogudust prohvet soetada ei suutnud, ent ta reisis misjonäriina mööda saart ning läkitas apostel Pauluse eeskujul „oma valdadele“ apostellikke

²Vt.: A. K a l l a s, *Valitud teosed*. Tallinn, 1957, lk. 39—45.

kirju või raamatuid, alustades kirju niisuguste uhkete värssidega: „Mina Aleksander Toom, Jumala loom, kuradiriigi valitseja Saaremaal ...“ (KM KO, f. 199, s. 3, l. 111), millele järgnes Pauluse kirju meenutav tervitus „Meedla rahvale“, „Elme rahvale“ jne. Kirjatöid jagas prohvet pühapäeviti kiriku juures või saatis neid abiliste või vallaametnike kaudu „oma rahvale“ („Kirjandus ja teadus“ 1907, nr. 5, lk. 39). Prohveti manitsuskirju olevat saanud ka Saaremaa kihelkondade pastorid (Kallas 1955: 45). Mis puutub prohveti värssidesse, mis kohati kippusid väga ropuks minema, siis neid mäletati Saaremaal veel 1970. aastatelgi (vt.: KM RO, RKM II 294, 313/6).

Ka prohveti surm põhjustas hulga jutte. Nimelt lasi Habakuk II juba oma eluajal endale haua kaevata (Kallas 1955: 34) ning muretses endale hauakivi, millel seisnud pikemast tekstist toome ühe pealtnägija „sõna-sõnalise kirjelduse“ järgi mõned katkendid: „Oh surrelik mind mäleta — Siin hingab nüüd se hüidja häel. Sõddis kurratiga Kurresaares ja saadanaga Saremaal nähtavalt 1871—1878 ja sõddis veel 1881—1900... Pangem ometi tähele mis Jumala suu on räkind [järgnevad peatükkide numbrid Jesaia raamatust — J.P.]... Nenda teen veel hauast oma tööd“ („Postimees“ 1905, nr. 185, lk. 2). Peale prohveti surma pandi aga see hauakivi talle hauda kaasa ja asendati hoopis tagasihoidlikumaga („Meie Maa“ 1927, nr. 4, lk. 3).

XIX sajandil tegutses kaunis rohkelt teisigi prohveteid, kelle seas oli ka naisi. 1810.—1890. aastate paiku Avinurme vallas elanud Sotka-Kadriit tunti Põhja-Tartumaal, Peipsi põhjarannikul ja Alutaguse kandis. Rahvajutu järgi jäanud Kadri neiuna vaimuhaigeks, sest mõisnik nõudnud teda ööseks mõisa, mispeale Kadri end mitu kuud metsas varjanud. Ennustama hakanud Kadri alles kõrges vanuses, mil ta oma selgeltnägemishoogude ajal ringi rännanud ja omaette valju häälega pikki lugusid rääkinud. Nendes lugudes sisaldunud muu hulgas ennustused raudtee ja lennukite tulekust (vankrid sõidavad nii kiiresti, et ümberkaudsed külad mürisevad; inimestele antakse tiivad, millega nad lindudest kiiremini lendavad), mõisate rahvale jagamisest, eestlaste keskelt oma kuninga valimisest jm. Samuti ennustanud Kadri mõistukönes inimeste surma, mistõttu teda pelgama hakatud (Arens 1946: 44).

Rohkem on andmeid veel Harjumaa Triigi valla mehest, kes elanud üksikus hurtsikus laane keskel ja keda tuntud vana Tressali nime all. Väheste jutuga Tressalil tulnud vahel peale imelik jutuhoog, mille käigus ta ennustanud tulevase asju, mis osalt meile juba tuttavad: tulega sõidetakse, merede tagant aetakse üksteisega juttu, inimesed lendavad pilvedes, kaks sõda käib üle meie maa, vene võim Eestis langeb Keila all, talupojad võidavad ja saksu pole enam jne. Sealtkandi rahvas kõnelnud temast suure lugupidamisega ja uskunud kindlalt tema veel täitumata ennustuste, ka arusaamatute ja hämarate (kaks naist nutavad kitse all, talled söövad hundid ära jmt.), täidminekut („Meie Maa“ 1931, nr. 143, pildilisa).

Peale nende tuntumate või rahvaluules enam jäädvustatud üksikprohvetite on XIX sajandist teada teisigi, kelle tegevus aga ei haakunud mingi usuliikumisega või kelle pooldajaist pole lihtsalt andmeid. Selliste unustusehõlma va-

junud prohvetitena mainigem Kose kihelkonnast pärit Tõnuküla tarka, kes kuulutanud ette viimsepäevamärke ja tehnikaimesid: tulega sõidetakse ja välguga räägitakse, kivid kisendavad, vankrid sõidavad hobusteta jne. (KM RO, ERA II 77, 731/2(1); 83, 258(81); RKM II 199, 461/3); Palamusest Jumala-Jaagupit, kes saanud Jumalalt sõnumeid, kutsunud ennast Iisraeliks ja elatunud kerjamisest (KM RO, E 57697/8); Porkuni valla talumeest J. R., kes käinud ringi prohveti kombel rahvast õpetades, kuni kohus tema tegevusest huvitunud („Perno Postimees“ 1872, nr. 13); Lääne-Nigula Eliast, kes kohaliku kiriku kahekordse põlengu ette aimanud (KM RO, H I 9,119), ja Kanepilt Kuuba prohvetit, kes „hää lõvvamehena“ rahvale meelepäraseid asju kuulutanud (KM RO, ERA II 36,184/5).

Prohveteid, kelle kuulutus nende eluajal tõsisemat poolehoidu ei leidnud, kerkis Eestis esile ka XX sajandil. Mõni neist on tagantjärele ausse tõstetud veel tänapäevalgi. Nii on Karl Reitsi (1885—1941) prohvetina kiitnud ka luteri kiriku esindajad (vt.: Kägi 1990: 57–58). A. Arder pöördus aga „Eesti selle sajandi suurimast prohvetist“ Karl Reitsist kirjutades „Eesti Kiriku“ veergudel Jumala poole: „Anna mulle andeks, et ma ei mõistnud Sinu suurt prohvetit, kui tema kuulutas mulle Sinu suurt tõde“ (Arder 1992: 5).

Peale mitmeid haigusi, õnnetusi ja sisevõitlusi 1920. aastatel pöördunud K. Reitsi loos on tema enese poolt kirjutatud põhjal suur osa mitmetel audisioonidel ja visioonidel. 1925. aasta augustis ilmunud Reitsile päise päeva ajal Jeesus ning järgmisel päeval näinud palvetav Reits taevast avanevat ning oma meelekohast midagi tuletaolist sisenevat, millele sekundeerinud vaikne hääl tema sees: „Sa oled Püha Vaimu ja tulega ristitud!“ (Henno 1992: 128–129). Prohveti ülesanded läkitatud Reitsile 1929—1932, mil ta taevast häälelt ja Issanda inglilt saanud neli piiblitähtsatele toetuvat ilmutust (vt.: Vend Karl Reitsi... 1935: 210). Alates 1930. aastast hakkas Reits rahvast meeleparandusele kutsuma. Tallinna kirikutes ja palvelates Reitsi peale esimesi katsetusi kuulutada ei lastud ning peale neljandat ilmutust Issanda inglilt 1932. aasta lõpus: „Hõelusemeri on uppujaid täis! Mine suurele turule ja laada platsidele ja räägi seal“ (Vend Karl Reitsi... 1935: 210), hakkas prohvet rahvast uskmatuse raskete tagajärgede eest hoiatama turul, laadaplatsidel, linnades ja külates, kasutades jutlustamise kõrval oma sõnumi kuulutamiseks ka lendlehti ja plakateid. Reitsi peamiseks tegutsemispaigaks oli Tallinna turg, kus prohvet oma lemmikkuulutuse järgi sai nimeks „Häda tuleb“ ja kus eemaloleva pilgu ning prohvetliku ilmega usumeest sageli pillutud mädanenud kartulite ja õunte ning kontidega (Henno 1992: 120—122). Prohveti „vale vaim“ ei leidnud mõistmist ka enamikult Tallinna vennastekoguduse liikmetelt, kelle hulka Reits kuulus. Teda tõsiselt võtnud usklike mälestuste järgi polevat Reits piirdunud ainult Jumala sõnumi edastamisega, vaid palvete, käte pealepanemise ning õliga võidmise teel ravinud ta terveks haigeid ning paistnud silma selgeltnägemise ja konkreetsete inimeste saatuse ennustamisega. Samuti olevat turuprohvet 1939. aastal kuulutanud ette tulevast sõda ja okupatsioone, raskeid aegu, suurt rahva väljandrändamist, Tallinna põlemist jms. (Henno 1992: 155, 157). Prohvet käinud

kolm korda K. Pätsi jutul, too lubanud Reitsile isegi pensioni maksta, kui ta rahva hirmutamise lõpetab. Korduvalt püüdnud prohvet pääseda ka Laidoneri jutule, ent see lasknud ta iga kord vahistada. Prohvetile tehti pidevalt protokolle ja ta pidanud 13 korda vahi all istuma. 1941. aasta juulis lasti hävituspataljonnlastele Jumala kohut kuulutanud prohvet Reits kartulivagude vahel maha (Kägi 1990: 57). Hilisemad jüngrid on tema prohvetiameti hauakivile jäädvustanud (Henno 1992: 170).

Eesti Vabariigi juhte tülitas ka „poliitiline kirjarahvet“ Johannes Kaarep (Matvei), kelle tegevusest on rohkelt andmeid kogunud A. Kirjamägi. J. Kaarep (1885—1948) elanud peale oma vaimulikku uuestisündi 1920. aastal läbi järgmise ilmutuse. Kuue tunni vältel, mil raskelt haigestunud Kaarepile tehtud kunstlikku hingamist, liikunud tulevase prohveti hing põrgus, kus ta talunud hukkunud hingede igavest ahastust, ning imekaunis taevas, kus Issand näidanud Kaarepile tema tulevast eluaset ja käskinud maisesse ellu naasta ning teha kõik, mis Jumal tal käsib. Jumala nõudmisel ja kõigekõrgema poolt organiseeritud rahalisel toetusel asus Kaarep Eesti majandust järjele aitama, kirjutades 1920. aastatel raamatud „Jumal räägib“ ja „Mispärast tahate teie surra?“ (Matvei 1927, 1929), kus ta tõestas, et majandusliku kitsikuse peapõhjuseks on Jumalast taganemine, ja ennustas tulevase õnnetusi, kui tema Jumalast antud hoiatuse ja näpunäiteid ei järgita. 1932 ilmus Kaarepi kolmas raamat „Elu-ummikust väljapääsutee“, mida kirjarahvet koos kahe eelmisega levitas tasuta Riigikogu ja valitsuse liikmete, sõjaväelaste, ühiskonna- ja kultuuritegelaste jt. seas. Lisaks kirjutanud Kaarep manitsuskirju Pätsile, Laidonerile, Eenpalule jt. Eesti võimumeestele, nõudes näiteks Laidonerilt, et too avalikult tunnistaks, et iseseisvuse künnisel saavutatud võidud on tulnud Jumala abiga.

Teise maailmasõja puhkedes asunud Kaarep tegutsema lausa rahvusvahelises mastaabis. 1941. aasta esimesel poolel kirjutanud Kaarep kindral Ljubovtseville, nõudes Stalinilt teise rinde avamist. Kirja autor kavatseti vangina Leningradi toimetada, kuid laevaõnnetuse tõttu pääses prohvet enda poolt ettekuulutatud päeval Tallinna tagasi. Seejärel hakanud „Kuningate Kuninga täisvoliline esindaja“ Kaarep Jumala käsul pommitama ähvarduskirjadega Saksa okupatsiooni aegseid Eesti võimumehi Mäed ja Litzmanni. Ta nõudnud neilt endise põhiseadusliku korra ja valitsuse taastamist ning rahvuslipu puhitsemist, vastasel juhul hävingut ennustades. Kaarep kirjutanud ka Hitlerile endale, nõudes toltle mobilisatsiooni tühistamist ning Eesti põhiseaduse tunnistamist, lubades oma nõudmistele tähelepanuta jätmise korral Saksamaale kaotust kõigil rindel. Tänu „rahulikuks vaimuhaigeks“ tunnistamisele, lubadusele lõpetada kirjade saatmine ja võib-olla ka teatavatele sidemetele pääses Kaarep lühiajaliste vangistustega. Karmimaks läks asi Nõukogude okupatsiooni ajal, mil kiri Stalinile jäi tema prohvetlikus korrespondentsis viimaseks. Peale umbes aasta kestnud vangistust, ülekuulamisi ja psühhiaatrilisi läbivaatusi lasti prohvet siiski vabaks, kuid Jumal oli Kaarepi sõnul oma rääkimised tema kaudu lõpetanud. Kaarep suri 1948. aastal (Henno 1992: 104jj.).

Rahva seas mäletati ja teati Nõukogude Eesti perioodil mitmeid teisigi

üksikprohveteid, õigemini selle nimetusega austatud rahvaarste, visionääre, imetegijaid ja usumehi, alates kellestki „imetegija Kipperist“, kes ühel pulmapeol veest viina teinud (ERM, KV VARIA IV, l. 2449), ja lõpetades XX sajandi ühe kõige tuntuma Eesti usumehe — prohvet Karl Tõnissoniga (Karlis Tennisons), kes budistina jääb siinkohal käsitlemata³.

Prohvetluse ilminguid on esile kerkinud ka tänapäeval, mil segased ja murrangulised ajad on endaga kaasa toonud palju usulahke ja voole, millega seotud prohveteid vaatleme aga antud artikli teises pooles. Mitmete seast, kes võib-olla tulevikus oma (või neile omistatud) ennustuste täitumise järel prohvetina kuulsaks saavad, nimetagem vaid Osvald Trukatsit (s. 1915), kellele eriti 1980. aastatel nii unes kui ka ilmsi ilmutanud end Jeesus, Püha Vaim ja inglid ning kes saadud nägemuste mõjul ennustanud suuri muudatusi lähitulevikus, mh. ka Nõukogude Liidu lagunemist ja Eesti iseseisvumist (Henno 1992: 177--179).

Eesti üksikprohvetite puhul võib välja tuua hulga iseloomulikke ühisjooni, aga ka erisusi, mis torkavad silma eriti XIX sajandil eelkõige ennustamisega tegelnud prohvetite ja XX sajandil usulisi ja moraalinoõudeid esitanud üksikprohvetite võrdlemisel. Oma religioossete rõhuasetuste tõttu sarnanevad viimased (Reits, Kaarep) rohkem mitmesuguste usuliikumiste raames esilekerkinud prohvetite kui XIX sajandi prohvetitega. Eelmise sajandi üksikprohvetitest tõuseb ses suhtes erandina esile Habakuk II, kelle tegevuse põhisisuks polnud mitte ennustamine, vaid rahva patuteelt pööramine jutluste ja kirjutiste abil.

Paljudele üksikprohvetitele sai avaliku kuulutustegevuse tõukeks raske haigus või hingeline üleelamine (Järve Jaan [Eisen 1921: 9], Kadri, Reits, Kaarep), millega vähemalt kahe viimase puhul kaasnesid ka mitmesugused ilmutused. A. Toomi prohvetikskutsumise loost on teada vaid taevase ilmutuse otsustav osa. Rohkem on andmeid jumalikest ilmutustest ja teispoosusega suhtlemisest järgnenud prohvetina tegutsemise perioodil (Jaagori Jaan, Habakuk II, Kordo, Jumala-Jaagup Palamuselt, Reits, Kaarep, Trukats). Peaaegu puuduvad aga teated ilmutusega ja kuulutustegevusega kaasnenud ekstaasidest, mis XVIII sajandi keskpaigast olid suhteliselt tavalised mitmete Eesti usuliikumistega seotud prohvetitel. Oma rolli mängib siin ilmselt ka usuekstaasile altimate naissoost prohvetite vähene osakaal.

XIX sajandi üksikprohvetite tegevuse tuumaks oli ennustamine. Prohvetite ennustuste või neile rahva poolt omistatud kuulutuste temaatika on seotud eelkõige tehnika võidukäigu ja tulevaste ajalooliste sündmustega. Ennustati aurulaevade, raudteede, telegraafi, autode, lennukite jms. tulekut (Järve Jaan,

³Mainigem siinkohal vaid teadet, et enne budistiks saamist müütanud K. Tõnisson Johannese Ilmutusraamatut seletavaid lendlehti ja Esimese maailmasõja eel kuulutanud Tartu turul viimsetpäeva („Eesti Päevaleht“ 1962, nr. 138).

Jaagori Jaan, Kordo, Tõnu, Kadri, Tressal, Tõnuküla tark). Laialt levinud olid ennustused suurtest sõdadest, mõisnike võimu kadumisest ja mõisate jagamisest, Venne riigi lagunemisest (Järve Jaan, Kordo, Tõnu, Kadri, Tressal jmt.), samuti tulevaste ehituste asupaikadest, hoonete põlemisest jms. (eriti Järve Jaan ja Jaagori Jaan — Ruus 1912: 67; „Meie Maa“ 1921, nr. 7, lk. 2). Torkab silma rahva soov kuulda, meelda jätta või välja mõelda lootust ja lohutust pakkuvaid prohvetiennustusi talurahva elu paranemise ja mõisnike võimu kadumise kohta, mille asemele XX sajandil (ja kohati juba XIX sajandil — Järve Jaan, Tressal) tulid ennustused Venemaa ja hiljem Nõukogude Liidu lagunemisest ning Eesti iseseisvumisest. Samas pole XX sajandi kuulsaimad ennustajad säästnud kuulajaid ka sõdadest, okupatsioonidest ja väljarändamistest (Reits, Kaarep). Viimased ennustused olid seotud maailmalõpu ja sellele eelnevate hädade kuulutamisega. Ka XIX sajandi üksikprohvetite vähestes teadaolevates religioossetes ennustustes oli populaarseim maailmalõpu motiiv (Järve Jaan, Kordo, Tõnuküla tark).

Ennustamisega on liitunud oma kuulutuste ja vaadete levitamine kodukandis ja kaugemalgi (Järve Jaan, Jaagori Jaan, Habakuk II, Kadri, Porkuni prohvet, Reits, Kaarep), seda ka mitmete kirjatööde — kirjade, lendlehtede, raamatute — abil (Habakuk II, Reits, Kaarep).

Paljud üksikprohvetid on kogenud rahva tagakiusu ja mõnitamist, olid ju kõik prohvetid kas oma väljanägemiselt (Jaagori Jaan, Habakuk II), elulaadilt või arusaamadelt kummalised ja tavatud, tihti peeti neid ka rumalaks või vaimselt puudulikuks. Oma kuulutuste levitamise eest on mitmed üksikprohvetid alates Järve Jaanist (Truu 1935: 22) ja lõpetades märtrisurma surnud Reitsiga kannatanud võimude tagakiusamise all. Eriti palju said kannatada need üksikprohvetid, kes pole hoidunud ilmalike ja vaimulike võimude avalikust kritiseerimisest ja sekkumisest poliitikasse (Jaagori Jaan, Habakuk II, Reits, Kaarep). Viimastele on ilmselt rohkem julgust ja indu andnud sügavamad usulised veendumused, mida on ka avalikult levitatud. Osa üksikprohveteid on püstitanud usulisi ja eetilisi nõudeid (Jaagori Jaan, Habakuk II, Reits, Kaarep), olnud arvatavasti teataval määral ühenduses vennastekoguduse liikumisega (Toom, Kordo, H. Ruusi järgi ka Järve Jaan), tundnud hästi Piiblit, mille põhjal rahvale jutlustanud (Habakuk II, Kordo, XX sajandi üksikprohvetid). Piibli kõrval kasutanud paar üksikprohvetit ka nn. Seitset Moosest (Kordo, Tõnu), mis neile rahva silmis suurt (nõia)väge andnud.

Arvatavasti on üksikprohvetite seas vähe neid, kes end ise prohvetiks on kuulutanud, kuigi mõni endale võetud või rahva poolt antud „prohvetinimi“ (Habakuk II, Iisrael, Elias) näib sellele viitavat. Enamiku puhul on prohvetikuulsus saanud alles peale surma. Oma usulises missioonis veendunud isikute avalikku prohvetina ülesastumist on rohkem esinenud mitmesuguste usuliikumistega ühenduses.

(Järgneb)

ILMARI MANNINENI TEOREETILISTEST VAADETEST

soome etnograafi Ilmari Mannineni (2. IX 1894—14. VI 1935) klassikukoht eesti rahvateaduslikus uurimistöös on väljaspool kahtlust. Töötades 1922—1928 Tartus Eesti Rahva Muuseumi (ERM-i) direktorina, arendas ta selle kuue aasta jooksul tõsiteaduslikuks asutuseks, mis julgelt võis astuda Euroopa tähtsamate etnograafiamuuseumide kõrvale. Samal ajal koollitas ta Tartu ülikooli etnograafia dotsendina välja esimese põlvkonna eesti etnograafe eesotsas Ferdinand Linnuse ja Gustav Rängaga, keda ta ühtlasi rakendas enda abilistena muuseumis. Oluline osa tema teaduslikust loomingust käsitleb eesti rahvakultuuri. Loetlegem: eesti etnograafilisele terminoloogiale aluse pannud „Etnograafiline sõnastik“ (Tartu, 1925; 2. tr. Baltimore, 1979; 3. tr. Tallinn, 1993), eesti rahvakunsti esitavad „Etnograafilised monograafiad“ (I. Kannud. Tartu, 1925; II. Kindad. Tartu, 1927), põhjalik ülevaateos „Eesti rahvariiete ajalugu“ (ERM-i aastaraamat III. Tartu, 1927), senini ületamatuks jäänud süstemaatiline eesti rahvakultuuri käsitlus „Die Sachkultur Estlands“ (I. Tartu, 1931 — jaht, kalastus, vähipüük; II. Tartu, 1933 — põllundus, loomakasvatus, mesindus, ehitised). Siia lisandub ERM-i suure püsinäituse avamise puhul avaldatud üksikasjaline „Rahvateaduslikkude kogude juht“ (Tartu, 1928; ka saksa keeles), mis osutus heaks abivahendiks ülevaate saamisel eestlaste ainelisest kultuurist, ja hulk artikleid paljudes eri küsimustes. Samuti avaldas I. Manninen esimese, juba 1923. aasta lõpus kirjutatud ülevaatekatse eesti rahvakultuurist „Eesti rahvateaduslik ülevaade“ (koguteoses „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“. Tartu, 1926, lk. 204—218). Peale selle kirjutas ta rahvateaduslikud ülevaated Setu- ja Pärnumaast (Setumaa. Eesti III. Tartu, 1928, lk. 45—60; Pärnumaa. Eesti IV. Tartu, 1930, lk. 62—73). Ei tohi unustada ka tema töid soome-ugri etnograafia valdkonnas, kus eestlastel on oma oluline koht: Tartu ülikooli loengukursusest väljakasvanud „Soome sugu rahvaste etnograafia“ (Tartu, 1929; soome k. Porvoo, 1929; saksa k. Leipzig, 1932), eskätt aga soomeugrilaste ainelist kultuuri käsitlev suurteos „Suomen suku III. Esineellinen kansatiede“ (Helsingi, 1934), millest põhiosa (ligi 90%) on tema kirjutatud. *Last not least* — Manninen pani aluse tänini ilmuvale ERM-i aastaraamatute sarjale, mille esimest nelja köidet (1925—1928) ka ise toimetab.

Ühemehetööna nii lühikesel ajavahemikul oli see kõik erakordne saavutus. Ilmari Mannineni sajanda sünniaastapäeva puhul püüdkem pisut lähemalt süveneda tema töö teoreetilistesse lähtekohtadesse ja selles rakendatud metoodikasse. Küllaltki üksikasjalise ülevaate Mannineni teaduslikust tegevusest Eestis

on juba varem andnud Jüri Linnus ja Ilmar Talve.¹ Alljärgnevas saame vaid mõningal määral muuta rõhuasetusi ja varieerida hinnanguid. Empiirilise uurimissuuna järjekindla esindajana väljendus I. Manninen teooria ja meetodi küsimustes äärmiselt napilt ja tagasihoidlikult, peamiselt mõningais muuseumitööd põhjendavates ajaleheartiklites ja väga lühidalt oma suuremate teoste eessõnades. Ainsa programmilise kirjutisena avaldas ta oma dotsentuuri avaloengu „Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis“, mille pidas 16. oktoobril 1924 Tartu ülikoolis („Eesti Kirjandus“ 1924, nr. 12, lk. 527—537) ja mis on eriti oluline tema enda edasise töö ning sellele järgnenud eesti etnograafilise uurimistöö põhjendusena.

Milline oli I. Mannineni ettevalmistus enne Eestisse saabumist? Helsingi ülikoolis õppis ta 1912—1916 eeskätt ajalugu ja etnograafiat. Viimasel alal oli õppejõuks dotsent U. T. Sirelius, kes 1921 sai ülikooli soome-ugri rahvateaduse professoriks. I. Mannineni teadusliku tegevuse algaastaid iseloomustas tugev koha-ajalooline huvi oma Joensuu lähedal paikneva kodukihelkonna Liperi (kus tema isa oli kirikuõpetajaks) ja ümbritseva Põhja-Karjala vastu, millega loomulikult kaasnes ka kohaliku rahvakultuuri jälgimine. Juba üliõpilaspõlves avaldas ta neis küsimustes rea lühemaid artikleid. Oluliseks verstapostiks tema kui teadlase kujunemisel võib pidada ülikooli lõpetamisele järgnenud 1917. aastat. Sel aastal avaldas Soome Kirikuajaloo Selts oma toimetiste 15. köitena tema esimese suurema teose, mille ta oli kirjutanud veel üliõpilasena 1915. aastal. Samal ajal alustas ta oma noorpõlve teist tähtsat tööd, põhiliselt ajaloolistele allikatele tuginevat ülevaadet Põhja-Karjala vanaaegsest majandusest. 1922. aastal Soome Ajalooseltsi sarja „Historiallisia tutkimuksia“ 5. köitena ilmunud raamat haaras juba väga lähedalt tema hilisema etnograafilise uurimistöö keskseid huvisuundi. Lõpuks tegi I. Manninen 1917. aasta suvel uurimist matka Ida-Karjalasse. Tulemuseks oli puhtasti etnograafiline deskriptiivne ülevaateraamatuke „Kansatieteellisiä kertomuksia Pohjois-Aunuksesta“ (Porvoo, 1919).

Sügisel 1919 sai I. Manninen kooliõpetaja koha Edela-Soomes Turu külje all Naantali väikelinnas, kus pani aluse juba mõnda aega kavandatud kohalikule muuseumile. Ja üsna pea jõudis ta ilmutada ka raamatukese vana Naantali elust „Lukuja vanhasta Naantalista“ (Turu, 1920). Kõik see räägib tema kiirest kohanemisest ja „teaduslikust“ sisseelamisest uude keskkonda.

Naantalist siirduski Ilmari Manninen 1922. aasta suvel Tartusse ERM-i tööd juhtima. Alles sama aasta lõpul kaitses ta Helsingis oma (jällegi 1917. aastal alustatud) doktoriväitekirja, mis kuulus hoopis rahvameditsiini ja sellega tihedalt haakuva rahvausundi valdkonda: „Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben“ (FF Communications 45, 1922). See uurimus on selgesti võrdleva iseloomuga, rõhuasetus soome-ugri rahvastel eesotsas

¹J. L i n n u s, Ilmari Manninen ja Eesti Rahva Muuseum. Rmt.: *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn, 1970, lk. 247—258; I. T a l v e, Ilmari Manninen in Finland and Estonia. Rmt.: *Pioneers. The History of Finnish Ethnology. Studia Fennica. Ethnologica* 1. Helsingi, 1992, lk. 50—76.

estlastega, kuid võrdlustes on tähtsal kohal ka germaani materjal. Just selle töö käigus puutus Manninen esmakordselt lähemalt kokku eesti rahvakultuuri ühe lõiguga. Hiljem avaldas ta veel mitu eesti rahvameditsiini käsitlevat artiklit.

Eestis lähtus I. Manninen mõistetavalt Soomes omandatud teadmistest ja kogemustest. Soome etnograafia oli oma kujunemisejärgus XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algkümnenditel valinud uurimisealaks soome–ugri rahvaste ainlise kultuuri, vähemal määral ka kombestiku, eesmärgiga leida materjale oletatava soome–ugri ühiskultuuri väljaselgitamiseks. Tähelepanu keskendus sealjuures vanale traditsioonilisele talurahvakultuurile. Metoodiliselt lähtuti ühelt poolt evolutsionistlikust tüpoloogiliste arengusarjade konstrueerimisest, teiselt poolt difusionistlikust kultuurilaenude väljaselgitamisest.²

Need põhisuundumused avalduvad algusest peale ka I. Mannineni teaduslikus töös Eestis. Esiplaanile tõusis ajaloolis–kultuurilooline suunitlus, mis I. Mannineni ettevalmistust arvestades oligi ootuspärane. Seda rõhutatakse juba 1923. aastal veel üpris väheste eeltööde alusel kirjutatud Eesti rahvateadusliku lühiülevaate sissejuhatavas osas: „Eesti geograafiline asend ja ajaloo käik on jätnud selged märgid sinise rahva eluolusse. Arvesse võttes seda valmust, millega rahvad üldse üksteist laenavad, on loomulik, et Eestigi niihästi ainelises kui ka vaimlises etnograafias leiame samu vorme, mis esinevad naaberriikide rahvastel. Selgub, et lääne mõju on olnud palju suurem kui ida oma. Ühist venelastega on rohkem Lõuna– kui Põhja–Eesti vanavaras.“³

Dotsentuuri avaloengus, milles kinnitatakse, et nii nagu Soomes on etnograafia ka Eestis „asjalise vanavaraga teotsev teadus, niihästi kirjeldav kui ka võrdlev“, tõstis I. Manninen esile uurimistöö neli peamist sihti.⁴ Neist esimene oli „ühtlase, võimalikult terve kirjeldava esituse loomine Eesti asjalisest vanavarast“. Selleks oli allikabaas ERM–i suhteliselt rikkalike esemekogude näol olemas, kuid see vajab süstematiseerimist ja korrastamist ning olulistest osadest täiendamist. See oligi Mannineni esmaseid ülesandeid muuseumi direktorina.

Iseloomuliku pealkirjaga artiklis „Meie kohused Eesti rahvakultuuri päästmiseks“ („Postimees“ 12. IV 1923, nr. 92) osutab ta kõigepealt kultuuri üle–euroopalisele nivelleerumisprotsessile: „Praegune inimkond püüab ühise kultuuri poole, omandab ühist haridust, arendab ennast ühise kava järele. Eri rahvaste iselaad, mis varem võimsalt ja värvirikalt avaldus nende rahvaluule, koduse tööstuse ja terve ainelise kultuuri läbi, peitub üle–eurooplase pinnaklantsi alla.“ Nii on ka Eestis vana rahvapärane kultuur suuremas. Selle päästmiseks tuleb kiiresti tegutseda. Kui ainelist vanavara on juba rohkesti koos, siis üks tööväli „ootab rutulist töö alla võtmist. See on **E e s t i e t n o g r a a f i l i n e k i r j e l d a m i n e**. Ilma selleta jääme kõiged oma vanavaraga lõppude lõpuks kitsikusse. Meie muuseumite kogud ilma kir-

²Lähemalt vt.: T. N i i r a n e n, *Pioneers of Finnish ethnology. Rmt.: Pioneers. The History of Finnish Ethnology*, lk. 21–40.

³Eesti. Maa, rahvas, kultuur. Tartu, 1926, lk. 204.

⁴I. M a n n i n e n, *Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis*, lk. 530–532.

jeldusteta kõnelevad õige sõnaahtralt. “ See artikkel juhataski sisse ERM-i sama aasta suvel alanud ja traditsiooniks saanud vastava-alase kogumistöö, milleks I. Manninen koostas mitu küsimuskava.

Samas pidas ta vajalikuks ka ainelist vanavara edasi koguda, sest senine kogumistöö oli toimunud „eeskätt kunstilist ilu silmas pidades“, mistõttu muuseumi esemekogudes leidus olulisi lünki.⁵ Esemekogude täiendamisevajaduse põhjendamiseks avaldas Manninen artikli „Kas tuleb vanavara korjamist lõpetada“ („Päevaleht“ 11. I 1924, nr. 9). Ta rõhutas, et muuseumikogud „peavad esitama Eesti ennemuistset kultuuri võimalikult mitmekesiselt ja täielikult. Seal peavad olema suured tagavarad, millest on võimalik ülesseadmiseks välja valida haruldasemad, tüpoloogiliselt huvitavamad, ilusamad ja kõige paremini säilinud asjad.“ Veelgi olulisem on see, et „teaduslik uurimistöö nõuab palju rohkem materjaali, kui mida vitriinidesse ja vaateseintele võib mahutada. [...] Mida rohkem teiseid igast maanurgast, seda paremini jõuame selgusele ennemuistsest ainelisest kultuurist, seda täpsemaid tagajärgi saavutab uurimus.“ Näitena iseloomustab ta lähemalt ERM-i suurt õllekannude kogu. „Neid on lõpmata palju, ütleb võhik. Neid on rõõmustavalt palju, ütleb asjatundja. [...] Ainult suure tagavara abil võime kindlaid, tõesti väärtuslikke tähelpanekuid tehes uurida etnograafilise nähtuse esinemist ja ka arenemist.“ Ruumipuudusel on seni vähe korjatud põlluharimis- ja sõiduriistu, korjamata on kalapüümis- ja metsastusvahendid. Alles käigus olev „süsteemaatiline korraldamine ja katalogiseerimine näitab kus on augud“. Lõppjäreldeusena on kindel, et „meie rahvusmuuseumi kogud nõuavad veel täiendamist niihästi topograafiliselt kui ka asjalisest küljest“.

Süsteemipärane ERM-i eesti etnograafiliste kogude täiendamine jätkus veel kaua pärast Mannineni lahkumist direktori kohalt. 1960. aastail aga asendus see mitmeks aastakümneks taas muuseumi algaegu meenutava lauskogumisega, mis kasvatas muuseumi kogud mitmes osas tarbetult suureks.⁶

Uurimistöö teise eesmärgina oli dotsentuuri avaloengus esile tõstetud „tüpoloogiliste tunnismärkide määramine ja tüübi arenemise jälgimine tähtsamais rühmis“, mis lähtelt seostus evolutsionistliku uurimissuunaga. I. Manninen tõi aga arengulooliste tüübiseeriade kohta näiteid vaid rahvakunsti valdkonnast, mainides muu hulgas, et „eriti eesti väljaõmblused pakuvad häid võimalusi tüübi muutumise jälgimiseks“.⁷ Selles vaimus pani ta tööle ka oma õpilasi. Vastava suuna avalduseks on näiteks R. Indreko artikkel „Rangipuud ERM-i kogudes“ (ERM-i aastaraamat II. Tartu, 1926, lk. 129–164), kus jälgitakse põhiliselt rangipuude naturalistliku ornamendi arengut suurema stilisatsiooni suunas. Muus osas jäi arengulooline tüpologia tagaplaanile. I. Manninen koguni rõhutas, et paraku „ei leidu kaugeltki kõikides rühmades eeldusi tüpoloogilise

⁵I. M a n n i n e n, „Meie rahvuslik muuseum rahva muuseumina.“ *Postimees* 13. V 1923, nr. 125.

⁶Vt.: H. P ä r d i, *Kriitilise pilguga Eesti Rahva Muuseumi esemekogumise poliitikat.* „Keel ja Kirjandus“ 1991, nr. 9, lk. 561–566.

⁷I. M a n n i n e n, *Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis*, lk. 532.

arenemise uurimiseks". Küll aga võivad paljud eri tüübid olla „traditsionaalsed, kultuuriloolised, mida tunnistab muu seas nende maateadusline esinemine enam-vähem kindlail aladel“.⁸

Siit tuleneski kolmas, eriti viljakaks osutunud nõue: „Tähtsamate asjade ja tüübiliste teisendite maateaduslike levimise määramine Eestis ning etnograafiliste kultuuri-piirkondade kindlakstegemine.“ Ilusa põhjenduse leidis see uurimissuund muuseumikogude täiendamise vajadust selgitavas artiklis „Veel mõni sõna muuseumide asjus“ („Päevaleht“ 27. III 1925, nr. 83), mis oli kirjutatud vastuseks Rasmus Kangro-Pooli „Päevalehes“ 10. II 1925 avaldatud kirjutisele, kus peeti mõttetuks dublettide kuhjamist muuseumidesse. I. Manninen osutab, et tarbetuid dublette leidub vaid väga lihtsate, „päris samasugusel kujul üle terve maa esinevate asjade kohta“, nagu kangasoad, margapuud ja peaharjad.⁹ Kui aga võhik „arvab dublettideks asju, mille üldkuju on sama-sugune, näeb teadus lahkuminekut tihti väikestes üksikasjades. Ja sagedasti just nende üksikasjakeste kaudu võime küsimusel oleva objekti ajaloo valgust heita. Teaduslikule uurimisele on suur variantide tagavara haruldane õnn. Uurides asjatüüpide maateaduslikku levimist on sagedasti ka dublettide olemasolu kasulik. [---] On hulk tähtsaid nähtusi, näit. sama asja eritüüpe, mis ei esine üle terve maa, vaid ainult osas sellest. Ilma küllaldaste tagavaradeta on raske nende nähtuste levimise piire määrata. Et mainitud piiride leidmine võib selgitada küsimuses olevate nähtuste ajalugu ning selle läbi valgustada ennemuistseid suhteid Eesti ja naaberriikide ning ka suhteid Eesti erimaakohtade, kultuurprovintside vahel, see peaks olema isenesest selge.“

Niisiis tõstis Manninen esile esemetüüpide geograafilise leviku kindlakstegemise vajaduse, mille asjakohane abivahend oli kaardistamine. See oli oluline meetodiline uuendus, mis Euroopa etnoloogilises uurimistöös hakkas pinda võtma just 1920. aastail, tuginedes sajandi algkümnendil keeleteaduses murdeuurimisel rakendatud kaardistustöödele (Eestis A. Saareste alates 1921. aastast). I. Manninen kasutas kaardistamist muuseumikogude läbitöötamisel ja nõudis ka oma õpilastelt järjekindlalt kartograafilise meetodi rakendamist. Et kaardistamiseks küllalt tihedalt ülemaalisi andmeid saada, algatas ta 1925. aastal maa-koolide kaudu vastavate küsimuskavade abil materjali kogumise, mis andis häid tulemusi. Esimene etnograafiline levikukaart avaldati 1925 F. Leinbocki (Lin-nuse) artiklis „Kabi- ja pottmütsid“ (ERM-i aastaraamat I). Sealpeale kujunesid levikukaardid eesti etnograafia tavalisteks abivahenditeks. Eesti suhteliselt väike territoorium, millel paljude esemetüüpide eri levilad selgesti esile kerkisid, muutis kartograafilise meetodi üsna tulemusrikkaks. Nii võidi juba 1932. aastal anda Eesti ala kultuuripiirkondade põhijoontes tänini kehtiv jaotus.¹⁰ Manninen ise oma uurimustes veel selleni ei jõudnud, kuigi ta tõstis

⁸S e a l s a m a s.

⁹Hilise lauskogumise tagajärjel oli ERM-is 1991. aastal kangasugadid 387, margapuid 350. H. P ä r d i, Kriitilise pilguga Eesti Rahva Muuseumi esemekogumise poliitikast, lk. 565.

¹⁰F. L e i n b o c k, Die materielle Kultur der Esten. Tartu, 1932, lk. 87—89.

juba varakult esile mõningaid olulisi erijooni Põhja- ja Lõuna-Eesti vahel, tuginedes peamiselt rahvarõivaste materjalile, ja märkis ära ka rootsi mõju saartel ja Lääne-Eestis ning vene mõju Ida- ja Lõuna-Eestis. Eesti etnograafilise kartograafia tulemused olid kogu Euroopa ulatuses silmapaistvad ja neid tutvustati mujalgi.¹¹

I. Mannineni esitatud neljas eesmärk oli „sugulassuhete määramine Eesti ning naaberrahvaste asjalise vanavara vahel“, mida ta ise nimetas veetlevaks ülesandeks.¹² Sellest kujuneski tema uurimistöö keskne suund. Aluseks oli siin võrdlev ajaloolis-geograafiline meetod, nagu seda mõnel määral oli kasutanud juba U. T. Sirelius Soomes. Millist tähtsust osutas Manninen just sellele meetodile, ilmneb selgesti tema rõhutusest: „Ilma laiemate võrdlemisteta jääb nii mõnegi nähtuse algupära hämaraks ja selle kultuurilooline tähendus tundmatuks või valesti arusaadaks. Võrdlemine naaber- ja kaugemal elavate rahvaste vanavaraga sellevastu laiendab silmaringi, hoiatab enneaegsete väidete tegemiste eest, võimaldab tungida nähtuste alguurtesse, seletada asju, mis muidu oleksid mõistatused.“¹³ Kõik tema olulisemad uurimused eesti rahvakultuuri valdkonnas on üles ehitatud analüütilisele ese-esemelt kõrvutamisele naaber- ja kaugemategi rahvastega. Tõsisemate eeltööde puudumisel on materjali kokku otsitud üsna mitut laadi allikatest.

Oma eesti rahvakultuuri alase põhiuurimuse „Die Sachkultur Estlands“ II köite eessõnas ütleb ta selle kohta ise küllaltki tagasihoidlikult: „Deskriptiivse esituse kõrval olen ma ka endiselt rõhku asetanud võrdlustele. Eemalseisjale võiks vahetevahel tunduda, nagu oleksin ma võibolla liiga palju tegelnud väliste võrdlustega. Kes aga on kogenud, kui vähe seni on uuritud Euroopa esemelist etnograafiat ja kui vähe eriti Ida-Euroopa esemekultuur mujal tuntud on, hakkab mind vaevalt hukka mõistma, vaid möönab, et kõik katsed äärmiselt laialipillatud materjali kokku võtta ja süsteemiks korrastada uurimisele kasu toovad. Mul on kindel lootus, et ma niiviisi olen kergendanud teiste, tulevikus samu alasid käsitlevate teadlaste tööd.“

I. Manninenile võib küll mõnel puhul ette heita, et ta võrdlusmaterjali otsimisel on läinud kergema vastupanu teed, piirdudes kättesaadava asjaomase kirjandusega ja jättes kasutamata võimaluse ise väliuurimistel võrdluseks materjali hankida. Nii on ta talitanud näiteks ühes oma olulisemas varasemas töös, ülevaates setude ehitistest (ERM-i aastaraamat I ja II, 1925, 1926), kus nende venepärale osutavates kõrvutustes ei räägita sõnagi setude vahetus naabruses asuvate vene külade ehitistest. Kuid arvestades I. Mannineni tohutut töökoormust, tuleb seda laadi puudustest hoolimata ikkagi imetleda suhteliselt lühikese ajaga saavutatud põhjapanevaid tulemusi.

Soome-ugri etnograafia, mis Soomes sajandi algkümnendel oli keskseim, ei jäänud kõrvale ka I. Mannineni õppetegevuses Tartu ülikoolis. Oma

¹¹Näit. W. S t e i n i t z, *Die volkskundliche Geographie in Estland*. „Zeitschrift für Volkskunde“ 1932, lk. 258 jj.

¹²I. M a n n i n e n, *Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis*, lk. 533.

¹³S e a l s a m a s, lk. 529.

avalooengus tõstab ta „hõimrahvad“ rõhutatult esile: „Aga mõeldagu neid hõimrahvaid, kes kultuurirahvasteks pole saanud, kel siis endil pole tööjoudusid oma tarvis. Nende hõimrahvaste uurimine kuulub Eesti etnograafidele sama hästi kui Soome ja Ungari rahvateadlastele.“ Eriti leiab ta, et on „päris patt, kui nõrgad ja vähesed on teated meie kõige ligemaist väikesist hõimrahvaist. Mis on seni kirjutatud liivlaste, ingerlaste, vadjalaste ja vepslaste etnograafiast!“¹⁴ Ise tegi ta lühema uurimisreisi tolleaegsele Eesti Ingeri alale teispool Narva jõge¹⁵ ning suunas liivlasi uurima F. Linnuse, kelle 1927.—1928. aastal seitsme kuu vältel Kuramaa liivi küladest kogutud etnograafilisest materjalist aja puudusel küll ainult murdosa trükki pääses.¹⁶ Kinnitust on leidnud ka Mannineni samas ühenduses esitatud tulevikunägemus: „Usun, et kui väravad Venesse kord avanevad, on ka Eestil innukaid noori jõudusid, kes lähevad tundmata maid vallutama eesti etnograafia teadusele. Jõudu mööda võivad nad ulatada oma tööd ikka kaugemate hõimurahvasteni. See on tulevikupilt, mille teostamine ei ole väljaspool võimaluste piire.“ Nii läkski. Teise maailmasõja päevil tehti tolleaegse ERM-i direktori Eerik Laidi eesvõttel esimesel võimalusel (1942—1943) kaks uurimismatka Saksa Leningradi rinde tagalasse vadjalaste juurde, mille tulemusena hiljem valmis mitmeid väljaandeid.¹⁷ Ja 1960.—1980. aastail korraldas ERM Aleksei Petersoni juhtimisel regulaarselt uurimis- ja kogumismatku kõigi tolleaegse Nõukogude Liidu soome-ugri rahvaste juurde. Ei saa unustada ka Lennart Mere tähelepandavaid etnograafilisi soome-ugri filme ja Kaljo Põllu organiseeritud tulemusrikkaid kunstiiüüpilaste matku.¹⁸

Ilmari Manninen ise lähenes soome-ugri temaatikale selgesti oma võrdlev-ajaloolisest, kultuurilane silmaspidavast seisukohast. Korduvalt on ta rõhutanud, et ühisjooned Venemaa soomeugrilaste kultuuris on suurelt osalt slaavi mõju tulemus. Näiteks ütleb ta oma „Soome sugu rahvaste etnograafia“ (1929) eessõnas: „Hoolimata sellest, et meie hõimrahvad elavad lahus üksteisest, leidub nende vanavaras ühiseid jooni. [---] Tähtis osa neist sarnasusist kirjutub kahtlemata võrdlemisi hilise vene mõju arvele. Lihtsamad nähtused on muidugi võinud sündida iseseisvalt nii siin kui sealgi. Kuid leidub ka põlisest minevikust päranduvat ühist kultuurvara.“¹⁹ Mainitud põlise soome-ugri kultuurivara suhtes asus Manninen seisukohale, et hilises etnograafilises aineses leidub seda väga vähe ja et meetoodilised eeldused selle kindlakstegemiseks on vähesed. Selgesti kajastub see tema selle ala šedöövris, suures soome-ugri rahvaste ainelise kultuuri ülevaates teoses „Suomen suku“ III.

¹⁴I. M a n n i n e n, *Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis*, lk. 527—528.

¹⁵Vt.: I. M a n n i n e n, *Etnograafilisi märkmeid Eesti-Ingerist*. ERM-i aastaraamat IV. Tartu, 1928, lk. 39—56.

¹⁶F, L e i n b o c k, *Liivlaste kalastusest ja vähipüügist*. ERM-i aastaraamat IV. Tartu, 1928, lk. 109—151.

¹⁷G. R ä n k, *Vatjalaiset*. Helsingi, 1960; I. T a l v e, *Vatjalaista kansankulttuuria*. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 179. Helsingi, 1981.

¹⁸Tallinna Kunstiiükooli kümme soome-ugri uurimisreisi. Tallinn, 1990.

¹⁹Vrd. ka: I. M a n n i n e n, *Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis*, lk. 528.

Lõpuks tuleb veel ära märkida I. Mannineni oluline osa eesti rahvarõivaste taaselustamisel 1920. aastail. Sealjuures tõstis ta esile Rootsi ja Soome eeskju, kus rahvarõivaste kandmine tollal oli palju üldisem kui Eestis. Lähtudes Soome Rahvusmuuseumi töökogemusest, pidas ta vajalikuks ka ERM-i aktiivset tegetsemist selles suunas. 1923 avaldas I. Manninen ajakirjanduses sarja artikleid iseloomulike pealkirjadega „Rahvariideid kandma!“ („Postimees“ 30. IV 1923, nr. 13), „Triibuline seelik“ („Postimees“ 26. V 1923, nr. 136), „Rahvariidetest. Pro et contra“ („Päevaleht“ 8. IX 1923, nr. 238). Ta astus kindlalt välja muuseumikogudel tuginevate, ettevaatlikult moderniseeritud rahvarõivaste kasutamise poolt, soovitades eriti värvirõõmsat triibulist seelikut ja Põhja-Eesti lillkirjalisi käiseid. Kinnitanud artiklis „Triibuline seelik“ XX sajandi algul väga populaarsele saksa kostüümiuurijale Friedrich Hottenrothile tuginedes, et rahvarõivastes avaldub rahva vaim („Rahvariideid ja rahva vaimu võib sama vähe lahutada kui kaht südame kambrit teine teisest. [...] Rahvariiete läbi ilmneb rahva individualiteet, umbes selsamal viisil nagu murdes“), esitab ta seeliku kasutamise tähelepanuväärse põhjenduse: „Üks riideosa, mis räägib rõõmsat keelt Eesti rahva hingest, selle elutahtmise ja -jõu ärkamisest, on t r i i b u l i n e s e e l i k. Triibuline seelik võttis siin maad selsamal ajal, kus hakkas häáli kuuldavale tulema, mis nõudsid orjade vabastamist ja inimese väärtuse andmist neile. Triibuline seelik omalt poolt kuulutas uut aega, mis oli tulemas. Seeliku elurõõmsad värvid olid kokkukõlas varemaga võrreldes igatahes vabama ajajärguga ja sellega tekkinud kergema ilmavaatega. Triibulise seeliku läbi kõneles rahva vaim.“

Just tärnanud rahvarõivaste-alase elevusega seoses valmis ka I. Mannineni suur „Eesti rahvariiete ajalugu“ (1927), nagu selgesti on ära märgitud selle eessõnas (lk. 7): „Selles teadmises, et mu uurimus puutub alasse, mille kohta siin on tuntud eriliselt suurt rahvuslikku huvi ja mis ka praegu peaks igale eestlasele olema ligidane ning omane, olen tundnud olevat kohustatud oma käesoleva tööga suurendada veel kehva eestikeelset etnograafilist kirjandust, olgugi et teaduse üldkasu silmas pidades mõne laiemalt tuntud võõra keele tarvitamine oleks olnud soovitam.“

Teaduse üldkasu on Manninen ilmselt arvestanud oma peateose „Die Sachkultur Estlands“ puhul. Saksa keele sobivust on ta põhjendanud spetsiaalses ajaleheartiklis „Teadusliku abikeele küsimus. Mõtteid etnograafia seisukohast“ („Postimees“ 14. I 1928, nr. 13), milles õigustab saksa keele kasutamist ERM-i aastaraamatute resümeeades. Põhjus seisab selles, et peamiselt just saksa keele alal on rahvakultuuri uurimise valdkonnas tehtud ära tohutu töö, on kujunenud oma terminoloogia, kuna inglise ja prantsuse keeles midagi sellist ei leidu. Meie naabermaades Lätis, Leedus, Rootsis ja Soomes on saksa keel samuti kõige mõistavam.

Lõppkokkuvõttes võib öelda, et oma kultuuriajaloolise käsitlusviisiga kuulus I. Manninen 1920. aastail Euroopa rahvakultuuri uurimisel laialt pinda võitnud suundumusse. Ilmar Talve on ses ühenduses esile tõstnud nimesid, nagu Sigurd Erixon Rootsis, Gabriel Nikander Soomes ja Arthur Haberlandt

Austrias. Tolleaegseist tuntud nimedest oli mõneti erinev poolakas Kazimierz Mosýnski, kes oma suures slaavi rahvakultuuri ülevaates (1929) kasutas küll rohkesti levikukaarte, kuid arutles paljudel juhtudel nähtuste protoslaavi algpära küsimust.²⁰

Kultuuriajalooline käsitlusviis andis konkreetse materjali alusel kindlad tugipunktid vana traditsioonilise rahvakultuuri tundmaõppimiseks. Ei jõutud küll suurte sünteesideni, mida Manninen ise pidas teadusliku uurimistöo ülevaks eesmärgiks, avaldades lootust, et ta oma loominguga on teinud olulist eeltööd selle saavutamiseks.²¹ Samasuunaline töö on paljudes maades uute, sageli ülimalt teoreetiliste hoovuste kõrval jätkunud suuremal või vähemal määral modifitseerunult tänapäevani. Eestis on sel viisil kantud kokku suur hulk usaldusväärset ainet meie rahva minevikukultuuri mõistmiseks. Näiteks käesoleva aasta „Akadeemias“ (nr. 6) on avaldatud kõrvuti kaks artiklit. Neist on kultuurantropoloogia uusimaid teoreetilisi suundumusi vaagiv Anita Jacobson-Widdingi „Universalism, relativism või eklektilised sünteesid?“ minu meelest parimaid näiteid teaduse vaimsesse ummikusse jõudmisest. Teine, Marika Mikkori „Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest“, annab aga traditsioonilises võrdlev-ajaloolises laadis usaldusväärset teavet, nii et võib küll olla tõsiselt tänulik Ilmari Manninenile tema elutöö eest, mis pani kindla aluse eesti rahvakultuuri tundmisele.

²⁰I. T a l v e, *Ilmari Manninen in Finland and Estonia*, lk. 74.

²¹Vrd.: *Kansatieteellinen Arkisto* 13. Helsingi, 1957, lk. 10 (Kustaa Vilkuna).

Seekord kestis reis vaid nädalapäevad. Kuid sellegi ajaga jõuab nipsutada kenakese hulga fotosid ja sõita risti-rästi läbi mitme kihelkonna.

Harjumaa, mis oli reisi eesmärk, ei ole küll rahvateaduslikult nii paljupakkuv kui enamik teisi Eesti maakondi. Selle põhjuseks on kahtlemata pealinna lähedus ja vilgas ühendus Soome ja laiemagi maailmaga.

Eriti meelitavana tundus teha käik Ida-Harjumaal asuvasse Kuusalu kihelkonda, mille rannakülade elanikkonda peetakse pooleldi soomlasteks. Murre on tugevasti soomepärase, nii hääldamine kui sõnavara. Paljud sõnad on puhas soome keel. Neist ei saada isegi sama kihelkonna teises ääres teisiti aru kui oletamisi.

Hea on alustada, kui on teada mõni asjast huvitatud kohalik elanik. Nii õpetaja Mikiver kui tema samanimeline vanem sugulane olid õnneks kodus. Sain korteri viimatinimetatu juures. Juba uksel õhkas vastu soomepärase tunne, mida aitas lisada peremehe, kellassepp Mikiveri soome keele oskus ja veelgi kõrgendada „Suomen Kuvalehti“, mille värskeid numbreid oma imestuseks märkasin laual. Lehte tellitakse majja järjekindlalt, pereisa, kes Peterburis viibides on õppinud ära soome keele, on seda hiljemgi kirjalikult harrastanud, et see ei ununeks. Pereisa õpetab ka teistele perekonna liikmetele soome keelt, lugedes „Kuvalehte“ valjusti ette. Kuid näib olevat muidki keeleharrastusi, sest laual on ju ka inglise keele õpperaamat.

Soome keeles pajatab ka raadio, mis seal rannakülades on erakordselt üldine. Vahelduvad eesti ja soome programm. Istusin korra kingsepa töötoas kontsuplekke panemas. Kingsepp koputab haamriga kinga. Äkitselt hakkab kõrvalt selges soome keeles kostma kodulinna uudiseid. „Joensuu linnavolikogu on otsustanud jätta oma esindaja saatmata Turu pidustustele, sest...“

Randlased on väga külalishahked ja sõbralikud — kartulipaneku ajalgi. Ei või küll öelda, et külalise tulek üldiselt ärataks vaimustust, randlased naljalt vaimustusse ei satu. Nad vastavad pigem lühidalt ja tõsiselt, rahuliku vääriskusega, vaigse tähelepanuga ja — võiks öelda — lausa soome aeglusega. Kui päriosestlast kõnetada, jätab ta vilkama mulje. Pilkki on elavam kui neil rannaelanikel. Loomult ja käitumiselt ehtsalt soomepärase oli ka see peremees, kes meie fotol hobust rakendab. Ja nimigi on üsna meiepärase — Lindström. Ei mäleta, et oleksin mujal Eestis niisugust nime kuulnud.

Räägiti, et kord kaua aega tagasi tappis katk kogu rannarahva. Seejärel olevat Soomest tulnud rannaküladesse elanikke. Hiljemgi on suhted olnud

elavad. Õeldi, et ka praegu on rannas mitmeid Soomest toodud noorikuid. Enamik Soomest tulnud perenaisi on soomekeelsed, kuid rannas kuuldu olevat mõningaid rootsikeelseidki. Loksa suur tellisetehas on aastaid valmistanud telliseid ainult Soome jaoks. Soomest toovad randlased mitmesugust kaupa. Mainigem kas või kohvikeedukannusid. Mujal Eestis neid ei näe, sest kohvi keedetakse kastrulis või pajas. Väga tuttavlik tundub mitmel pool ka toamööbel. Ja siis veel piiblitarkused seintel, hõbedasest tinapaberist tähtedega mustal taustal. Ja kaltsuvaibad kambripõrandail ja lilled aknalaudadel ja palju muid piasjasju, mida siin ei saa loetleda.

Tänuväärne juhus viis mind ka „piiritusekuninga“ õue. Kui oled hommikust söömata lükanud jalgratast üle küladevahelise pehme liivaluute, siis hakkab tunduma, et suutäis leiba kuluks ära. Ja seal ongi küla ääres maja, teistest uhkem ja korralikult värvitud. Rannas ei juhtu kunagi nii, nagu näiteks Tartu kandis võib ette tulla, et rännumees ei saaks talus midagi söödavat. Sel korral oli vastuvõtt üsna lahke. Märgin möödaminnes, et liikusin tavaliselt inkognito, oma rahvust teatamata, kui selleks ei olnud erilist põhjust. Ei hakatud ka seekord uudishimutsema, kes ja kust ma olen. Kahetsedes, et kohv on jahtunud, hakkas perenaine seda soojendama. Praeti sealihagi munaga — toit, mille oma endiste kogemuste põhjal teadsin olevat erilise külalislahkuse avaldus. Nii tehti Setumaalgi, kui taheti külalisele erilist lugupidamist osutada.

Vaatan imestades maja avaraid tube, mis jätavad üsna tühja tunde.

„Teil vist päris suur pere, kui on nii laialt ruumi?“

Ei olnud palju peret. See oli üsnagi väike. Ega kuuldu ka suvitajaid peetavat. Võõrastest inimestest olevat ainult tüli, parem olla omaette. Vahel tulevad sugulased külla, siis on hea, et on ruumi.

Peremeest ei öeldud kodus olevat. Pärsin, kus ta on.

„Ta on nüüd seal Tallinnas. Ärimehena.“

„Kas tal on Tallinnas äri?“

„Ei see nüüd päriselt Tallinnas ole. Peremees sõidab vahel Saksamaale, Danzigi ja mujale ja toob sealt...“ Perenaine näis segadusse sattuvat. Saingi juba märguandest aru. Küsimus oli siis selgi juhul Eesti ja Soome vahelistest suhetest. Ühe hetkega sai mulle ühtlasi selgeks, mis rahadega see uhke maja oli ehitatud ja miks mul olid ees või ja nisuleib, kui mujal oli ikka olnud vaid rukkileib. Hiljem kuulsin kõrvaliselt poolt, et talu peremees on ümbruskonnas üldiselt tuntud „piiritusekuninga“ nime all ja et tal on mitu laeva salakaubaveoks, kusjuures ta ise hoidub kõrvale kinnivõtmise ohust ja saadab nendega oma palgalisi. Rannas harrastavad mitmed teisedki piiritusevedu, kuid kasu saavad sellest ainult „kuningad“, kuna väiksed ettevõtjad, vaheltkauplejad, saavad vaevalt kätte eluülespidamise.

Vestlesime veel mõnda aega. Perenaine oli avameelne, ei aimanud, et kõneleb soomlasega. Ei tundunud üldse häbenevatki. Vist mõtles omaette, et tema mehe tegevus on niisama korralik nagu mistahes muu töö.

Söök maksis 35 senti. Ent kuna ei olnud sobivat raha ja ka suurt ei saadud vahetada, jäin 10 senti võlgu. See anti siiski andeks.

„Ei see kümme senti nüüd midagi tähenda,“ öeldi. „Vaesemais kohtades tehakse number kümnestki sendist.“

Tänasin, jätsin hüvasti ja läksin. Jättis kummaliselt nukra tunde käik selles viinarahadega jõukaks saanud talus, mis tundus nii lageda ja tühjana. Maja on uus, kuid selle põrandad on hakanud altpoolt mädanema. Suures toas, mis paistis olevat söögisaal, kuigi sinna oli paigutatud ka peremehe kirjutuslaud, oli seinä äärde ilmunud suur auk, mida ei olnud kinni topitud. See oli kurb võrdpilt kõlblast roiskumisest, mis oli haaranud hämarapärase ameti harrastajat ja tema peret.

Helsingis Museovirasto's säilitatavast käsikirjast tõlkinud ANTS VIIRES

•

Avaldatud matkakirjeldus on tõenäoliselt seotud I. Mannineni viimase Eesti külastusega. Usutavasti saatis ta selle oma elu lõpul avaldamiseks „Suomen Kuvalehtile“, kus see tema surma tõttu jäi trükki minemata. Sellele viitab käsikirja kaaskiri septembrist 1937, milles Muinasteadusliku Toimkonna rahvateaduse osakonna juhataja T. Itkonen teatab proua Taru Manninenile, et tagastab talle pildilehtede kirjastuselt osakonnale saadetud käsikirja. Millal matk toimus, pole päriselt selge. On teada, et I. Manninen viibis viimast korda Tartus aprillis 1934 seoses ERM-i 25. aastapäevaga. See kevadine aeg on ilmselt liiga varane, sest tekstis on juttu parajasti toimuvast kartulipanekust. Tartust sõitis ta edasi aastasele uurimismatkale Tšehhoslovakkiasse, Ungarisse ja Balkanile. Varsti pärast kodumaale naasmist Manninen suri 14. juunil 1935. Kas toimus peatus Eestis koduteel mais 1935? Matkal tehtud fotosid *Museovirasto* fotokogus kahjuks pole.

A. V.

RAHVUSLIK IDENTITEET JA RIIKLIKU ISESEISVUSE
TAASTAMINE

Suhtumine oma ajalukku, hüvastijätt kommunistliku minevikuga on endise NSV Liidu territooriumil saanud elutähtsaks probleemiks. Kommunismi ehitamise projekti läbikukkumine on pärandanud vägistatud maa ja looduse kõrval ka vaimse kodutuse. Venelastele, kellele kommunism pidi tagama maailmavalitsemise, on impeeriumi kollaps ka rahvusliku identiteedi kokkuvarisemine. „Look back in anger“ — nii võib kokku võtta nende vahekorra oma ajaloo viimase 70 aastaga.¹

Baltikumi rahvaste taasiseseisvumist on valdavalt käsitletud selle materiaalsest küljest, s. t. vaadeldud, kuidas muutusid poliitiliste jõudude konstellatsioonid. Benedict Andersoni klassikalise rahvusemäätatluse („kujuteldav ühiskond“, „imagined community“) ratsionaalne tuum on teadvuse ja ideoloogia osa rõhutamises, rahvuse saatuses. Teadvuse ja ideoloogiate roll Baltikumi taasiseseisvumisel on olnud äärmiselt tähelepanuväärne. Ajaloolis—teaduslikel protsessidel on keskne tunnetuslik väärtus Eesti vabanemise seletamiseks. Baltikumi ajaloolise identiteedi küsimuses vajavad korrigeerimist või edasiarendamist järgmised üsnagi üldlevinud seisukohad.

1. Paljus Venemaa propaganda mõjul ei lähtuta mitte „iseseisvuse taastamise“, vaid „lahkulöömise“ kontseptsioonist. Sellel on sügav negatiivne tunnetuslik tagasimõju toimunu mõistmisele. Setsessionistliku vaatepunkti küündimatus ilmneb just ajaloo ignoreerimises.

2. Väljakujunenud ja jõuline „ajalooline teadvus“ on üks põhilisi eristusjooni annekteeritud Baltikumi rahvaste ja impeeriumi ülejäänud vähemuste vahel, kelle rahvuslik ajalooline mälu on enamasti nii tasalülitatud, et möödanikust suudetakse meenutada vaid oktoobrirevolutsiooni, Suurt Isamaasõda jt. impeeriumliku ajalooideoloogia tähtsündmusi.²

3. Ajaloolise mälu rolli Balti rahvaste iseseisvumises on paljudes senistes uurimistes moonutatud, sest nende tegijad — venelased — näevad selles eelkõige natsionalismi ja agressiivse rahvuspropaganda tagajärge, kunstlikult tekitatud nähtust, mis pöörab tegeliku põhjusliku suhte pea peale.³ Selles vaates elab varjatult edasi ühise ajaloolise saatusega ühendatud nõukogude rahvaste kont-

¹J. T. S a n d e r s, *Historical Consciousness and the Incorporation of the Soviet Past. Post-Communist Studies and Political Science. Methodology and Empirical Theory in Sovietology. Toim. J. Fleron ja E. P. Hoffmann* (Boulder: San Francisco, Oxford, Westview Press 1992), lk. 145.

²*Political Stereotypes Among Students and Instructors in Higher Education. "Russian Education and Society"*, 35. kd., nr. 5, mai 1993, lk. 49.

³*S e a l s a m a s*, lk. 48.

septsioon, mis ei taha tunnustada ajaloolisi tõsiasju ja nõustub impeeriumi lagunemist (Baltimaade iseseisvumist) seletama eelkõige natsionalistliku äsitussega.

4. Ajaloolise teadvuse liikumapanevaid, „mobiliseerivaid konfiguratsioone“ oleks tunnetuslikult tulemuslik kirjeldada identiteediteooria vahendusel. Baltikumi iseseisvusvõitluse *step by step* arengus taasloodi ajaloolise identiteedi kujunemise mitmed mastaapsed ajaloolised mudelid.

5. Rahvusriikluse ja rahvusluse arengu praegune raskuspunkt on kirjeldatav uue „identiteedikriisina“, s. t. valiksituatsioonina ajalooliselt „päritud“ (diakroonsete) ja „pakutavate“ (sünkroonsete, euroopalike, põhjamaalaste jne.) identiteedimudelite vahel.

AJALOOOLISE JA RAHVUSLIKU IDENTITEEDI SEOSEST JA ROLLIST

Rahvuslikku identiteeti määratletakse kui „aktiivselt arendatud mentaalset konstellatsiooni, mis moodustab osa indiviidi sotsiaalsest identiteedist ja on selline teadvuse süstematiseerimise tulemus, millega ühiskond varustab indiviidi, et see tajuks oma rahvuslikku grupikuuluvust.“⁴ Sotsiaalne ja rahvuslik teadvus toetub loomupäraselt ajaloolisele identiteedile. Jörn Rüseni vaadete kohaselt on ajalugu „tegusa“ identiteedi kujundamise orgaaniline element: „selleks et vahendada väärtusi ja muutustealtit tegelikkust.“⁵ Paradoksaalsel kombel on ajalooteadvus (kollektiivne minevikuteadvus) suunatud tulevikku: see toimib kui spetsiifiline orienteerumisvahend muutuvast kontekstist, et „aidata tajuda mineviku tähendust oleviku avamise seisukohast.“⁶ Dramaatiliste muudatustega, rohkete vägivaldsete murrangutega rahva saatuses, nagu seda on olnud eesti rahva ajalugu XX sajandil, esineb ajalugu „kui võtmelise kaaluga orientatsiooniline pidepunkt, mis annab toimuvale mõõtme ja struktuuri.“⁷

Ajaloolisel argumentatsioonil, ajaloolisel identiteedil on iseseisvusvõitluses olnud täita tohutu suur osa, nii et eestlasi on nimetatud koguni „ajaloolisteks fundamentalistideks“. Kuid Eesti ja balti rahvaste dramaatiline pingutus ajaloolise identiteedi otsingul, et muuta see oma ressursiks, mobiliseerida ajalugu, on olemuslikumalt põhjendatud kui mitmetel naabritel. Sisuliselt on see sootsiumi kui materiaalse ja mentaalsete struktuuride orgaanilise terviku

⁴G. C e p e l y, *Structures and Content of Hungarian National Identity* (Maini-äärne Frankfurt, Verlag Peter Lang GmbH, 1989), lk. 116–117.

⁵J. R ü s e n, *The Development of Narrative Competence in Historical Learning. An Ontogenetic Hypotheses Concerning Moral Consciousness*. „History and memory“, 2. kd., nr. 2, 1989, lk. 37.

⁶S e a l s a m a s, lk. 38.

⁷U. K. P r e u s s, *Feature: Constitution-Making and Nation-Building: Reflections on Political Transformations in East and West Europe*. „European Journal of Philosophy“, 1. kd., nr. 1, 1993, lk. 18.

püüd tasakaalu poole, vastus mitteaajaloolistele, jõuga pealesurutud majanduslikele, sotsiaalsetele ja poliitilistele uuskihistustele. Ajalooline identiteet pole lihtsalt „etnotsentristlik teadvus“, vaid üks sootsiumi mälu vorme. Rahvusliku iseolemise sisemine loogika leiab sellest, annekteerijate survele paremini vastupidanud struktuurist tuge enese taasloomisele.

Seetõttu ei saa nõustuda laialt levinud käsitlusega, et Ida-Euroopa rahvaste rahvusliku vabaduse ja identiteedi taastamise püüdlused on loomult demokraatialle ohtlikud. Näiteks on ülekohtune Ulrich K. Preussi väide, et „1989. aasta revolutsioonid on huvitatud eelkõige kollektiivsest identiteedist, varem mahasurutud sotsiaalsete gruppide kujundamisest poliitiliseks jõuks. Seetõttu pole nende võitlushüüks mitte „vabadus“, vaid „vabanemine“ (vt. viide 7). Eesti ja Baltikum tervikuna vastupidi demonstreerivad, et mõlemad taotlused, nii „liberty“ kui ka „liberation“, on sisemiselt seotud. Utoopiline, kuid enesestmõistetav eesmärk imperiumi demokratiseerimisele kaasa aidata (nagu seda üritati aastail 1988—1990) pidigi luhtuma Venemaa orgaanilise vigasuse tõttu. Euroopaliku väikerahva lahtirebimises surevast ja roiskuvast „kurjuse imperiumist“ pole midagi natsionalistlikku. Eemaldumine oli võimalik vaid rahvusriikluse vahendusel. Ja just mineviku poole pöördudes leiti kõige kiiremini vajalik ressurss ka demokratiseerimise programmi kujundamiseks. „Antinatsionalistidel“, rahvusluse pinnapealsetel kriitikutel, on tarvis mõista, et „etnotsentristlik“ etapp esindab loogilist järgnevust individuaalse, rahvuskollektivistliku ja regionaalse identiteedi uues enesekontitueerimises. Avaramale identiteedile ja integreerumisele suunatud arengu etapid saavad välja kasvada vaid eelmisest, selle pinnalt.

EESTI AJALOOLISTE IDENTITEETIDE KAPITAL

Eestlaste etniliste, regionaalsete, poliitiliste jne. identiteetide repertuaar ja ajalugu on lähemalt uurimata. Rahvas aga kujuneb paljuski selleks, mis ta olla tahab ja kellena end kujutleb. Identiteetide kreatiivset (või destruktiivset) rolli Eesti ajaloos pole samuti süstemaatiliselt valgustatud. (Prof. Rein Taageperal on huvitavaid arutlusi selle kohta, millist osa võis Eesti Vabariigi juhtkonna Tsaari-Venemaa identiteet etendada 1939.—1940. aasta tragöödias.⁸)

Taasiseseisvumise kogemus püstitas identiteetide probleemi uuesti ja avalikustas mitmeid tegelikult minevikuliselt modelleerivaid freime, mis väideti Idas, usuti Läänes ja kardeti Eestis endas olevat hääbunud. Ajalooline identiteet avanes ressursina — poliitilise, kultuurilise, humanistliku, emotsionaalse jne. kapitalina. Rahvuslike identiteetide mitmete freimide elustamisega „võideti tagasi“ need ajaloolised demokraatia ressursid, mida nii hädasti vajatakse ka täna.

Eesti kogemus annab alust vastu vaielda samuti neile, kes vastandavad

⁸R. T a a g e p e r a, *Estonia: Return to Independence* (Boulder: Westview Press, 1993), lk. 73.

rahvuslust vabadusaadetele. Rahvusluse üldisema emantsipatsioonilise potentsiaali uurimiseks tuleb otsustavalt „tagasi tõrjuda kujutus natsionalismist kui lihtsalt jäigast ideedeblokist, mis on tihedalt seotud sotsiaalse kuuluvuse või etnilise kooslusega [---]. Rahvuslus esindab neid (püsivaid) ideoloogilisi vorme, mille vahendusel inimesed teadvustavad iseennast või püüavad anda mõtet oma sotsiaalsele eksistentsile ja kannavad seda üle aegade.“⁹

UUED „VÕIMALUSTE STRUKTUURID“ JA EESTI IDENTITEEDI PÕHIMUDELID

Vaatamata väidetele, nagu oluksid Baltikumini rahvad lausa „dissident-rahvad“,¹⁰ oli eesti rahvas 1980. aastate keskpaigaks üsna edukalt pihustatud ja integreeritud nõukogulikku poliitilisse süsteemi. Peale kultuuri olid hävitatud kõik eneseteadvust kujundavad sotsiaalse sümbolisaatsiooni võimalused. Ulatuslikum toetus rahvuslik-dissidentlikule poliitilisele protestile puudus. Erinevalt Leedust polnud Eestis võimalik isegi religioossele identifikatsioonile toetuda. Selle osatähtsus oli ja jäi ka hiljem rahvuslikus liikumises kõrvaliseks. Anneksioonaaastate „vastupanu-“ või „protestistruktuuride“ avamine ongi üks aktuaalseid uurimisprobleeme.

Nõukogude identiteedil puudus Eestis vähegi loomulik ajalooline toetuspunkt. „Perestroikal“ kui „nõukogude võimu uuendamisel altpoolt“ ei olnud meil seetõttu palju šansse. Seda võidi kasutada ja kasutatigi hoopis vastupidiste protsesside vallandamiseks. Ühiskond oli selgelt polariseerunud kollaboratsionistide rühmaks ja vaikima sunnitud enamuseks, keda liitis „negatiivne identifikatsioon“ süsteemi suhtes. On raske kujundada uut tõhusat ja positiivset identiteeti, taastada rahvuslikku kokkukuuluvustunnet, saavutada kiiresti sotsiaalne-rahvuslik kokkulepe eesmärkides, kui tuleb alustada n.-ö. tühjalt kohalt. Ajaloolise identiteediteadvuse ja traditsioonide jõud ilmneb uute „võimaluste struktuuride“ avanemise perioodidel, kui selgub, kas ajaloo kingitud lühiajalist „stardiakent“ suudetakse ära kasutada või mitte.

Tubli leninisti Gorbatšovi poolt „repressiivse tolerantsina“ mõeldud kahe keskse sotsiaalse ruumi (*public space*) avamine — kodanikualgatuse tunnustamine ja poliitilise diskursuse deideologiseerimine (= ratsionaliseerimine) — osutus süsteemile ohtlikuks. See ilmnes eelkõige Baltikumis. Kodanikualgatus ilmutas end siin vastandumisega riigile kui võõrale. Poliitilise võimu ratsionaliseerimise ideest haarati kinni, püstitades küsimuse õiguse allikatest ja võõrvõimu legitiimsusest Eestis. Rõhutatud rahva identiteet sundis kogu süsteemi läbi nägema. Riigist sõltumatu tsiviilühiskonna loomine põimus eesmärgiga re-

⁹G. D a y ja R. S u g e t t, *Conceptions of Wales and Welshness: Aspects of Nationalism in Nineteenth-Century Wales. Political Action and Social Identity. Class Loyalty and Ideology*. Toim. G. Rees (London, Macmillan Press, 1985), lk. 98.

¹⁰A. P e k i n i s, *Reflections on Baltic Exceptionalism*. „Nationalities Papers“ (with Special Focus on the Baltic), XVII kd., nr. 2, sügis 1989, lk. 162—163.

konstrueerida riik demokraatlikel alustel. Selle toetuspunkt oli mineviku demokraatlikus kogemuses.

Kuid „restauratsiooniliste“ identiteetide kõrval löid majandusreformid, valimisuuendused jne. (eriti olukorras, kus „võimaluste horisont“ võis iga hetk sulguda) eeldusi ka „evolutsiooniliste“ identiteetide sünniks. Selle näiteks on Eesti tulevikumudelite käivitamine eitatava reaalsuse reformimise pinnalt (nagu Eesti NSV täiesti fiktiivse identiteedi täitmine poliitilise sisuga — IME projekt, ENSV kodakondsus jne.). Rahvusliku identiteedi mobiliseerimise peamiseks ressursiks jäi ajalugu, mis avanes kahe–kolme eneseteadvuse konstellatsiooni kaudu. Neid tähistasid mõisted „ärkamisaeg“ ja „Eesti aeg“.

„ÄRKAMISAJA“ IDENTITEEDI MOBILISEERIMINE

Ärkamisaja kontseptsiooni ja terminoloogia jõuline kaasamine ja rahva eneseleidmine selle vahendusel 80–ndate teisel poolel oli põhjendatud nii poliitiliselt kui ka „sotsioloogiliselt“. See osa Eesti XIX sajandi teise poole ajaloost oli alati olnud suure sümboliväärtusega. Samas oli see sildina või loosungina okupatsiooni tingimustes poliitiliselt legaalne, igale eestlasele tuntud ja sellele omistatud rahvuslikus sisus (ehkki nõukogulikus interpretatsioonis) valitses konsensus.

Oma vägivalla kultuuriliseks legitimeerimiseks olid okupatsioonivõimud „ärkamisaega“ tunnustanud, rõhutades selle saksa–vastast sisu ja lausa võltsides mõne eestlase taktikalise venesõbralikkust. Lojaalsuse pinnalt tsaaririigiga ja taktikalises liitluses saksa feodaalide vastu püüti leida ajaloolist tuge mingi vene–nõukogude identiteedi kujundamisele. Samas kasutasid võimud ärkamisaegset „õiget“ rahvuslust, et paljastada Eesti Vabariigi aegseid kodanlikke natsionaliste.

Kuigi vene tsensorid olid jätnud avalikule teadvusele üksnes fragmendi ajaloost, läks parteilise kontrolli nõrgenedes kõik omale kohale — ärkamisaeg taastas paljuski oma rahvusliku sisu ja ka ajaloolise koha eestlaste identiteedis. Veel enam, seda sai ka tublisti idealiseerida. Ärkamisaja sajandivanuse identiteedi poole pöördumises peegeldus Eesti ühiskonna mahasurutus. Ärkamisaeg hõlmas celkõige kahte avalikku ülesannet. Esiteks kultuurikaitselise rahvusmeelsuse näitamine ja poliitilise opositsiooni taassünd ning teiseks — rahva enese organiseerimine. Uue ärkamisaja vallandaja oli kujunev muinsuskaitseliikumine ja selle sõnumi kokkuvõtlik sõnastaja kultuuriintelligents 1988. aasta kevadel toimunud loomeliitude foorumil. See legaliseeris kultuurivõitluse ja kujundas programmi. Samas väljendas see laiemalt avalikku protesti rahvusliku alaväärsustamise vastu keeles ja kultuuris, mida sisendati impeeriumi poolt. Tähtsuseks sai jälle ärkamisaja suurkuju Jakob Hurda mõte, et eestlased võivad saada suureks oma vaimu poolest.

Tuleb rõhutada just kultuurilise identiteedi ja „kultuurirelativistliku“ lähenemislaadi üle aegade ulatuvat tähtsust rahvuse identiteedis. Need arusaamad võeti üle saksa romantikutelt ja estofiilidelt ning ka nõukogude okupatsiooni

ajal kaitsesid need rahvuslikku eneseteadvust, mida lammutati suurrahvaliku, väiksemaid diskvalifitseeriva mõtteviisi pealesurumisega. Rahvusliku missioonina hakati nüüd teadvustama teiste rõhutatud väikerahvaste, eelkõige venestamisohus hõimlaste toetamist. (Veidi hiljem sai Eesti üheks „esindamata rahvaste“, s. t. ametliku rahvusvahelis-õigusliku tunnustuseta rahvaste liikumise eestvedajaks.)

Eesti identiteedi oluliseks osaks muutus taas „tubli“, „visa“, „ratsionaalse“ jne. väikerahva enesepildi rõhutamine. Niiugune eneseteadvus kujundas ka iseseisvusvõitluse tulevase taktika. (Leedulaste identiteeti kujundas näiteks paljuski nende minevikulise suuruse mütoloogia — Leedu suurvürstiriik. Tajudes ennast „suurrahvana“, asusid nad avalikku kahevõitluse Moskva ja kuu-lutatsid end 1990. aastal iseseisvaks.)

Nõukogulikult primitiivne sootsium, sotsialistlik pseudokollektivism moodustas mõõdanikulise identiteedi taaselustamise peamise sotsiaalse konteksti. Uue ärkamise sõnum kordas üsna selgelt ja teadlikult XIX sajandit. Laulud *à la* „Eestlane olla on uhke ja hää“ rehabiliteerisid avalikult rahvusliku diskursuse, kuid löid põhja „rahvuskollektivistliku pääsemise“ mõttelaadile. Paul-Eerik Rummo metafoori sarnaselt mesilasperena ühtehoidmine summutas eestlastele iseloomuliku individualismi ja sovetliku võõristuse.

Ärkamisaja identiteedi teine põhiline sõnum oli üleskutse „oma ühiskonna“ loomisele nõukoguliku sees. Ärkamisaeg oli olnud eestlaste iseorganiseerumise — seltside, raamatukogude, laulupidude jne. korraldamise kõrg-aeg ja seda venestamise kiuste. Nüüd oli taas käes „oma maailma“ loomise algus võõras riigis. Eneseorganiseerimine eelkõige „kommunaalsetes suhetes“ (*Vergemeinschaftung*, kui kasutada Max Weberi terminit) peegeldas tollal rahvale kättesaadavaid organisatsioonilisi ressursse. Ühiskond polariseerus avalikult kaheks — „nende“ ja „meie“ maailmaks. Seda sümboliseeris ENSV „riikluse“ atribuutide (riigilipp, hümn) kõrval Eesti Vabariigi lipu (rahvuslipu) ja hünni legaliseerimine. Nõukogude pseudoriiklus ja autentne rahvuslikkus vastandati teravalt.

Ärkamisaja sümbol — laulupeotraditsioon — tõi „laulva revolutsiooni“ ajal ühisele meeleavaldusele kolmandiku kogu rahvast. Rahvusliku protestidemonstratsioonina jäi see aga endiselt nii jõu kui ka abituse kinnituseks. Impeeriumist end „vabaks laulda“ või „vabaks demonstreerida“ pole võimalik. Tegelik poliitilise olukorra avas kujund „laulev okupatsioon“.

EESTI VABARIIK JA RAHVUSLUS POLIITILISE IDENTITEEDI OTSINGUIL

Rahvusliku identiteedi poliitiline vormistatus rahvusrügina on XX sajandi Euroopas normiks. Riiklus on modernse subjektsuse osa. Ja seetõttu kuulus riiklus, oma riigi idee implitsiitselt kollektiivsesse teadvusse. Eesti NSV taolise „riikluse“ kujundamine okupatsioonivõimude poolt oli Eesti Vabariigi pa-

roodia, „hädavastus“ iseseisvuse teadvusele, et täita identiteedi vaakumi ja legitimeerida vene ülemvõimu. Sellele omistati mõned riikluse välised atribuudid. Kuid Eesti NSV legaalsus ja legitiimsus rahva teadvuses oli tühine. Eesti NSV ei esindanud rahva tahet ega väljendanud rahvuslikke huve, mille põhiline imperatiiv on rahva säilimine.

Eesti Vabariigi identiteedil oli eestlaste omariikluse poole pürgimisel keskne osa. Eesti positsioon oli mitte ainult rahvusvahelis-õiguslikult, vaid ka sotsiaal-psühholoogiliselt märgatavalt soodsam kui näiteks Sloveenia, millel polnud varem oma riiki.

1940. aastal annekteeritud Eesti Vabariigi identiteedil oli „uuel ärkamisajal“ avalikus teadvuses kaks peamist toetuspunkti. Kitsamalt toetus see 1920.—1930. aastate kultuuripildile ja sotsiaalsete suhete visioonile. Eesti Vabariigi ajal loodud rikas kultuurikihistus kandis varjatult edasi ka poliitilisi ja sotsiaalseid ideaale, Eesti riigi identiteeti.

Laiemas mõttes sümboliseeris Eesti Vabariik rahva kontrolli oma saatuse üle, peremeheks olemist omal maal ja sõltumatut poliitilist eksistentsi Põhja- ja Euroopa rahvaste pere liikmena.

Hoopis keerulisem oli selle abstraktse identiteedi täitmine konkreetsete positiivsete identiteetidega. Poliitilised struktuurid (parteid), võimuinstitutsioonid, kodanikuühiskond, omandisuhted jne. olid hävinud. Massiteadvuse arusaama taastatavast Eesti Vabariigist on raske üldistada. Vanemal põlvkonnal oli oma visioon, idealiseeritud mälestus. Eesti Vabariik tähendas paljude teadvuses mitte ainult riikluse, vaid „Eesti aja“ tagasitulekut, totaalset restitutsiooni. Vabariiki identifitseeriti „meie väikese Eestiga“ — taludega, arenenud tsivilisatsiooniga, korra ja puhtusega, riigiga, kus puuduvad kuritegevus ja vene immigrandid. Stalinismi koledused ja venestamine olid suures osas kustutanud mälestused sotsiaalsetest vastuoludest, 30-ndate poliitilisest survest jms.

Enamusele sai Eesti Vabariik üleminekuaastail hoomatavaks eelkõige rahvusvahelis-õigusliku konstruktsioonina, mille põhiline element oli kodanikkond. Möödaniku abstraktne imidž osutus nõukogulike olude armetuse taustal küllaldaselt võimsaks, et sellele rajada kogu restitutsiooniline ideoloogia.

Annekteeritud Eesti Vabariigi kodanikkonna registreerimine 1989—1990 oli unikaalne protseduur, mis lõi väga olulise avaliku ja samas personaalse identifitseerumismehhanismi. Eesti poliitilise kultuuri arengu seisukohalt oli kodanikkonna ja riigi vahelise seose tajumine suure tunnetusliku ja poliitilise väärtusega.

Ärkamisaja rahvuskollektivistliku identiteedi kõrval kujunes toetuspunkt ka „republikaanlikule“ identiteedile. Kahe maailmasõja vaheliste standardite seisukohalt oli Eesti Vabariik väga modernne rahvusriik. (Prof. Karl Aun isegi kahtleb, kas see üldse oli klassikaline rahvusriik.) Taastatava Eesti Vabariigi „rahvusriiklikkuse“ mõtestamisel aga teravdus republikaanliku ja rahvuskollektiivse paradigma konflikt. Eesti riigis nähti eelkõige rahvuse kaitse tagatist, nii et ajuti samastati mõisted „eestlane“ ja „kodanik“.

1918. aastal oli Eesti Vabariik tekkinud arenenud kodanikuühiskonna ja

turumajanduse foonil, aga nüüd oli taustaks eelkõige vene šovinism, stalinistliku terrori kogemus ja oma rahvuskollektivistlik ideoloogia, mille identiteedivisioonil kombineeruski nägemus uuest vabariigist. Esimese Eesti Vabariigi republikaanliku identiteedi taustaks oli eelkõige selge eestlaste enamusega etniline struktuur, mistõttu rahva ellujäämine polnud ohustatud.

Eesti Vabariigi identiteedi aimatav kriis oli sellesse rekonstruktsiooni sisse programmeeritud. Visioonide restauratsiooniline jäikus pidi pörkuma aastakümnetega kujunenud tegelikele suhetele, väärtustele jne. Ka esindas „euroopalikkus“, Eesti Vabariigi identiteedi oluline osa, nüüd niisuguseid õiguslikke standardeid, mis ei haakunud kuidagi Eestile okupatsiooni poolt pärandatud väga ebastandardsete probleemidega.

NÕUKOGUDE OKUPATSIOONI PEEGELDUSEST RAHVUSLIKUS IDENTITEEDIS

Eesti Vabariigi ja ENSV lepitamatus oli kogu iseseisvusvõitluse põhikonflikt. Küsimuseks on nende „pörkumine“ massiteadvuses. Eesti Vabariigi kui iseseisvuse autentse tagaja taastamise seisukohalt sai ENSV-d käsitleda kui pseudoalternatiivi, väära identiteedi loovat mentaalset takistust tõelise vabaduse tajumisele. Üleskutse vabaneda „okupatsioonist meis eneses“ oli reaktsioon sellele ohule.

Teadvuse kujundamise seisukohalt oli ligi pool sajandit anneksiooni sügava identiteedikonflikti periood. Eestit ja kogu rahvuse eneseteadvust defineeriti ümber eesmärgiga lahustada see kõigis muudes diskursustes peale rahvusliku. „Eesti rahvast“ keelati rääkida, see lõhestati *new speak*'i abil töölisteks ja kapitalistideks, töötavaks talurahvaks ja kulakuteks, rahvaharitlasteks ja kodanlikuks intelligentsiks, ässitades ühtesid teiste kallale.

„Eesti rahvusühendus“ kuulutati müüdi, mida kodanlus olevat vastandanud proletaarsele internatsionalismile. Tabuks muudeti isegi sõna „Eesti“, territooriumi tähistuses asendati see „vabariigiga“.

Neli aastakümnet okupatsiooni on pikk aeg. Ligi 80 protsendile eestlastest oli see ainus reaalsus, mida nad olid kogenud ja millega võisid ennast identifitseerida. Selle perioodi väljavaade mingilgi määral positiivselt seonduda rahvusliku identiteediga sõltus sellest, kuidas ajastu liitus rahvuse eneseteostusega, võitude ja kaotuste üldbilansiga. Positiivsele identiteedile võisid kujundada mõningaid eeldusi perioodi olulised objektiivsed arengud — infrastruktuuris (moderniseerimine), tootmises (industrialiseerimine), sotsiaalsfääris (sotsiaalkindlustus). Sellele rõhus ka ametlik propaganda („kartuli-vabariigist“ industriaalriigiks). Kuid vaatamata innukale indoktrinatsioonile said needki saavutatud rahvuslike taotluste aspektist negatiivse märgistuse — nagu tööstuskoloniseerimine, mille hind oli venestamine ja looduse reostamine.

Eestis oli „eesti sotsialistliku rahvuse“, „sotsialistliku riikluse“ identiteedi tõrjumine kaugelt sügavam kui enamikus Ida- ja Kesk-Euroopa postkommun-

nistlikes riikides. Eesti suhe oma „sotsialistliku minevikuga“ on kaugelt vägivaldsem ja ebaorgaanilisem kui neis maades. Säilitatud omariiklus legitimeeris seal kommunistlikku diktatuuri, eriti siis kui režiim asus rahvuslikkust avalikult kasutama oma huvides (Rumeenia, Poola, Bulgaaria). Ida-Euroopa rahvastest on paljudel siiski ühte-teist, mis seob sotsialismiperioodi rahvuslike eesmärkidega ja mida võib näha rahvusliku saavutusena, „võiduna“ omas riigis. Selleks on Venemaal: võit fašismi üle, Ida-Saksamaal maa uuesti ülesehitamine („Aufbau“), tšehhidel 1968. aasta „Praha kevad“, jne. „Hea algus, kehv lõpp“ tavatsevad oma riigi — DDR-i kohta — öelda „ossid“. „Ossidel“ on konflikt „oodatud tulevikuga“ põhjustanud nii sügava identiteedikriisi, et end DDR-i kodanikuks ja selle identiteedi kandjaks tunnistanute osakaal on kasvanud kahe aastaga (1990—1992) 23 protsendilt 70-le.¹¹

Selles mõttes puudub Eestil oma ajalugu. Eesti NSV-l kui fiktsioonil ei saanud olla ajalugu. Selle ainsaks subjektiks oli impeeriumi keskus — Moskva. Ametlikust ajalooteadvusest, mida aina „ümber hinnati“, jäi ajapikku lasu järjepanu purustatud müüte, millel polnud tegelikku sisu. See teeb ENSV-liku identiteedi hoidmise raskeks ka kõige indoktrineeritumal kommunistil. Õigemini — NSV-lik identiteet oli võimalik vaid igasugust kognitiivset dissonantsi allasuruva krampliku (enese)õigustusena („right or wrong, it is my country“, kõlas Briti impeeriumi kodaniku analoogne eneseõigustus).

Täiesti sisutuks osutusid nõukogulik-venelik-kommunistliku identiteedi kujunditena Eestis impeeriumliku teadvuse põlistamise teoreetilised alused, mille võtmesõnadeks olid „klass“, (*pro* „proletariaat“) ja „uus nõukogude inimene“.

„Proletaarse identiteedi“ idee ise oli kontseptuaalselt perspektiivitu. Sest — nagu konstateerib Paul Piccione — „Marksismil ei olnud kunagi mingit tegelikku mõju proletariaadile, sest reaalselt eksisteerinud proletaarlased olid kaugel sellest, et oma staatust põlistada mingis klassideta ühiskonnas.“¹²

„Nõukogude inimese“ teadvuse kujunemise põhiliseks komistuskiviks oli tõik, et NSVL oli veelgi enam kui tsaristlik Venemaa premodernne impeerium. Integratsioon oleks olnud edukas mitte venestamise, „nõukogude inimese“ loomise, vaid „kodanikkude demokraatia“ kaudu, nagu seda tõendab Jürgen Habermas. „Poliitiline rahvas ei tuleta oma identiteeti mitte mõnest ühisest etnilisest ja kultuurilisest omadusest, vaid pigem oma kodanikuõigusi nautivate kodanike igapäevasest aktiivsest elutegevusest.“¹³ Kuid selle lubamine Venemaal oleks sama kui eeldada, et Hitler otsinuks oma võimule tuge mitteaarialastest pankuritelt. Vene impeeriumi olemus tugevdas prepoliitilist natsionalismi, kindlustas „ärkamisaja“ tüüpi rahvusluse edu.

NSV Liidu ja nn. idabloki majanduslik allakäik delegitimeeris ka

¹¹A. von P l a t o, *Unfamiliar Germany*. „Oral History“, 21. kd., nr. 1, kevad 1993, lk. 16.

¹²P. P i c c i o n e, *The Actuality of Traditions*. „Telos“ (Special Issue on Traditions), 94. kd., talv 1992—1993, lk. 96.

¹³J. H a b e r m a s, *Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe*. „Praxis International“, 12. kd., nr. 1, 1992, lk. 3.

sotsialismi idee. Keskse teadvusfaktina avalikustus ammu kinnistunud venelaste ja vene riigi („nõukogude“ riigi olemasolu uskusi vaid Lääne inimesed, kes on harjunud, et sõnadel on sisu) kui vägivallatseja ajaloolise süüdlase kuju. Vähimatki solidaarsust „vennasrahvaga“ (nagu ametlikult esitati venelasi) ei kujundanud isegi perestroika–aegne propaganda, nagu oleksime ühesugused „süsteemi“ ohvrid, nagu oleks meil mingi ühine saatus. „Head, südamlikud, süütud vene inimesed“ ei osutanud anneksiooni aastail pisimatki arusaamist eestlaste õnnetest. Selles mõttes erines olukord radikaalselt sajandi algusest, kui bolševistlik liikumine oskas näilise rahvusliku solidaarsusega ära petta märgatava osa eestlastest.

Totaalne rahvuslik võõrandumine „liidust“ peegeldus ka äsjases iseseisvusvõitluses. Perestroika–aastatel väljapakutud solidaarsusloosungil „Teie ja meie vabaduse eest“ ei olnud millelegi toetuda, see kandis vaid taktikalist iseloomu ega tähistanud eestlaste sügavat identifitseerumist venelastega, Venemaaga ja selle probleemidega.

ENSV identiteedi puudumine ei välista üksikisikute, põlvkondade, gruppide jne. „biograafilist“ identifitseerumist lähiminekuga. Isiklik osalemine sõjajärgses taastamise draamatikas, (à la DDR-i „Aufbau“), „kuldsete kuuekümnedate“ vabastav kogemus jne. loob pinda emotsioonidele.

Nii mõnigi salajane identiteedikriis alles küpseb, mõni aga avalikuks saanuna peegeldab laiemaid sotsiaalseid protsesse. Minevik olematuks, täielikult mõttetuks kuulutada ja personaalne identiteet katkestada indiviidi tasandil on võrdne enesetapuga. Avalik või salajane samastumine nõukogude ajaga oli aga võrdne poliitilise või isegi isiksusliku enesetapuga (seda demonstreeris paraku mõlemas plaanis kadunud Gustav Naan).

Kuid on üsna ilmne, et Eesti tänane „kohtumine tulevikuga“ ei tähenda ainult võite, vaid samuti kaotusi, seda ka võrreldes lähiminekuga. Nii mõnigi kogemus vajab distantsi ja vaade ENSV aastatele võib vähem politiseerituna avaneda hoopis teises perspektiivis.

REGIONAALSE AJALOOOLISE IDENTITEEDI ROLLIST ISESEISVUSPÜRGIMUSTES

Baltikum asub kahe tsivilisatsiooniliselt ja kultuuriliselt põhjalikult vastanduva regiooni piiril. Klassikuuluvuslikes ja ideoloogilistes enesemääratlustes seisnes küsimus selles, „kes Sa oled?“, ja inimesed võisid valida ja vahetada pooli. Tsivilisatsioonilistes konfliktides kõlab küsimus: „Mis Sa oled?“ Viimane „on antud“ ja seda ei saa muuta.¹⁴ Eestlaste vaatenurgast ei olnud

¹⁴S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations*. „Foreign Affairs“, 72. kd., nr. 3, suvi 1993, lk. 27; U. K. Preuss, *Feature: Constitution-Making and Nation-Building: Reflections on Political Transformations in East and West Europe*. „European Journal of Philosophy“, 7. kd., nr. 1, 1993, lk. 15.

küsimus ainult etnokultuuride erinevuses, vaid eelkõige selles, et kommunistid olid muutnud Venemaa madalama, primitiivse tsivilisatsiooni eestvõitlejaks. Eesti kultuuri kaitsmine ei tähendanud ainult kitsalt rahvuslust, vaid selle kaudu ka inimväärika, üldse elukõlbliku maailma kaitsmist. Väikerahvuse assimileerimisele lisandus Vene impeeriumi üldse teisi kultuure põlgav vägivald.

Vene okupatsiooni all kujunes rahvusliku identiteedi säilitamise kõrval veelgi raskemaks regionaalse (Euroopale orienteeritud, „põhjamaise“, „kesk-euroopaliku“ jne.) identiteedi hoidmine ja Jaltas maailma ümberjagamisega heakskiidetud venestumisele alternatiivsete identiteetide kujundamine.

Nõukogude Vene identiteet ja kommunism kui asiaatlik ja totalitaristlik „vene värk“ oli eestlastele absoluutselt vastuvõetamatu. Kuid pealesurutud valikutest, kas kapitalism või sotsialism, Lääs või Ida, avas Ida–Euroopa idealiseeritud visioon ühe võimaluse identiteedikriisi leevendamiseks. Samas oli Ida–Euroopa identiteet poollegaalne alternatiiv nõukogustamisele, unistuse saada veidigi oma saatuse peremeheks realistlik vorm. Erilise koha „kolmanda tee“ identiteedi otsinguis omandas (pärast Ungari demonstratiivset reetmist Lääne poolt 1956. aastal) Tšehhoslovakkia oma pürgimustega „inimnäolise sotsialismi“ poole. Ida–Euroopa orientatsioon vastas poolikult rahvusliku enesemääratluse kahele põhilisele parameetrile: demokraatlikumale ühiskonnakorraldusele ja kuulumisele Läände. Selles kontekstis oli võimalik sotsialismi idee ajaloolise rolli osaline väärtustamine, selle integreerimine meie rahvusliku identiteediga. Mingis mõttes on see seotud tõigaga, et „perestroikalises“ Eestis võisid isegi mõned rahvusradikaalid Eesti tuleviku nägemuse siduda Ungari-orientatsiooniga. Kuid „sotsialismi ehitamine“ jäi eesti rahvale igal juhul väliseks eesmärgiks.

Impeeriumi raames kujunes üheks kaitsereaktsiooniks Balti identiteedi tugevnemine. Anneksioonija saatusekaaslus on loonud Baltikumi identiteedile enam põhja kui ükski varasem periood. Balti identiteedi lammutamine Valgevene ja Leningradi oblasti kaasamise kaudu ja siinsete rahvaste ühisürituste allasurumine sai Moskva mureprobleemiks. 1988. aastal leiti „Balti tee“ otsingutes ühise saatuse visioon, mis kinnitas avalikult regiooni kokkukuuluvust. Võrreldes teiste Balti rahvastega oli Eesti eeliseks oma identiteedi vormimisel pidev võrdlus hõimurahva soomlastega. Soome näol elas paljuski edasi Eesti Vabariigi mõte, eneseusk, eestlaste unistuskujutlused sellest, mida oleks Eesti saavutanud, kui oleks ka venelastele vastu hakatud. Talvesõda glorifitseeriti siin enam, kui Soomes oli soovitatav, meie eneseteadvuses oli see suuresti Eesti pidamata jäänud heitluse võrdkuju. Eesti valitud ettevaatlikus iseseisvumistaktikas etendas märgatavat osa hõimurahva eduka poliitika eeskuju.

Gorbatšovi ideoloogilistel uuendustel: üldinimlike väärtuste prioriteedil sotsialistlike ees ja „ühise Euroopa kodu“ retoorikal oli oluline roll ideoloogiliste tabude kõrvaldamisel Eesti taassündivas autentseis identiteedis (Lääne ees „lõimitamine“ oli varem võrdsustatud kodumaa reetmisega). Eesti võis avalikult tunnistada oma „kõdandlikku“ minevikku ja soovi kuuluda Euroopasse. Erinevalt Euroopast kuulati Eestis Gorbatšovi ettepanekut „ühise Euroopa

kodu“ ehitamisest ka õudusega — iga samm selle teostumise suunas tähendanuks lootuse vähenemist kunagi Venemaast eemalduda.

MODERNSE IDENTITEEDI TÄHISTEL

Baltikum ning Venemaa lähevad selgelt eri teid, sügavalt erinevasse tulevikku. Baltikumis ja Venemaal toimunud muutuste juured, põhimõttelise erinevuse alged on raskesti märgatavad nõukogulikus „materiaalses“ maailmas, mis suudeti oluliselt tasalülitada. Baltikumi ja Venemaa erinevus on mentaalses, ajaloolises eneseteadvuses, mis reageeris impeeriumi kriisile diametraalselt vastandlikult. Venelastele oli see eelkõige arusaamatus, šokk, rohkem või vähem tervikliku vene-nõukogude-impeeriumliku maailmapildi purunemine. Baltlastele ja eestlastele tähendas rahvusriikluse taastamine lõppu skisoidsele olukorrale, kus samaaegselt elati nagu ühendamatutes, üksteist välistavates maailmades.

Eesti rahvusliku identiteedi eripära, võrreldes vabalt arenenud ja moderniseerunud Euroopaga, seisab selles, et rahva tagasipaikamise tõttu ühest formatsioonist teise, rahvusriiklusest impeeriumi jne., mitmed ajaloolised identiteetidid „represseeriti“, teised aga reanimeerusid. Nende omavaheline integratsioon oli keeruline. Poliitilised, rahvuslikud, kultuurilised jt. identiteetidid püsisid eestlastel teatavate kihistustena, eri „funktsionaalsete“ tasanditena.

Suure enamiku eestlaste teadvuses oli aastakümneid põrkunud vähemalt kolm halvasti haakuvat identiteeti. Igapäevases reaalsuses elati kummalises segus „Eesti ajast“ ning „Vene ajast“. Käsu korras ja vähem püüdlikkusest osutati lojaalsust okupatsioonivõimudele ning samal ajal vannuti vaikselt venelasi ja riiki. Lohutuseks sai riiki varastada ning iseenast võis samal ajal kirjutada skandinaavlaste ja eurooplaste hulka.

Uute võimaluste avanemine avalikustas identiteedi konflikti. Ootuste horisont avarus ja täitus soovunistusega rahvuslikust ja personaalsest identisusest iseendaga, mida nimetati ka vabaduseks. „Laulva revolutsiooni“ saladus peitub eelkõige isiksuste sisemise dialoogsuse taastamises, sisepaguluse paine lõppemises, ehkki elati edasi surmavarju orus.

Iseseisvusvõitluse organiseeritus, paindlikkus ja massilisus osutas, et rahva mälus säilinud ajalooliste identiteetide embrüonaalne „kapital“ ja mudelite „repertuaar“ oli küllaldane, et aidata rahval järkjärguliselt revolutsioneerida enesetunnet ja tajuda ajaloolisi perspektiive. Rahvusliku identiteedi taastamine kordas mitmeti selle ajaloolist formeerumist.

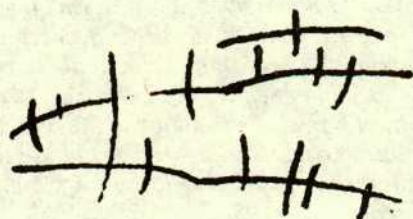
Iseseisvumise kiire kulg, mida tõukas tagant just identiteetide edukas taassünd, pressis lühikesse ajavahemikku (1987—1991) kokku eritasemelisi rahvuslikke eneseteadvusi. Mitmel tasandil tekkinud „identiteedikonflikt“ oli loomuliku protsessi osa. Ärkamisaja eufooriline üksteise taasleidmine oli vältimatult üleminev. Sellele peatuma jäämine oleks ohustanud demokraatiat.

Reaalse eesti rahva integreerumine uute huvide alusel oli just poliitilise arengu peamisi eeldusi. Kollektiivse vabanemisstrateegia asemele asus individuaalse edu kindlustamine uutes tingimustes.

Kuid peamine on eetiline kriis. Võimuhimu huvides mõnitati ära „laulva revolutsiooni“ kogemuse väga tarvilik kapital. Bolševikkudele kunagi pinnuks silmas olnud rahvusühtsuse vaade purustati edukalt, vastandades tõelised ja mittetõelised eestlased, „rahvuslased“ ja „vasakpoolsed“, arvates nende hulka suured rühmad Eesti taasiseseisvumise heaks töötanud haritlasi.

Kujutusliku Eesti Vabariigi identiteedi kriis pidigi vallanduma koos selle teokstegemisega. Küsimus: „Kas see oli see riik, mida me tahtsime?“ peegeldab erinevaid sisusid, mis oma riigile anti mitmetel tasanditel. Rahvuskollektivistlike soovide ja liberalistlike majandusideaalide sidumine eksistentsiaalse ohu palge ees on keeruline. Kuid meie põhimõttelises rahvusriiklikus identiteedis ei ole võimalik kahelda, nagu pole võimalik kahelda meie soovis olemas olla.

iljuti nägi päevavalgust Oskar Lutsu Tootsi-lugude sarja viimane osa „Talve“, mis, nagu kohe selgus, oli võltsing. Mõned kriitikud vabandasid „Talve“ ilmutist sellega, et tunnistasid vajadust viia lõpuni üks Eesti XX sajandi olulisemaid müüte, Paunvere müüt. On räägitud müütide tähtsusest rahvuse elüs, viidatud Vargamäe müüdile ja muidugi Kalevipojale.

Teema üleskerkimine 1994. aasta suvel tundub tähenduslik. Eestist lahkuvad Vene okupatsiooniväed ja Eesti saab üle pika aja jälle suveräänseks. Just nüüd täituvad mitmesugused müüdid. Näiteks Lasnamäel valget laeva ootajate müüt peaks jõudma õnneliku lõpuni. Eriti aktuaalseks muutub aga Kalevipoja küsimus. Pole juhus, et suve hakul ilmus Felix Oinase uurimustekogu „Surematu Kalevipoeg“. Või et hiljuti peeti Kadriorus maha Kalevipoja Mängud. Traditsiooni kohaselt tähendab ju Vene vägede Eestist lahkumine eepose messianistliku töötuse täitumist, Kalevipoja kojutulekut. Vabadussõja lõpupäevil oli selline arvamus üsna üldine. Mitte asjata ei antud soomusrongile Kalevipoja nime. Ja ka siis oli Luts platsis — oma näidendiga „Kalevi kojutulek“ (1919).

Nüüsiis on jälle põhjust uurida Kalevipoja lugu, eriti tema tagasitulekut. Nõnda talitades täidame ka Kreutzwaldi palve, kes omal ajal soovis, et mehed võtaksid vaevaks üht ja teist „Kalevipojast“ ära seletada.

Üks niisugune mees, Felix Oinas, juhib tähelepanu sellele, et „Kalevipojas“ oleks nagu kaks eepost. Suur eepos, mis lõpeb Kalevipoja surma ja taevaminekuga, ning sinna otsa liidetud minieepos, milles jumalad saadavad Kalevipoja maa peale tagasi ja aheldavad ta põrgu väravasse sortse valvama. Ühel päeval, kui kõik püüdnud kahel otsal lõkendama löövad, tuleb ta sealt tagasi Eesti põlve uueks looma.

Mõistagi ei rahuldanud Kreutzwaldi n.-ö. tavaline lõpp. Ta jättiski trüki-variantist välja esialgse „Lõpesõna“, kus Kalevipoeg muutub pilveks ja lendab Taara linna. Luuletajana tahtis Kreutzwald luua mõjuvat, tulevikku suunatud kujundit. Seepärast ei võinud Kalevipoeg soomeugrikuult loodusesse haihtuda, vaid pidi säilima lihas ja veres. See õnnestuski. Kõik „Kalevipoja“ kritiseerijad läbi aegade, ka need, kes arvasid, et eepos kuhugi ei kõlba, on tunnistanud teose lõppkuulutuse väärtust. Teisest küljest on eepose finaali tekitanud palju segadust. Tuglas vihjab sellele, et ainult väga pealiskaudsel lugemisel võib tunduda, et kõik on korras. Püüdnud lööda põlema, Kalevipoja rusikas vabaneb kalju kammitsast ja naaseb koju — valge hobuse seljas, soomusautos või jalgsi üle Soome silla, ükskõik kuidas seda on ka kujutletud. Tegelikult on asi aga palju keerulisem.

Felix Oinas selgitab, et kahest otsast süüdatud pird, mis peaks Kalevipoja vabastama, on uskumuste järgi saatanlik sümbol, mis päästab valla kurjad jõud. Pole siis imestada, et Kreutzwaldi tekstis püüavad sortsid ise kahest otsast põlenud pirdudega oma valvurist Kalevipojast lahti saada. Oinas ütleb otse välja: „Rahvas oma igapäevases elus hoidub peergude põletamisest mõlemast otsast põhjusel, et see võib vabastada pörgust nii kuradi kui Kalevipoja.“ Sedasama märkas kolmveerand sajandit varem Tuglas, kes nentis, et lõkendavad püüad päästavad lahti pörgulised ja Kalevipoja ühekorraga. Tuglas ei suutnud uskuda, et Kreutzwald seda asja nii oli mõelnud. Aga päris kindel ei saanud ta olla. Täitsa kindel ei olnud ka Kalevipoja parim tundja August Annist. Ta arvas, et Vanasarvik ise koos Kalevipojaga ei vabane, üksnes väiksemad pörguteenijad soovivad pirdude abil Kalevipojast lahti saada, et ennast pisut lahedamalt tunda. Lugu on muudugi segane, pidi Annistki möönma.

Niisiis kaldub tõlgendus ikka rohkem kaksik-lahtipääsu suunas. Kaudselt kinnitab seda ka Kreutzwaldi kiindunud õpilane — ja nagu on öeldud — Kalevi vaimuga võitnud mees Ado Reinvald. Ta leidis eepose tekstist võimaluse, kuidas pirdudest mööda hiilida. Nimelt maimib Kreutzwald muu hulgas, et Kalevipoega hoiab pörgu väraväs kinni „Mana käsi“. Mana peetakse siinkohal üldiselt mingiks kõrgema jumaluse või saatuse sünonüümiks. Luuletuses „Palumine“ pöörduski Reinvald otse taevaliste ja Mana poole, et — nagu näib — Kalevipoeg võiks saada lahti ilma ohtlike pirdede süütamata. Teiseks veenis Reinvald oma lugejaid, et Kalevipoja naasmine tähendab tegelikult rahva vaimset ärkamist. Seetõttu oli ta ammu enne Vabadussõda kindel, et Kalev on koju jõudnud. Kuid nendes kujutlustes puudus lahvatuslik pöördepunkt, mis oli Kreutzwaldi nägemuses. Maagilised püüad jäid lahutamatu Kalevipoja tagasituleku osaks. (Ja lõpuks kirjutas Reinvaldki luuletuse „Kalevi kojutulek“, kus kogu maa on tuleleekides.) Nägemuspilt tipneb Kristjan Raua illustratsioonis: vabanenud Kalevipoeg hoiab käes kahest otsast lõõmavat pirdu. Ei aita enam see, et hilisemad illustraatorid, nagu Evald Okas jt., on püüdnud asja pehmemdada ja kujutanud mitut ühest otsast süüdatud, kuid teisi otsi pidi omavahel ühendatud pirdu.

Üldiselt ollakse veendunud, et Kalevipoja esimene kojutulek lõpuks nurjus. Võibolla oli mängus Mana käsi, võibolla ei olnud tulek lihtsalt eepose messianistliku tootuse kohane. Kreutzwaldi pörgu-kujund kajastab intuiitiivselt mingit saatuslikku paradoksi. Selles mõttes näib Kalevi teine kojutulek koloniseeritud maale, kus jätkuvalt pesitsevad endised vaenajad ja sõjamehed, palju ehtsam. Juhtub see, mida Kreutzwald luuletajana aimas, mille eest vanarahvas hoiatas ja mida Tuglas ega Annist hästi ei uskunud. Müüt on justkui tõeliselt täitumas! Eks ennustanud seda juba igavese Lasnamäe ehitamine koos Kalevipoja tänavaga. Seda mööda nüüd kangelane saabubki, sortsilased rõõmsalt jalge ümber karglemas.

(Selguse pärast tsiteerime veel Tuglast: „Needsamad kahel otsal lõkendavad püüad, mis peavad päästma pörgulised lahti, peavad vabastama ka Kalevipoja ja andma Eesti rahvale ta messiase. Häa geeniusse vabanemisega on ühendatud kurjade geeniusse vabanemine, võitlus peab uuesti algama...“)

ARVUSTUSED

OLEMISE PARATAMATUS VIST?

Enn Lillemets: „Olemise valge koer ehk inglilikolju“.
„Ilmamaa“, Tartu, 1994. 104 lk.

Meistrile ja Margaritale pühendatud luuletus on tõesti ilus:

Kuukiirt pidi kulgeda mõtlemise risti kandes
et kokku saada
kõiges.

Juba neist kolmest reast võib järelدادa, et autor maistest asjadest eriti ei taha rääkidagi, ta ei vaevu kõnelema äratuntavast, tõelisest — meile, harilikele surelikele. Sest need me oleme. Terve kooslus. Poet on üpris ükski oma kujundite ja kujutelmadega, mis jälle temale tunduvad (parem kui ongi) tõesed. Maiseist asjust on aga luuletaja ülevalpool, lendleb nendest üle või nende kohal — chagallilikult, ja see on väga armas. Ning traditsioonilisse müstikasse ta ei kaldugi. Tema maailm on tõesti o m a pärane, kellegi teisel niisugust pole. Mis siinjuures veel öelda vormi kohta, kui maailm sisuliselt juba loodud ja selles elataksegi vist, mitte ainult ei luuletata sellest. Elu ei saa siis vilets olla, kui veel luuletatakse. On ju luuletamine sama mis kündmine, chitamine. See on loomine. Kuigi

õhu-, maa- ja taevariik ei ole see
mis praegu,
sest kibedust on palju sees,
sest närtsinud on kõrvad.

Ei tahagi kommenteerida, vaid edasi lugeda —

Kui vana vimmm on välja võet,

siis kuulatan maailma.
Kui pää seest lahtund võõras vaim,
on lootus jälle tõusta
ja minna lauldes õhtusse
nii nagu paljud enne.

Mõtlegem!

Algul arvasin, et peaks ka nagu rohkem tundma konteksti, et olla parem tarbija või kaasalooja. Aga hiljem loobusin. Konteksti ligi mind niikuinii ei lasta, ei lubata. Pidemeid, sidemeid kontekstiga on vähe. Arusaadav on vaid, et Tartul on tähtis koht luuletaja elus ja luuletused on kirjutatud pike-ma aja vältel, umbes viisteist aastat on kulunud raamatu tegemiseks. Naudi niisama ridu või ära loe üldse, see on igapähe enda otsustada.

Hollandi maalide lopsakas taevas
Emajõe luhtade najal.
Lillakas kuu. Tarduvad jooned.
Pajupiitsade
tunenend sooned.

Pauluse kiriku kume kell
jahutab soovid
veekarva lumes.
Tahkub värsside lõrtsine matk.

Tartus on katk.

Palun väga!

Kuna luuletaja lugejaga, rahvaga kontakti üldse ei otsi (mida küll-ei saa ka süüks panna!) ja on nii lausa, otse ilma rahvata — näiliselt, siis kõlavad tema read kui viimase keeleõskaja eestlase või õigemini öeldes kui viimase eestlase luule. Tihti. Sest tema read hajuvad lõppude lõpuks tühjusesse, mis sest, et vahepeal jäävadki peatuma võib-olla antoloogiatesse.

Vahest on see toregi, mine tea!? Kui luuletaja on vaba, kohustusteta, tunnistajateta — kuulajat pole vaja, ta vaid ise kuulab... ja ümiseb, kivil istudes, pilvedele, õhule, vihmale, lumele, mis kõik mööduvad ja kunagi ei tule enam tagasi.

... lahuta ennast taevaks ja maaks
lahuta ennast liivaks ja veeks
lahuta ennast rohuks ja tuuleks
posi ja paina rahuta aina...

Äkki on luuletaja draama selles, et tema ei saa nii minna ja kaduda, nimegi jätmata, mälestustki jätmata, et uus tulnukas ei teaks varemviibijast mitte midagi. Kuna ei saa, siis lauldakse kurvalt ja meeleheitlikult... pöördudes ilmaruumi poole, millest kord sünnitud! Ei enam ega vähem. Tunnistuseks:

Tähed — laotuse punased moonid,
tohutul tõttel hõõguvad
eemale meist.
Kas aga üldse saab vabana tõusta,
kui mu mannetu mõte
nii kaugale maha jääb neist.
Ehk alles siis avastab taip,
mis elu, mis luule,
mis keha, mis laip,
kui mõte nii vilkalt
nagu need punased moonid
kaob eemale meist.

Ja:

...harvadel aegadel pimedal aal
avarus tuleb mu pääle,
lainetab lõputu väli
mu mõtetest läbi,
ruumist saab arvutu aeg,
uste ja akende asemel
varjude-lõhnade meri.

Kas tuleb see tahtmisest oma (ei julge epiteete pannagi) olemasolu läbi kriipsutada?

Tegelikult on iga versioon vale. Jõuame ikka saladuseni, mida ei suuda lahendada; autor võib-olla soovib, et keegi suudaks, prooviks, kuid meie ei suuda liiga sügavale vaadata.

Autor libiseb teadlikult või ebatoadlikult — mis vahet sel on — ikka eest ära. See on ju loomulik. Vanamoodne on arvamus, et luuletaja kirjutab meie jaoks. Ta ei kirjuta õieti endagi jaoks. Sest kes oskaks kõike seda sõnastada, mis on enda sees, mis on üldse inimese sees. Saladust ei suudeta kunagi sõnastada. Aga sõnastamise püüe on kunst. Kuidas kellelgi välja kukub. Kes suudaks (L)loojat ära tunda, ennast temaga samastada.

Igas Lillemetsa luuletuses on mingi kokkuvõte, mingi kokkusurutud tähtis mõte, lõpetatud tervik igal juhul. Igas luuletuses — elu kvintessents, s. t. tuum. Selle tõestuseks luuletus „Juhus hingata“ —

Õunapuu hingamine akna taga
täna öösel
Katkendlik
On tõesti midagi juhtunud

Inimesed pöörlevad
rahutult oma hubaseis hauakambreis:
tubades korterites majades keldrites
pööningukambreis
ja koerakuutides
kolikambreis
ja panipaikades
hüttides onnides
Üks lootus on luhtunud
ja teine küpsemas
Üks laine on uhtunud
ja teine tantsib
Juhtunud pole

Õun kukkus rohtu
ja
me enam ei kohtu

Enn Lillemets sai tuntuks kui novellist Peet Vallaku juubelikogumiku koostaja 1983. aastal. Kogumik ilmus „Loomingu Raamatukogu“ väljaandel ja tekitas nõukogude kirjanduse järelevalvele palju pahandust.

Tema teist läadi tegevus, luuletamine, on valmistanud tõelise üllatuse.

Autori enda sõnul, siiski — „viimane sõna on kellelgi“ ... „universumis“.

Enn Lillemetsasse tuleb suhtuda ettevaatlikult, ta on arvatavasti habras ja haavatav.

Aga kes meist ei ole!

Jaan Kruusvall

SÜSTEEMI OHVER

Mait Ando Raun: „Kollane maja“.
„Kupar“, Tallinn, 1994. 192 lk.

Mees Mait Ando Rauna raamatu kaanel on seljaga meie poole. See on mingis suhtes tähendusrikas, sest ka tegelane (kelle nimi on tõenäoliselt Samuel Sammalson) ei tee meiega lähemat tutvust, aga ta ei tee seda õieti kellegagi. Ainult mingisugune dekaaniks nimetatud isik liigub peategelase kõrval väga tihti. Vahel ilmuvad ka tüdrukud, vahel miilitsad. Lõpus nimetab keegi joodik end

treeneriks. Alguses oli kahtlus, et tegevus toimub Tartus ja võib-olla on tegemist realistliku või sotsiaalkriitilise teosega. See mulje süvenes, kui hakkasin teost edasi lappama — põhimõttel „vaatame, mis siin siis veel kah on“. Jah — tagapool olid mitmes kohas hästi rumalad või truualamlikud tsitaadid nõukogudeaegsest ajakirjandusest. Mõnes kohas olid pateetika ja absurd omavahel monteeritud. Mõtlesin, mis need tsitaadid õige tähendavad. Vaevalt midagi head! Ega autor — noor mees — ole ju nõukogumeelne. Ta on pannud need selleks, et näidata, mis vaimses õhkkonnas end Sammalsoniks pidav isik elab. See mõjub Sammalsonile halvasti! — Mõjuski. Mul oli õigus. Juba esimesel leheküljel selgub, et Sammalson on kohutavalt kahvatu ja kõhn, „täielik pilbas. Oli raske aru saada, kuidas ta üldse koos püsib.“ Tal on surmamärgid näos. Selge! Ühiskond on viinud Sammalsoni hukatuse äärelle. Terve teose jooksul ei saa aru, mis temaga juhtub. Tõsi, ta joob väga palju. Kuid temaga juhtub veel midagi. Vahel tekib tunne, et tegemist on ülikooliga. Juba sõnad „dekaan“ ja „kursusejuhendaja“ viitavad sellele. Ent siis läheb asi jälle fookusest välja. Kas joob Sammalson l i i g a palju? Või on ühiskond l i i g a jube? Loodame, et mõlemad kokku. Vahel aga muutub Sammalson oluliseks — ta laob minigeid kaarte. Mina kaardimängu ei tunne, aga mingisuguse kõrge sotsiaalse positsiooni paistab see Sammalsonile andvat. Ka „rektor“ näib seda hindavat. Siis aga tulevad jälle hämaramad hetked. Vahel näeb Sammalson viirastusi — fanfaaridega

pioneere, mingit *vzvod'i* (?), autosid — ja tunneb end udusulena, kes liugleb trepist alla. See kõik võib õige olla. Ivan Orav nägi okupatsiooni ajal veel jubedamaid asju. Aga tema jäi selge mõistuse juurde. Sammalson on nähtavasti otsad ära andnud. Lõpus katkeb ilmselt ta elu: romaani viimane lause kõlab nii: „Auto peatus, müütsad tegid luugi lahti ning käskisid Samuelil maha hüpata.“ Rohkem ilmselt Sammalsoni silmad ei näinud, ehkki nad ennegi vähe nägid. Küllap lastakse maha. Ka Ristikivi „Rooma päevik“ katkeb poolelt lauselt. Ristikivi aga tuli mulle meelde, sest üks kriitik on uut romaani võrrelnud „Hingede ööga“. — Sama kriitik leiab, et „väikeseks puuduseks on raskesti loetav tekst“. (Elamus aga korvanud pingutused kümnekordseks.) Eks seda raskuse vaimu paista okupatsioonist tõesti olevat. Ka Ülo Tonts nukrutses, et raske on lugeda. Mina alustasin oma kolmkümmend korda. Samal ajal teame väga hästi, et raskesti loetavus pole mingi puudus. Ka Peter Brook on öelnud, et kui teatrietenduse ajal on saalis igav, siis on arvatavasti tegemist kultuuri-sündmusega. Hakkasin kuueaastaselt lugema „Don Quijotet“, aga ei saanud midagi aru. Sellest tekkis teatud refleks: ma pole seda teost suutnud praeguigi järjest läbi lugeda. On tulnud piirduda interpretatsioonidega. Veel mõned teosed on mulle käinud üle jõu, näiteks Claude Simoni „Georgica“ ja Alain Robbe-Grillet’ „Labürint“. Ka James Joyce’i „Ulyssesest“ olen lugenud siit ja sealt. Nii et kõike juhtub.

Ilmselt peabki raskeid aegu raskelt kujutama. Jah — „kultuuri ja

mõistust ja vaimu ei olnud kommunis vaja“. (Mait Raun, „Õhutama pildid“, lk. 18.) Mis siis Sammalsonilgi üle jäi!

Mati Unt

18—22, VASTAVALT ÕHURÕHULE*

Mart Sander: „Mercator“.
„Underwelt“, Tallinn, 1994. 216 lk.

Kui proovid oma vaimusilma ette manada Mart Sanderi hästiriidetatu kuju, kuuled vaimukõrvas tõenäoliselt fokstrotiheliseid ja vaimunina registreerib šampanja ja sajandi keskpaiga parfüümide magusat hõngu. Tunne on nostalgiline, kuid õõnes ja jätab ka Sanderist mulje kui inimesest, kes on seest tühi. Siis ostad pärast mõningat kõhklemist raamatu pealkirjaga „Mercator“, mille oleksid kindlasti ostmata jätnud, kui autorina oleks märgitud Maasik või Saaber, ja märkad, et sa ei teinudki halba valikut. Sest Sanderi keigarikesta sees peitub küllalt fantaasiat, stiilitunnet ja teadmisi elegantsete õudusjuttude kirjutamiseks.

Esimene jutt on nii-öelda teaduslik fantastika, kusjuures üsna verdtarretav, teine aga psühhoiline pildike haritlaste elust.

Avajutt „Mercator“ on sujuv ja

*M. Sanderi vastus küsimusele: „Kui geniaalne te olete?“ („Liivimaa Kroonika“ intervjuu.)

põnev, samas aga tegi mulle lugedes üksjagu nalja. Asi on ootamatutes pööretes, mida novell aeg-ajalt ette võtab. Jääb lausa mulje, et Sanderil oli esialgu plaanis kirjutada kaks eri juttu, kuid esimest ei osanud nagu lõpuni välja arendada ja otsekui tellitult oli teisel jällegi algus puudu. Muudkui aga nätsi kokku, nagu sõiduriist, mis on eesotsast GAZ 51 ja tagant mootorpaat. Peaks justkui amfiib olema, aga ei liigu paigast maanteel ega jää pinnale jões.

Sorri, nii see muidugi ei ole, see oli nali, ha-ha. Mart Sanderi amfiib kulgeb võrdse eduga nii maal kui vees ja vahepeal koguni lendab.

Loo algus, kabiin, tõstatab erakordselt huvitavad probleemid, mis on tõtt-õelda ka mind juba lapsepõlvest saati köitnud. Lugedes hakkab tekkima kujutlus, et Sander on neid probleeme tõhusalt uurinud ja tal on mingi ettekujutus kõiksuse seadustest ja ülesehitusest, ähmane ettekujutus muidugi, sest selget pilti asjast ei saa olla kellelgi peale Jahve. Kuid siiski tekib lootus, et „Mercatori“ lõpuks on ka lugeja (minu) silmad tüki maad avatumad. Nii see aga ei ole. Sander ei ole Jahve (kui ongi, jätab ta põhiasjad enda teada), kuid novell tuleb kuidagi ära lõpetada. Selleks paadipäraks sobib teadagi mõnus filmilik põnevuslugu. Saviks, mis ühendab kabiini ja pära, on professor Nimrodi monoloog. See savi on ühtlasi jutu kulminatsioon ja siin leidub ka üks mõnusaid põnevusjudinaid tekitav koht („See ajakiri,“ sosistas Adrian [---]. „See... see on üle [---]“) ja samas stiilset lausõudust (eriti koera lahkamine). Pärast kulminatsiooni tuleb veel paarkümmend lehekülge

lahendust, s. o. ohtlikke situatsioone peategelasele, ja lõpuks hea ja kurja võitlus.

Paar lehekülge pärast esimese novelli lõppemist algab teine novell „Pikk protsess“. Too ei paku enam nii palju õudust ja ka irvitada pole suurt millegi üle, kuid selle eest on ta veel stiilpuhtamalt kirjutatud ja üldse kuidagi ühtlasem ja ühtsem. Mis on küll veidi mage, sest mulle ei ole jäetud ühtegi konksu, kust kinni haarata, et pisut iriseda. Vahest ainult negatiivse tegelasega arveteklaarimisest loo lõpus ootasid ma midagi rohkemat, antud lahenduse korral tegin lihtsalt mõistmatult „möh“. Mõistmatus on ilmselt rohkem lugeja (minu) viga, hiljem üle lugedes tundus nagu kõik paigas olevat, aga siis oli niikuinii juba kõik ette teada.

„Pika protsessi“ plussiks on tõsiasi, et „see võib ju päriselt aset leida“. „Mercatori“ puhul ei hakka keegi kahtlema, et tegemist pole fiktsiooniga, nii et pabistada pole suurt midagi. Tavalugejale jääb võibolla ka „Protsessi“ sündmustik pisut kaugeks, sest tegevus toimub rohkem kunstiinimeste maailmas, kuid ega sellepärast veel sündmustikku kuhugi büroosse või töökotta üle kanda ei tasu.

Mart Sander on teadagi esteet, võiks öelda, et lausa wilde'lik. Samas on ta ka üsna erudeeritud. Eelkõige on ta aga muusik, ja oma muusika-alaseid teadmisi õnnestub tal demonstreerida mõlemas novellis. Samas laseb Sander välja paista, et ta on kodus ka näiteks matemaatikas ja keemias (ju ongi). Mis puutub keemiasse, siis hakkas mulle huvi pakkuma, kuidas reageerivad omavahel endorfiin ja

etanool, sest Sanderi zombied tarvitavad kohati alkohoolseid jooke. Mul aga ei õnnestunud teada saada, mis imelöga see endorfiin on. Kas sellenimelist keemilist ühendit on üldse olemas? Kirjutage toimetusse, kui keegi teab.

Lugedes võib hoomata, et Sanderile kui muusikule on olulised auditiivsed informatsioonid (näiteks läbi seinte ja uste pealtkuuldud kõnelused jne.). Üks neist torkab aga erilisel silma, sest oma tiheda kordumisega hakkab ta pisut häirima „Mercatori“ ja „Pika protsessi“ muidu nii sujuvat loetavust, ja see on n.-õ. informatiivne vaikus. Seda vaikusust kohtame esmakordselt leheküljel 26, kus teda on kirjeldatud mitmes lauses. Pärast seda hakkame teda mõneti metamorfeerunult kohtama iga paarikümne lehekülje järel. See vaikus annab teada, et toas ei ole mitte kedagi (lk. 42—43), see vaikus kohiseb kõrvus (90), vibreerib (94), pulseerib (149), teda on maja paksult täis (160), ta ei räägi enam millestki (179), teda kostab üürrike viiv (200) ja ta on lõpuks taas nii sügav, et toas ei saa kedagi olla (208). Muide, peale kõneka vaikuse segas sujuvust veel üks asi, nimelt sõna „ohtlik“. Mind millegipärast häirisid väljendid, nagu „kõik ärkasid ohtlikult vara“ või „kell on alles ohtlikult vähe“. See on muidugi maitseküsimus.

Mida veel? Veidi kahju on, et laginal naermise kohti on vähevõitu, õieti polegi (kas neid õudusjutus üldse vaja on?). Osa Sanderi vaimukusi aga on päris mõnitsad — sirvides ei hakanud praegu muud silma, kui ehk näiteks „ta tahab, et ma sureksin tervena“ (lk. 48), „nii tore on aruka

inimesega vestelda“ (132) või „kas see punkt tekitab teis meditsiinilisi või eetilisi probleeme?“ (100).

Muidugi teevad mulle nalja ka teist laadi asjad, näiteks enne raamatu avamist tagakaanelt loetud tsitaadist lause „võib uskuda, et mõni autoratta alla sattuv suurem kivi võib sundida püstolit oma metalset sisikonda välja sülitama“. Misasi on sisikond? Mulle igal juhul kerkis silme ette pilt, kuidas õnnetu püstol oma vedrusid, hoobasid ja tihtvisid laiali paiskab. Kuulid on pigem „kõhutäis“, kuigi see ei kõla.

Kokkuvõtteks: mis teeb õudusjutust h e a õudusjutu? Loomulikult tõik, et lugedes hakkab õudne, tekib kabuhirm, õõv, tahtmine olla, selg seinu poole ja jalad voodialusest kõrgemal. Mart Sanderit lugedes näppe just veriseks ei näri, kuid igasugusele solkbestselleristikale, mida on siinmail kombeks virnadena üllitada, annab ta kindlasti silmad ette. Nii et eelista eestimaist, eriti veel, kui ta on harvanähtavalt maitsekalt kujundatud.

Villu Tammē

RINGVAADE

KROONIKAT

1.—4. juulini Iisalmes korraldatud kaheksandatel Juhani Aho päevadel käis Endel Mallene, kelle ettekanne käsitles eilseid ja tänaseid eesti ja soome kirjandussuhteid.

6.—10. juulini toimusid Kajaanis järjekordsed luule- ja muusikapäevad „Sana ja Sävel“ („Sõna ja heli“) ning soome ja eesti kirjanike ühine kirjanduslik matinee. Eesti poolt osalesid Indrek Hirv, Merle Jääger, Endel Mallene, Eeva Park, Aleksander Suuman ja Elo Vee.

ÖNNITLEME

18. september — Juri Šumakov 80

22. september — Helga Nõu 60

TÖLKIMINE — VÕIT JA KAOTUS

Praegune aeg — on see rohkem kõne või kirja päralt? Kui võtta tõsiselt kõiki neid lõputuid kõnelusi, milleks lennatakse ühest maailma otsast teise, et istuda nädalapäevad ümber rõngaslaua, siis on praegune aeg kõne päralt. Kui kuulama jääda arvutite arvutite linnunokaklõbinat, samal ajal kui nendesamade arvutite salapärased sisemused sünnitavad romaani romaani järel, uue siis või vähekesse kohendatud vana — see oleks kui kirja kõrgaeg. Ent kõnelused venivad aastatepikkuseks — rõngaslaua südames on ka tühik, hää l iga kord ei ulatugi üle, silmi ei näe selle maa tagant hoopis — ja raamatute poolkeelne või keeletu tulv matab hinge. Võidab val-

jem hää l või kisendavam kaanepilt, kõige kindlamini aga lihtsalt kavalus.

Sellistes oludes on tõlkimise ideaal ja tegelikkus kaugenenud üksteisest.

Tartust on saanud avatud linn, paljukeelne nagu iga teine ülikoolilinn maailmas. Emakeele Seltsi 27. Johannes Voldemar Veski päev 27. juunil oli tõlkepäev, elav, vaheldusrikas ja keelekogunemise kohta üllatavalt vähe skolaatiline.

Tiit-Rein Viitso seltsi esimehena avas suurearvulise koosoleku, sõnades, et tõlkimine on vanimaid vaimutegevusi ja pärit sealtmaalt, kui on eksisteerinud erinevad keeled. Iga põhjaliku uuendusega elus kaasnevad liialdused ning oma vastsaavutatud avatuses välisilmale leiame end olukorrast, kus tavalised igapäevaelu mõistedki asendatakse võõrkeelsetega ja küsija suu peale lüüakse.

Kuidas ka oleks, väikerahvas jääb alati seisu, kus suurem osa kultuuri sünnib temast väljaspool, ja ajaloos püsima jääda tahtes tuleb võõrad tarkused enesele tõlkida. Mis puutub siia Veski? Puutub sedavõrd, nagu üks ta elu põhiteeneid oli võimaluste loomine muukeelse teadusliku ja kunstilise mõtte tõlkimiseks eestlasele loomulike keeleliste vahenditega.

Nende sõnade juures sai akadeemiku tütar Asta kimbu roose.

J. V. Veski tõlketegevusest oli ettekanne Valve-Liivi Kingissepalt. Veski võõrkeeleharrastus kuulub rohkem lapsepõlve ja noorusaegadesse, asendudes hiljem õpetlasetöö, eestikeelsete korrektuuridega mitmetes toimetustes ja keelehooldega. Keeled, mida ta õppis kõnelema ja kirjutama üle tavata-
seme, olid eesti, vene ja saksa. Viimast

oskas Veski kihelkonnakooli haridusega isa korralikult. Vene keelt õppis Veski juba algkooliaastail suviti juurde. Mõlemaid süvendada ja õppida lisaks veel ladina ja kreeka keelt sai ta H. Treffneri gümnaasiumis (1887—1896), kus õppis koos mitmest rahvusest noori. Prantsuse ja inglise keele tunde Veski ei võtnud ega õiendanud neis ka küpsuseksamit.

Ilukirjanduse tõlkimine algas koos koolikaaslastega gümnaasiumis.

Tartu Ülikoolis sai ta õpetust ka heebrea keele alal.

Sellise baasiga ja tõugatud rahumuredest, tuli Veski tõlkija, aktiivsema tegevuse langedes aastaisse 1897—1913. Täielik enesestmõistetavus neil eesti tõlkeraamatu algaegadel oli kaudtõlge. Saksa keelt appi võttes tõlkis Veski norra, ungari, poola ja tšehhi kirjandust, aga ka algkeelest Tšehhovit ja Korolenkot. Veski eelistas realistlikku laadi. Ta tõlked toetuvad Wiedemannile, on ladiusad, rikkad fraseologismidest ning alati korralikult varustatud tõlkija saatesõnaga. Eesti keele algelisemat arenguastet arvesse võttes oli suurtest keeltest tõlkimine juba vaprustükk iseenesest. Veskiilt on ilmunud ligi kolmsada ilukirjanduslikku tõlget ning tuhatkond populaarteaduslikku teksti.

Ülikoolis õppis Veski bioloogiat. Leidmata tarvisminevat oskussõna Wiedemannist, oli tavaline, et ta tegi selle ise.

Koosolijate imetleva tähelepanu teenis Kristiina Ross oma analüüsiga „Ülemlaulu tõlkest esimeses eestikeelses piiblis“. Et see suurepärase ettekanne samas telliti avaldamiseks ajakirjas „Akadeemia“, jääb siin pikem peatus tegemata. Lisagem vaid, et

järgnenud mõttevahetus oli ergastatud ning tihe. Viitso tõdes, et seeläbi on piiblitõlke ja üldse tõlke hindamisel jõutud uuele tasandile. Kristiina Rossi enese „Ülemlaulu“ tõlge on tulekul heebrea kirjanduse antoloogias kirjas-tuselt „Aviv“.

Hoopis elulisemale pinnale kandus jutt Mall Tamme astudes kõnetooli. Tema rääkis konverentsitõlke problemaatikast. Küsimustik on meil tõesti avar, sedavõrd, nagu erialast ettevalmistust Eestis on alles vaevalt alustatud, nimelt Tartu Ülikoolis ja kõige viimaseil aastail. Konverentsikultuur aga on terves ilmas hoogu saamas, kirjalik lävimine taandumas kõne ees.

Tõlk ja tõlkija, need kaks ühe tüve haru, on teineteisest kaugemal, kui harjutud mõtlema. Enamikus keeltes on need eri sõnadki, rõhuasetusega sellel, et suuline tõlk on ennekoike interpreteerija ja konverentsitõlge suulise tõlke nõudlikumaid alaliike. Konverentsitõlk pole niivõrd dialoogi kui monoloogi vahendaja, tema asi on sõnumi mõtte tabamine ja seejärel edastamine teises keeles.

Sünkroontõlge on järeltõlke kõrvale astunud alles pärast Teist maailmasõda. Esmakordselt oli see eri spetsialiteedina tunnustatud Nürnbergi protsessil. Tänapäeval on sünkroontõlge vahetanud järeltõlke juba peaaegu täielikult välja. Järeltõlge on siiski asendamatu näiteks mitmesugustel läbiraakimistel.

Hoogsalt on täiustunud sünkroontõlke tehnilised abivahendid. Spetsialistide ettevalmistamine sünkroontõlkimiseks algas Genfis, seejärel hakati seda õpetama Sorbonne'is, Triestes, Londonis ja Heidelbergis,

Nõukogude Liidus võis sünkroontõlkimist õppida Maurice Thorezi nime- lises ülikoolis.

Üldiste tõekspidamiste kohaselt pole keelteoskus sissepääsul otsustav, sest olulisim keel on tõlgil emakeel. Oskama peab aga avalikult esineda ja omama head diktsiooni.

Problemaatikasse sisseelamise normaalarajaks loetakse konverentsitõlgil kaks nädalat. 75% konverentsikee- lest on kõigil erialadel üks ja sama. Ülejäänud sõnavara ja sõnadevahe- lised seosed on kiiresti omandatavad.

Suuliselt korraga tõlgitav peri- ood — tavaliselt kestusega 4—5 se- kundit —, on keeliti erineva pik- kusega.

On välja kujunenud, et kuue- tunnise töö jooksul tõlgitakse 70—80 lk. teksti. Töö vastutusrikkus ja pinge tingib, et töötatakse alati paarikaupa.

Ettekandja teatas, et on käinud tutvumas tõlkide töökorraldusega ÜRO-s.

Alates 1953. aastast on konve- rentsitõlkidel oma rahvusvaheline kutseühing, ükski vabanenud sotsia- lismimaa sellega seni ühinenud ei ole.

Peatudes olukorral Eestis, hin- das kõneleja selle kaunis täbaraks. Veel hiljuti oli Eesti metsik maa, alles 1980. aasta olümpiamängudel läks Eestis sünkroontõlget esmakordselt tõsisemalt vaja. Konverentsisuhtlusest rahvusvahelisel tasemel saab kõnelda alates 1989. aastast.

Eesti tõlkide tegevus on praegu koondunud Tallinna ja nende eesotsas seisab väga energiline Helle Puusepp. Tase on ebaühtlane ja suulist tõlget soovitakse üldse vähe teha. Töötingi- mused on alla igasugust arvestust ning tasu näitab, kui vähe osatakse hinnata

selle tegevuse pinget ja keerukust. Ta- gajärg on, et ka konverentsidelegaadid ei jää tihti tasemega rahule.

Kes on Eestis konverentsitõlk? Keskealine filoloog enamasti vaid ühe võõrkeele oskusega peale emakeele. Ühest võõrkeelest teise, näiteks prant- suse keelest saksa keelde, tõlkida ei suudeta. Keeliti on arvud sellised: ing- lise-eesti tõlke 15, inglise-vene tõlke 7, saksa-eesti tõlke 16 ja prantsuse- eesti tõlke 3—4 inimest.

Samme siiski on juba astunud. TÜ-s lõpetas 1993. aastal kümme ini- mest konverentsitõlke stuudiumi. Õp- peprogramm võimaldab nädalas neli tundi suulist ja sama palju kirjalikku tõlget. Suund on tõlkimisele mitte lau- se-lauselt, vaid pikemate perioodide kaupa, et edasi anda mõtet. Steno- graafiat ei kasutata, tõlk peab välja töötama oma märkmete süsteemi, sest mõtte haaramise maht, kiirus ja sisu- lised aktsendid on inimestel erinevad.

Nukker resümee oli, et meie keeletase enamasti ei võimalda veel ol- la konverentsitõlk. Valitsusasutused, parlament ja mitmesugused majan- dusorganisatsioonid, kes on peamised töö tellijad, peaksid abistama moodsa tehnika muretsemisel ja toetama väl- jaõpet. Et võimalikult pea suudaksime välja rabelda olukorrast, kus peamine on vaat et eesti keelest eesti keelde tõl- kimine.

Pärastlõunane avatakt oli Ain Kaalepilt. Oma vestluses „Antiikluule tõlkimise küsimustest“ teatas ta vii- masel ajal eraldi kaante vahele jõud- nud eestindustest. Neid on kolm: va- rasem tõlge Ants Oraselt Vergiliuse idüllide kogu „Bucolica. Aeneis“, Anne Lille tõlkes Apuleiuse „Kuldne eesel“ ja Ilmar Venelt Püha Augusti-

nuse „Pihtimused“.

Need „Hortus Litterarumi“ kolm trükist annavad head lootust ja lasevad väita, et juurde arvates Jaan Undi, on antiikkirjanduse tõlkijana end võimsalt manifesteerinud uus generatsioon, kes oma teadmised on hankinud pärast sõda. See on seda tähelepanuväärsem, et TÜ-s ju klassikalise filoloogia õpetust kuni viimase ajani pole olnud. Anne Lille baas on eesti filoloogia, Jaan Unt on saanud hariduse omaaegses Leningradis ja oleks võinud teha seal karjääri, ent tuli Tartusse ja tõlkis Marcus Aureliuse. Ilmar Vene on täielik autodidakt. Keelteoskajaid leidub veel, kuid nii suuri saavutusi nagu neil kolmel teistel pole.

A. Kaalep kurvastas, et tolles elujõulises rühmas on vaevalt kedagi, kes sooviks keskenduda antiikluulele, mis nõuaks eluaegset pühendumist. Suurimat lootust annab Ilmar Vene, kes ise huvitav luuletaja.

Tõlkida oleks aga tuhandeid värse. On terve eestikeelne Shakespeare, ent pole Sophoklest, keda Kaalepi hinnangul eelmine väärt polegi. Pole Aischylost, Euripidest. Tõlkimata on ka kreeka meeliline luule. Roomlastest seisab praegusajale lähedal Ovidius oma „Ars amandiga“.

Viivuks peatudes luuletõlke tehnilistel küsimustel, resümeeris esineja, et eesti keel pakub väga häid võimalusi antiikluule edasiandmiseks. Lihtsalt proosasse tõlkimine ei ole lahendus, nii nagu Tšaikovski balleti „Pähklipureja“ esitamiseks ei piisaks, kui üks mees süžee muusika saatel lavalt ette loeks.

„Tõlgitavuse parameetrite“ vaatlusega jätkas Peeter Torop. Nen-

de hulka kuuluvad aeg (grammatiline, ajalooline, kultuurilooline) ja selle tõlgitavus, ruumi tõlgitavus, tegelaskõne tõlgitavus, žanri tõlgitavus, tõlke- raamatu kommentaaride ja saatesõna probleemid ning lõpuks nii poliitiliste kui ka kõlbliste normide ja keeldude tõlgitavus.

Mõni konkreetne võiks huvi pakkuda. Lugejal tekib ruumiline kontakt tekstiga, kui see on olnud tõlkijal. „Vanema Edda“ geograafilise kaardi kujutles Rein Sepp oma õue, alles siis tekkis ruumiline pidepunkt tõlkimises. Leili-Maria Kask käis Prantsusmaal, öeldes: „Vaid selleks, et tuua kaasa mõned lõhnad.“ Ruumi tõlkimisel tekkinud lünkade puhul ta- jub lugeja ebamugavust intuitsivselt.

Tegelaskõne tõlgitavusel peatudes hoiatas Torop, et suulisuse aste säilitaks suhte oma kirjakeelde ehk tõlkida tuleks samal kaugusastmel. Sotsiaalne dialekt tõlgitagu sotsiaalse dialekti — vene varas võib kõnelda nagu eesti varas, territoriaalse dialekti mingisse teise konkreetse territooriumi dialekti ülekandmisest hoidutagu. Lahenduseks sobiks vaid mõõdukas markeerimine, et saavutada murdekeelsuse muljet.

Raamatu tõlkimisest kõneldes peatus Torop tausta loomise küsimustel, kommenteerimisel. Vältida tuleks tekstisiseseid seletusi — see lõhub. Reaalused on samuti tülikad ja ristsustavad kirja pilti. Kultuursem on kommentaaride esitamine lisana, soovitatav on seotud üldkommentaari, siis juba saatesõna. Üldreegli püstitas ta hoopis suhtumise pinnalt: ohtlik on hinnanguline, õigustatud aga seletav, täpsustav kommentaar.

Tõlkimine pole üksnes kommu-

nikatsioon kahe keele vahel, vaid ka teksti enese sees.

Järgnenud keskustelus tõlke korrigeerimise ainel avaldas keegi nõrdimust, et ta ei julge enam laulda peast kirikulaule, kui isegi „Ma tulen taevast ülevalt“ on muudetud. Auralde lõhkumine, kas see on õigustatud? Ei saa ju hakata eesti ilukirjanduse klassikat ümber tegema, lähtudes käesoleva kümnendi kirjakeele arusaamadest. Ei saa heast-paremast hakata moonutama piiblist pärit rahvakeelseid väljendeid.

Mihhail Lotman teatas, et tema ettekanne erineb muist: kui teised kõnelesid sellest, mida nad teadsid, siis tema kõneleb sellest, mida ta ei tea. Järgnes rida vaimukaid nõutusavaldusi. Mõned neist:

* tõlk ja tõlkija, nagu kuulsime, on kaks ise asja, aga verb, see, mida nad teevad, kõlab ühtemoodi.

* kas ekvivalent on kahe keele või kahe teksti suhe? On mõeldav ingliskeelse teksti vaste eestikeelse teksti kujul ja ingliskeelse Faulkneri vaste eestikeelse Faulknerina. Keelte vahel saab olla teatud arv ekvivalente, tekstide vahel aga, kui tegu on kunstilise tõlkega — määramatu arv.

* tõlketeoorias eristatakse tekstisest, keeltevahelist ja märgisüsteemide vahelist tõlget. Raamatut võib ekraniseerida, Raffaeli madonnat aga millegipärast flöödil esitada ei saa. Tõlgitavusel võib olla takistajaks nii liiga suur lähedus kui ka liiga suur kaugus: ühe keele piires ühest dialektist teise põhimõtteliselt tõlkida ei saa.

* füüsiliselt üks ja sama ruum võib paikneda erinevas kultuuriruumis. Vene tõlked olid nõukogude ajal

meil tervitatavad, keel pühitses isegi keelatu: Bulgakov, Solženitsõn ja Okudžava olid ebasoovitavad, samal ajal üksikuid nende teoseid meil siiski ilmus, Okudžava omi isegi ainult meil...

* hirm amerikaniseerumise ees avaldub näiteks meil või Prantsusmaal — viimasel on inglise keel koguni osaliselt keelatud, ent Inglismaal sellist hirmu ei ole. Miks on tõlge ohtlikum emakeelsest sisendusest?

* murdekeelest üldiselt kirja-keelde ei tõlgita, see on kindlaim tõendus, et tegu on ühe keelega. Ajal, mil ukraina keel oli mõistatud olema dialekt, oli poliitiline kangelastegu tõlkida Ševtšenkot vene keelde.

Kristi Salve tõi vastupidise näite kellestki, kellele meeldis murdekeelseid rahvalaule laulda kirjakeelseiks.

“Siis oli ta tõlk, mitte tõlkija,” kõlas rahumeelne vastus.

Õhtul käidi akadeemik Veski haul.

Asta Põldmäe

JÄRELMÄRKUS ENN SOOSAARE ARTIKLILE „AJALUGU TOIMIB KONKREETSES AJAS JA KOHAS“

Alustan poliitilise ajaloo uurimise põhitõdedest, mida meil kiputakse millegipärast unustama. Ajaloolase ülesanne on selgitada, mis juhtus, mis põhjusel juhtus ja miks toimiti nii, aga mitte teisiti. Eesmärk on tõe väljaselgitamine ja seda ka siis, kui tõde on valus kuulda. Mineviku kirjeldamine peab olema konkreetne. Meenutame saksa ajaloolase von Ranke deviisi: „Wie es eigentlich gewesen“ — mine-

vikku tuleb kirjeldada sellisena, nagu see on tõepoolest olnud. Minu arvates ei tohiks ajaloolane mineviku tege- matajätmist põhjal väita, et ärajäänud otsustus või lahendus poleks nii või teisiti andnud teistsuguseid tagajärgi. Tõsi, sarnaste olukordade puhul on paralleelide tõmbamine võimalik. Minevik aga on oma olemuselt jagamatu tervik, milles kõik mõjutab kõike. Uurimise objektiks oleva olukorra a ja sellele järgnenud olukorra n vahel on ajaline erinevus. See, mis võis olla võimalik olukorras a , ei ole üldjuhul võimalik olukorras n , sest tervik a ei eksisteeri enam endisel kujul või on üldse lakanud olemast. Muidugi võib a ja n -i liitmise ja võrdlemise teel saada tõestuse mingile küsimusele. Paraku jäävad sellised võrdlused alati spekulatsioonideks.

Mitmed välismaalastest eesti keelt valdavad ajaloolased on avaldanud siinkirjutajale oma hämmastust tänases eesti ajalooteaduses ja ajaloost rääkivas kirjanduses nii tavaliste targutuste üle „oleks, oleks olnud, ei oleks olnud“ jne. Näiteks kuidas saame väita, et Balti koostöö, rahvale töö ütlemine ja Eesti juhtkonna lahkumine maalt 1939. aastal ning välisdelegatsiooni moodustamine poleks mingil moel mõjutanud Eesti jt. Balti riikide saatust. Kuidas saame väita, et kui Eesti osutanuks sõjalist vastupanu või juhtkond lahkunuks vastupanuta maalt, siis oleksid venelased küüditanud kogu rahva. Isegi uusima aja ajaloost ei leia me pretsedenti, kus ühe iseseisva riigi kogu rahvas oleks küüditatud. Kas oleks küüditatud ka lätlased ja leedulased? Ärgem samastagem eesti rahvast Nõukogude Liidu rahvusvähemustega. Kuidas saame

väita, et 1939. aastal polnud Eestil naaberriikidelt mingit abi loota? Abi ju ei otsitud, naaberriikide avalikule arvamusel ja rahvusvahelisele õigusele ei apelleeritud. Kuidas saame väita, et sellest poleks olnud mingisugust kasu ja see kõik poleks mingil moel Eesti ja teiste Balti riikide saatust tulevikus muutnud? Juba väide, et miski poleks nii või teisiti midagi muutnud, on spekulatsioon. Võiksime ju spekulleerida ka selle üle, kus me oleksime, kui Vabadussõda poleks toimunud. Juurdlemine selliste küsimuste üle tähendab väljumist ajalooteadusest. Spekulatsioonid võivad loomulikult olla kütkestavad, kuid ajaloolasele ei saa neid andestada.

On selge, et Balti riigid poleks suutnud takistada oma territooriumide okupeerimist Nõukogude Liidu ja Saksamaa poolt. Siinkirjutaja pole kusagil väitnud, et see oleks õnnestunud. 1939. aasta puhul on küsimus alistumise viisis ja anneksioonis. Nõukogude Liit okupeeris Teise maailmasõja käigus mitmeid Euroopa riike, annekteeriti aga ainult kolm riiki. Kui väidame, et Balti riikide annekteerimine Nõukogude Liidu poolt oli möödapääsmatu ja paratamatu, siis pidanuks Nõukogude Liit annekteerima pool Euroopat. Räägime ikka sellest, et abi ei otsitud, ja selgitame välja põhjuse, mispärast abi ei otsitud. Arhiividokumendid näitavad veenvalt, et juhtkonnal endal puudus usk riigi tulevikku. 1920. aastatel esitasid Eesti ja Läti diplomaadid korduvalt Briti valitsuse liikmetele küsimuse, kuidas kavatses Inglismaa toimida, kui Nõukogude Liit ründab Balti riike. Vastuseks ei saadud kunagi lubadust saata laevastik ja anda sõjalist abi. Britid soovita-

sid loota ainult rahvusvahelisele õigusele, maailma avalikule arvamusele ja iseendale — valmisolekule teha koostöös naabritega midagi iseseisvuse kaitsmiseks. 1939. aastal aga ei tehtud ju panust rahvusvahelisele õigusele ja maailma avalikule arvamusele, vaid toorele jõule — Saksamaale. Oldi veendunud, et Saksamaa võidab sõja. Muidugi võib näha juhtkonna soovi säästa rahvast. Aga võib-olla soovis 1934. aastast peale võimul olnud ringkond hoopis säilitada oma poliitilisi ja majanduslikke positsioone? Kaubeldes riigi iseseisvuse ja territoriaalse puutumatus üle, tehti panus ühe agressori võidule ning lõpuks oldi teise agressori raudses haardes. Kaubeldi selle üle, mille üle mitmete Euroopa riikide kuningad keeldusid kauplemast. Nende rahvadki ei kadunud kuhugi.

Ajalookirjutamisest rääkides tuleb tõdeda, et ka Balti riikide sõdadevahelisest ajaloost kirjutanud ajaloolased on jagunenud kahte leeri. Ühed käsitlevad Balti riike ajaloo subjektidena ja väidavad, et Balti riikidel oli olemas võimalus oma saatust mõjutada. Ka minu arvates tuleb Balti riike uurida sündmustes kogu aeg seisukohta võtvate subjektidena, kes oma huvisid silmas pidades (või silmas pidamata) püüdsid sobituda suurpoliitika toimivate muutustega. Teised vaatlevad Balti riike ajaloo objektidena, kes sattusid Euroopa suurpoliitika kombinatsioonidesse ja kaotasid seepärast iseseisvuse. Viimasel juhul suhtutakse Balti riikide sise- ja välispoliitikasse kriitikavabalt. Lähtekohtaks on geopoliitika, mida absoluutiseeritakse. Muidugi ei saa ka esimesed uurijad geopoliitikata hakkama. Teisel juhul aga lisandub geopoliitikale

veel fatalism. Meenutame, et geopoliitika haarab endasse geograafilise determinismi ja poliitika, millele lisandub ajalugu. Teatud territooriumide saatust ja tulevikku ei või eraldada geograafiast, poliitikast ja ajaloost. Kui me läheneme ajaloole ainult fatalismi ja geopoliitilist aspekti aluseks võttes, siis olid Eesti Vabariigi sünd ja Eesti taasiseseisvumine ebanormaalsed nähtused.

Ajalugu on ka tänapäev ja ajaloolastel on seetõttu raske. On selge, et võidetute, alistujate ja kodusõdade ajaloo rääkimine kutsub esile teatud vastureaktsiooni. „Raskete“ teemade vältimine on ajalooteaduse seisukohalt aga lubamatu. Vastupidi, just selliseid teemasid tuleb uurida eriti intensiivselt, et ühiskonnale saaksid selgeks kollektiivse trauma põhjused. Sama on väitnud siinkirjutajale ka Läti ja Leedu kolleegid. Nemadki ütlevad, et niipea kui nad esitavad uusi fakte ja nende tuginevaid seisukohti, leidub kohe neid, kes deklareerivad: lubamatu on halvustada ja teotada meie armastatud juhte; kõiges olid süüdi Stalin ja Hitler ning sellised kollaborandid nagu Justas Paleckis, Augusts Kirhenšteins ja Johannes Vares; kui oleks toimitud teisiti, oluksid tagajärjed veel hullemad. Kõiges selles on sarnasus nõukoguliku tegelikkusega. Oktoobrirevolutsiooni ja Leninit ei tohtinud arvustada. Seega on ka meil eesmärk leida tänasele riigile kangelasi ja hoida ülal usku tulevikku. Kuid üks on siiski selge: pole võimalik arhiive sulgeda ja jätta ajalugu uurimata ainult seepärast, et mineviku valgustamine ei pruugi kellelegi meeldida.

Magnus Ilmjärv

- 1155 *Viivi Luik* • Koera sünnipäev
 1167 *Milvi Seping* • Ogalised...
 1169 *Helga Nõu* • UFO
 1178 *Jüri Ehlvest* • Loomaaiad ja mina / Eiffeli torni lagunemine
 1185 *Kauksi Ülle* • Seto ehted
 1191 *Sven Kivisildnik* • Hokku valik / Ikka mõeldes jt luuletusi
 1197 *Villu Tamme* • Kui Arno... / Tass / Kirurg ja patsient / Ärritumise kahjulikkusest / Surnu
 1207 *Raivo Seppo* • Hüatsintsõrmus
 1217 *Merca* • Nägemus / Vampiir / Sool jt. luuletusi
 1222 *Aino Pervik* • Raba peal
 1226 *Leo Saar* • Tüdruk-tuumafüüsik / Miks ma ei lähe „Toidutarre“? / Õnnelikele inimestele
 1229 *Lilli Promet* • Igal päeval oma nägu
 1246 *Jaanus Plaat* • Eesti prohvetid ja prohvetlus XVIII — XX sajandil
 1255 *Ants Viires* • Ilmari Mannineni teoreetilistest vaadetest
 1264 *Ilmari Manninen* • Nädal Eestis
 1267 *Rein Ruutsoo* • Rahvuslik identiteet ja riikliku iseseisvuse taastamine
 1280 *Toomas Haug* • Kalevi kojutulek
 1282 *Jaan Kruusvall* • Olemise paratamatus vist?
 1284 *Mati Unt* • Süsteemi ohver
 1285 *Villu Tamme* • 18—22, vastavalt õhurõhule
 1288 Kroonikat
 1288 *Asta Põldmäe* • Tõlkimine — võit ja kaotus
 1292 *Magnus Ilmjärv* • Järelmärkus Enn Soosaare artiklile „Ajalugu toimib konkreetses ajas ja kohas“

Peatoimetaja
ANDRES LANGEMETS
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Ilukirjandus ja kriitika
UDO UIBO
tel. 441 365

Publitsistika
OTT RAUN
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
CATERINA JAAKSON
tel. 441 365

Toimetus
Harju tn. 1, pk. 66, EE0090 Tallinn

Kirjastus „Perioodika“, Tallinn, Pärnu mnt. 8

Trükikoda „Printall“, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a
Trükiarv 2230
Tellimuse nr. 4121.

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Järgmises numbris in spe:

-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

Ene Mihkelsoni, Peeter Ilusa, Ringo Ringvee,
Andres Ehini ja Priidu Beieri luulet

Kalju Saaberi, Katrin Lauri ja Reet Kudu lühiproosat

Rein Saluri „Kulda ja kurja“

Reet Varblane Ado Vabbe loominguteedel

Arvustused: M. Muti „Rahvusvaheline mees“,
H. D. Thoreau „Walden“ jt.

LOOMING

ILMUB 1923. AASTAST